

ResearchGate

Google Scholar

I^{WORLD}
J^{of}
JOURNALS

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN

e-ISSN(Online) 2709-1201

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

ENDLESS LIGHT IN SCIENCE

NO 3

31 МАРТА 2025

Астана, Казахстан

lrc-els.com

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ENDLESS LIGHT IN SCIENCE»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «ENDLESS LIGHT IN SCIENCE»

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «Endless Light in Science», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «Endless Light in Science», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

31 марта 2025 г.
Астана, Казахстан

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-3-9

ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ

КАРАХОНОВА МАРХАБО АШУРАЛИЕВНА

преподаватель кафедры философии
Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрава

Аннотация. В статье говорится о роли эстетического воспитания детей. Эстетическое воспитание, знакомя с миром прекрасного, помогает нравственному воспитанию. Эстетика вносится в самое поведение человека, в его поступки, в его деятельность. В системе эстетического воспитания одно из важнейших мест занимает искусство музыки. Большие возможности музыки в воздействии на духовный мир человека, на формирование его личности были замечены еще в глубокой древности. В фольклоре многих народов сохранились мифы, легенды, сказки о музыке, ее происхождении, силе воздействия на людей и природу.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, школа, учитель, семья, ребенок, учебный процесс, чтение книг, пение, музыка, детское творчество.

Эстетическое воспитание является составным элементом воспитания в целом, оно необходимо для всестороннего развития человека.

Преподавание рисования имеет первоочередной задачей научить детей изобразительной грамоте. Эта задача может быть выполнена с успехом только при условии систематических упражнений. Характер обучения рисованию в школе представляется не в виде свободного рисования, а в виде определённого цельного элементарного систематического курса. Чтобы правильно изображать окружающие предметы, надо прежде всего уметь хорошо видеть их. Поэтому учить детей наблюдать - это первая конкретная задача в преподавании рисования. Рисование требует от детей получения точных представлений о форме предметов, об окраске их, о расположении их в пространстве. Программа начальной школы предусматривает рисование отдельных предметов и групп предметов с натуры, а также рисование различных предметов по памяти и по представлению и рисование по описанию учителя. Все эти виды рисования требуют развития наблюдательности, рисуя по памяти и по представлению, ребёнок припоминает форму предмета, характерные признаки его, соотношение между размерами частей, окраску и пр. Обнаруживая пробелы в своих представлениях, ученик снова наблюдает и затем уже правильно изображает те же предметы, постепенно у него вырабатывается большая точность наблюдений. Выполнение таких рисунков приучает правильно передавать соотношение предметов по их величине и расположению их в пространстве (загораживание предметов, расположение их ближе и дальше, ниже и выше). Рисование на определённые темы особенно помогает в разрешении задачи развития творческих способностей ребёнка. Здесь ребёнок сам комбинирует, создаёт образные представления, здесь развивается его воображение и творческая мысль.

Отражая в тематических рисунках окружающую действительность, иллюстрируя ими содержание прочитанных произведений, передавая в рисунках свои настроения, ребёнок получает на уроках рисования и определенное воспитание. [2, с.98].

Дети продолжают охотно рисовать и вне класса по своему желанию. Развитие творческих стремлений вызывает интерес детей к картинам лучших мастеров-художников, а рассматривание доступных пониманию детей картин, ознакомление с историей создания некоторых из них будет в свою очередь побуждать детей к дальнейшему творчеству, зарождать в них стремление к совершенствованию своих рисунков.

Обучение рисованию должно обеспечить выработку у детей навыков по технике работы карандашом (проведение горизонтальных и вертикальных линий, кривых/замкнутых и пр.), первоначальных навыков в работе красками, в работе по шрифту (рисование плакатов),

навыков соблюдения основных элементарных правил изображения простых, знакомых объёмных предметов и размещения изображаемых предметов в рисунке.

Рисование даёт навыки, необходимые в дальнейшем для овладения техникой, так как оно подготавливает к черчению и развивает конструктивные способности ребёнка.

Свои умения в области изобразительной работы учащиеся должны применить и в оформлении праздничных шествий на улицах, на физкультурных праздниках и всюду, где это потребуется.

Рисование связывается и с другими дисциплинами: дети делают эскизы изготавливаемых ими изделий; вносят эстетические требования к форме изделия, к его отделке; на уроках математики учитель вводит в работу графику, и это вносит больше чёткости в знания, что делает более ясными представления у детей, облегчает запоминание; на уроках по естествознанию, географии и истории дети пользуются рисунком как средством мощного изображения воспринимаемого и пользуются картиной, как пособием для работы. Сама изобразительная работа опирается на знания детей в области естествознания и географии, на их наблюдения, сделанные в работе по этим дисциплинам.

Творческая изобразительная работа детей может развернуться во внеклассной кружковой работе. Здесь может быть поставлено и творческое свободное рисование, и творческое изготовление плакатов, альбомов, декораций; кружок может организовать ознакомление с картинами лучших художников, экскурсии в музеи и на выставки, часы рассказов о жизни и работе крупнейших мастеров изобразительного искусства.

Свои навыки и умения в области изобразительной работы учащиеся могут использовать в своей общественной работе, устанавливая связь с клубами взрослых, с избой-читальней, с библиотекой. Только ненужно эту работу сводить к механическим и без интереса выполняемым процедурам. Если школа берётся за выполнение изобразительной работы для какой-либо общественной организации, например, в связи с праздником, то надо, во-первых, чтобы эта работа была для детей творческим заданием, имеющим воспитательное значение, а во-вторых, чтобы дети не были перегружены.

Преподавание пения в начальной школе имеет целью дать детям музыкальную грамоту, приучить к слушанию музыки, разучить ряд песен и выработать у них чувство ритма. Пение вводит ребёнка в понимание вокального искусства. Музыка, песня—это очень мощное орудие для влияния на душу ребёнка, на характер его переживаний, чувств, на настроение. Музыка — это могучее средство воспитания любви к Родине, к обществу. Дети разучивают в школе песни, зовущие на героические подвиги, возбуждающие чувство патриотизма. Дети разучивают песни, связанные с игрой, песни-пляски.

В программе подобран наиболее ценный в музыкальном отношении материал, доступный детям, как для слушания музыки, так и для пения. Овладевая этим материалом, дети переносят его в свой быт. Песни и музыка дают большие возможности для организации культурного досуга детей. Ни один праздник в школе не обходится без музыкально-вокальных номеров.

Программа по пению определяет в систематическом плане следующий круг умений: разбираться в нотах и соблюдать определённые требования при пении, владеть известным репертуаром песен, уметь на слух различать определённые музыкальные произведения лучших композиторов, уметь соблюдать ритмические движения под музыку.

Работа по такой программе позволяет школе через детей внедрить лучшие песни, лучшие музыкальные произведения в быт трудящихся, внести их в семью, на улицу, в клубы. Эта работа создаёт у учащихся здоровый художественный вкус и вытесняет всякие вредные, антихудожественные мелодии.

Во все времена ученые, философы, общественные деятели, педагоги, музыканты стремились осмыслить сущность музыкального искусства, определить его специфические особенности, место в жизни общества, роль в воспитании молодежи.

Овладение музыкально-певческими навыками и музыкально-певческим материалом поможет наладить культурно-массовую работу в часы и дни досуга, сделать досуг культурным.

Детское творчество в области пения, музыки (создание новых песен, новых текстов и мелодий для них, новых музыкальных произведений) ещё трудно для детей возраста начальной школы, но дети могут проявить творчество в подборе вокально-музыкальных номеров для утренника, вечера или детского концерта. Эту самостоятельность надо поощрять и надо, разумеется, ею руководить.

Наиболее удобной формой развития детской самостоятельности является школьный хор. В школе обычно имеется значительное количество учеников с тонким музыкальным слухом и хорошими голосами. Создание ученического хора является первой необходимостью для учителя. Хор организует не только тех, кто в нём участвует, но и тех, кто слушает. Поэтому хор имеет значение не только эстетическое, но и организационное, укрепляет общую дисциплину и порядок.

Художественное воспитание осуществляется также путём изучения литературно-художественных произведений. Уже в начальной школе дети должны усвоить начала литературной грамоты:

- понимание текста доступных художественных произведений;
- знание их содержания, действующих лиц;
- умение различать некоторые формы художественных произведений (рассказ, стихотворение, басня, сказка);
- элементарное усвоение особенностей художественного языка (эпитеты, сравнения, слова в переносном значении, рифма);
- элементарное понятие роли и значения художественного слова в общественной жизни.

При отборе художественных произведений для изучения их детьми должно приниматься во внимание следующее:

- а. Художественная значимость произведения;
- б. Языковая ценность текста (простота, образность произведения);
- с. Близость к детскому интересу.

Главная задача в этой работе - овладение самим художественным произведением, его содержанием, переживание впечатлений, вызываемых художественным изображением, раскрытие художественных образов, понимание, какими приёмами действует писатель для того, чтобы вызвать сильные, яркие эмоциональные переживания у читателей.

Чтобы почувствовать силу и красоту художественного произведения, художественного слова, надо давать им возможность слышать хорошее чтение. Очень важно, чтобы учитель обладал навыками выразительного чтения и читал детям, а также применял и художественное рассказывание. Надо и учащихся обучать выразительному чтению. Этой задачей часто пренебрегают, между тем она относится к числу важнейших задач, выразительность помогает лучшей осознанности материала. На выразительность надо обращать большое внимание с первых же шагов обучения детей чтению, а затем это качество совершенствовать в дальнейшей работе. Очень поможет в разрешении этой задачи коллективная декламация, дающая очень сильные впечатления при хорошем исполнении.

Другая сторона работы в области художественного слова - это творчество самих детей. Педагог должен будить в детях творческие способности, развивать их. Работа по развитию устной и письменной речи в её многообразных формах будет в сильной мере способствовать этому. Школа должна вырабатывать у детей умения пользоваться выразительными средствами речи.

В школьных и классных стенгазетах, в ученических журналах и альбомах можно встретить продукты детского творчества. Педагоги должны руководить этой стороной дела, добиваться высокого качества каждой заметки каждого рассказа, очерка, стихотворения,

сценки, шутки и т.д. заботиться о сохранении в детском литературном творчестве непосредственности, не допускать господства шаблона, трафарета. [4, с.43].

В классе, в школе всегда окажутся дети, особенно склонные к развитию творчества, обнаруживающие большие способности в этом отношении. Им надо помогать работать над собой, знакомить у них с приёмами работы над соответствующими видами литературного творчества, конечно, в меру доступности данному возрасту. Вместе с тем надо всячески оберегать таких детей от самохвальства и от односторонности в развитии. Иногда в творчестве детей обнаруживается безвкусица или дурной вкус. Педагогу надо преодолевать такие влияния и вводить детей в подлинное искусство.

Поощрение педагогом детского творчества, стимулирование детей на проявление творчества (не только в области слова, но и в других областях искусства) имеет громадное значение в выявлении одарённых детей и в развёртывании их талантов. Детское творчество своеобразно. Оно доставляет много радости.

Кружковая работа в области художественного слова может выражаться в читке произведения руководителем и членами кружка, а если возможно, то приглашаемыми писателями или чтецами-специалистами, в изучении различных приёмов художественного изображения, читке обоих произведений участниками кружка и их обсуждении, упражнениях в выразительном чтении.

Драматическая работа в школе может проявляться в разнообразных формах, начиная от простого чтения прозы (например, басни) в лицах и кончая постановкой спектакля. Простое чтение в лицах, однако, не включает в себя ещё такого основного элемента драматизации, как действие. Его включает в себя игра. Драматизированные игры и являются по существу первичной, наиболее простой и доступной уже детям младшего школьного возраста (и даже дошкольного) формой драматической или театральной, работы. В детские игры можно вносить много фантазии и творчества. Дети сами затевают интересные, содержательные игры, со стороны педагога требуется, чтобы он побуждал детей к таким играм, наталкивал детей на интересные, обогащающие и развивающие их темы для этих игр.

Такие игры очень эффективны с точки зрения задач художественного воспитания. В этих играх дети сами действуют, но, кроме того, надо им также и показывать «театральные представления». Для детей младших групп хорошо использовать кукольный театр и теневой театр; целесообразно также показывать им небольшие сценки на доступные для них темы в постановке детей (более старших) или в постановке артистов. Но всё это надо давать со строгим отбором, чтобы привить детям здоровый художественный вкус.

Дети старших классов могут проводить драматизированную игру в форме шарад, могут ставить инсценировки басен, стихотворений, сказок, рассказов. Материал для инсценировок отбирает педагог. Работа над постановкой идёт длительно и серьёзно. Возможно создание детьми под руководством педагога и своей пьески, сначала на избранную тему составляется сценарий, затем по сценарию начинается творческая игра. В процессе длительной работы сценарий делается более подробным, точным, четким. Язык действующих лиц приобретает красочность и выразительность, самое действие становится всё более живым, сценарий превращается в пьесу.

Можно ставить с детьми также и готовые пьесы, подходящие к какому-нибудь празднику. При работе над любой постановкой надо добиваться тщательной её отделки. Дети с увлечением входят во все подробности, очень хорошо, если они участвуют в выборе пьесы, в обсуждении того, каким надо представить в спектакле каждое из действующих лиц, как лучше изобразить самое действие, какую сделать декорацию, как и какие сделать костюмы и грим (если к последнему также решено прибегнуть), как наладить световые и звуковые эффекты и т.д.

Всю эту работу, разумеется, можно проводить только кружковым порядком. Вовлечь, однако, в такую работу нужно массу детей, не только кружковцев.

Драматическая работа ценна тем, что она объединяет все виды искусства — и художественное слово, и живопись (декорация, костюм), и музыку (музыкально-певческие номера в спектакле в инсценировке); она в очень сильной мере развивает творческие способности у детей, возбуждает жажду к творчеству, увлекает, захватывает, наполняет всё существо ребёнка эмоциональными переживаниями [1:57].

Большое значение имеет показ детям хороших, высокохудожественных театральных постановок, выполняемых подлинными мастерами этого вида искусства. Каждая школа, имеющая малейшую возможность, должна организовать посещение школьниками театральных подстановок, подходящих для детей данного возраста.

Наблюдение детских переживаний, впечатлений, реакций на увиденное ценно для педагогов; ведь на этом очень хорошо выявляют себя дети.

Такое же значение имеет и показ художественных кинофильмов. К посещению театральной постановки или киносеанса детей надо, разумеется, подготовить, чтобы они отчётливее могли воспринять художественные образы. После просмотра пьесы или картины надо дать возможность детям в различных формах отразить свои впечатления - в беседе, в рисунках, в детском журнале, в газете и т.п.

Искусство, оперируя образными средствами, действует очень сильно на душевные переживания ребёнка. Но само искусство черпает своё содержание из действительности. И тот глубже почувствует в природе красоту пейзажа, изображённого на картине в произведении художественного слова, кто созерцал красоту неба и земли, леса и степи, гор и долин в самой природе, кто любовался её красками непосредственно соприкасаясь с нею. И воспитателю необходимо обращать внимание детей на красоту в природе, прививать детям чувство любви к красивому сочетанию форм и красок, наблюдаемых в природе в разное время, в условиях различных ландшафтов.

Наблюдательность, развитая у детей, проявит силу и яркость восприятий ими и произведений искусства, изображающих природу. С другой же стороны любовь детей к искусству повлияет и на любовь их к природе. Изображение природы в фольклоре, в произведениях лучших городов в картинах художников, в музыке и в песнях западает глубоко в душу детей, волнует их и даже побуждает к собственному творчеству.

Дети искренне, просто и вместе с тем ярко передают и своё наслаждение красотой пейзажа, и свою любовь к природе, как к чему-то родному, самому дорогому и близкому.

Только проникнувшись подобными чувствами, мог написать ученик IV класса сельской школы такое сочинение: Зимний вечер (по картине художника Капустина).

«Солнце село и оставило после себя яркую зарю. На синем полотне неба появился бледный серп месяца. В лучах заката зажглась первая звезда. Воздух морозен и чист. Пелена снега и крыши домов окрашены в розовый цвет. Молчаливый лес не качает своими голыми ветвями. В деревне закончен дневной труд. Кругом тишина. Только запоздавшие галки с криком летают в вышине, да ребята катаются с горы. В окнах домов весело мелькают огоньки. Наступает ясная морозная зимняя ночь». [3, с.65].

Подвести ребёнка к этим тонким чувствованиям красивого в природе может, разумеется, лишь тот воспитатель, который и в себе самом развил такие чувства.

Великие русские писатели и художники живописи вооружают нас замечательными произведениями искусства, помогающими понимать чувство любви к родной природе как глубочайшее патриотическое чувство.

Исключительно велико значение эстетических средств для целей нравственного, воспитания. Можно, например, сказать детям много сентенций о том, что ложь нехороша, но сухие поучения, на эту тему не произведут глубокого впечатления на детскую душу. Но стоит лишь один раз прочесть известный рассказ Льва Толстого «Косточка», как низость лжи детям будет очевидна, а рассказ западёт в их сознание навсегда. Такова сила настоящего произведения искусства.

Так же неизгладимо действует на детей яркая художественная картина на доступную тему. Вот на уроке истории дети смотрят известную картину «Смерть Ивана Сусанина», и их сердца наполняются чувством гордости за русского патриота и пламенеют чувством ненависти к врагам своего отечества.

В музыке и в песнях, которые дети слушают в школе и сами исполняют, воспеваются родная страна, подвиги её героев, страдания и радость ее народа, Красочно и с великой любовью изображается её природа. Всё это глубоко действует на чувства детей, к их живым воображениям, образы искусства более и понятны, чем какие-нибудь отвлечённые понятия.

Эстетическое воспитание, знакомя с миром прекрасного, помогает нравственному воспитанию. Эстетика вносится в самое поведение человека, в его поступки, в его деятельность. [2:84].

Красота по природе своей требует порядка, гармонии, симметрии, стройного сочетания и претворения действительности в жизнь. И если окружающая детей обстановка школы организована так, что она имеет эти качества, то создаётся весьма важное условие, благоприятствующее эстетическому воспитанию.

Чистота и порядок — необходимые предпосылки для эстетического воспитания учащихся. Чистое помещение, свежий воздух, чистый школьный инвентарь, приятно и удобно оформленные, содержащиеся в безукоризненной чистоте учебники и учебные пособия, скромный, но всегда аккуратный костюм учителей и учащихся способствуют развитию эстетических вкусов. Хорошо организованный школьный режим, сознательно осуществляемая дисциплина воспитывают чувство ответственности, дети чувствуют себя участниками большого творческого коллектива. Воспитание в детях понимания разумных основ организации школьной жизни есть в то же время воспитание в них эстетического чувства.

С точки зрения задач эстетического воспитания является очень важным вопрос об оборудовании и оформлении школьных помещений. Школьная мебель не должна быть расставлена случайно и как попало. Поломанная, плохо расставленная мебель производит на учащихся определённо отрицательное впечатление и приучает их к беспорядку.

Умело внесённые в школьную обстановку элементы украшения способствуют эстетическому воспитанию. Предметы украшения должны быть отобраны с художественным вкусом, продуманно размещены; они должны быть понятны учащимся и рождать у них те приятные чувства, которые вызывает всё красивое. По обстановке в школе, по чистоте помещений, по характеру украшений можно судить в известной мере о постановке эстетического воспитания.

Если, с одной стороны, благоприятная окружающая обстановка содействует эстетическому воспитанию, то, с другой стороны, эстетически воспитанные люди уже нетерпимо относятся ко всему неряшливому, не выносят беспорядка, стремятся устранить безвкусицу, придать красивый вид и месту работы, и жилью, и месту для отдыха и развлечений, всем окружающим предметам. Уделяет ли школа должное внимание эстетическому воспитанию учащихся, видно также и по культуре движений учащихся. С эстетическими требованиями несовместимы походка вразвалку, держание рук в карманах, возня на пыльном полу, бегание в коридоре и неистовым свистом и т. п.

Внесите в движения детей стройность, выправку, красоту, разумную сдержанность, и вы повысите тем самым общую культуру поведения учащихся. [4,с.84].

Эстетическое воспитание является органической частью работы всей школы в целом, и качество его зависит главным образом от работы и поведения учителей. Общая подготовка и культура учителя (в том числе и эстетическая), богатство и культура его языка, весь его культурный облик - это главное, что решает вопрос об эстетическом воспитании.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гуманизм воспитания - источник интеллектуального развития молодёжи: сборник статей / Сост. и научный ред. профессор С.Сулаймони: АОТ. –Душанбе ,2016. -272с
2. Давлатшоев И. Развитие сотрудничества школы, семьи и общества в духовном воспитании школьников. Методическое пособие. / Под ред. профессора С.Сулаймони –Душанбе: 2015-160с
3. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития/ В.И. Андреев-Казань, 1998.
4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования/Е.С. Полат.-М., 2009.-С.30-80.
5. Ачилов М .А . Нравственное формирование будущего учителя./ М .А. Ачилов. – Ташкент: Укитувчи, 1999 . -357 с.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-10-13
УДК 372.8

ОҚУШЫЛАРДЫҢ КЕҢІСТІК ТҮСІНІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

АУЕЛБЕКОВ ЕРЖАН БУРАХАНОВИЧ

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
Түркістан, Қазақстан

МАРАТҰЛЫ МАҚСАТ

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Спорт және өнер факультетінің 2-курс студенті
Түркістан, Қазақстан

Аннотация: Мақалада «кеңістік» ұғымын қалыптастыру құралы ретінде кеңістіктік сипаттамаларға негізделген табиғи объектілерді талдау әдістері ашылады. Ғалымдардың ғарышқа байланысты түсініктердің қалыптасуына қатысты түрлі ойлары сараланады.

Кілт сөздер: кеңістік, бейнелеу өнері, кеңістіктік ойлау.

Оқушылардың кеңістік түсініктерін қалыптастыруда өмір шындығын көру арқылы қабылдаудың орны ерекше. Бұл туралы С.И.Игнатьев, В.С.Кузин, Н.Н.Ростовцев, Е.В.Шорохов т.б. суретші, педагог ғалымдар өз пікірлерін айтқан. В.С.Кузин заттар мен құбылыстардың қасиетін қабылдау негізінде, заттың бейнесі, образы пайда болып, ал елестету жаңа бейне, образдың негізінде қалыптасатындығын көрсетеді [1,746]. Ал түсінік заттың барлық қасиеттерін қабылдау негізінде пайда болатындығын көрсеткен. Түсінікті қалыптастыруда қаттың қасиеттерін талдаудың орны ерекше екендігін анықтаған. Бұл бағытта заттың көлемі, құрылымы, түсі, материалы, фактурасы, кеңістіктегі орны маңызды рөл атқаратындығын айтқан. Суретшіге заттың құрылымына талдау жасамай қабылдау сурет салу барысында нақты нәтиже бере бермейтіндігін көрсеткен. Көрнекті суретші ғалым Н.Н.Ростовцев заттар мен құбылыстарды жалпы өмір шындығын бейнелеуде психологиялық үдерістердің маңызына мән бере отырып, заттың бейнелеуде оны бақылау және қабылдау барысына ерекше баға берген. Ол заттың кеңістік қасиеттерін дұрыс қабылдау, сол заттың құрылысын, өлшемдер қатынасын, жарық пен көлеңке деңгейлерін, кеңістікті суретке дұрыс бейнелеуге жол ашатындығын анықтап көрсетті [2,986]. Яғни, суретті салардың алдында зат нұсқасын зерттеп, оның қасиеттерін дұрыс қабылдаудың маңыздылығын көрсетеді. Егер зат туралы қабылдау дұрыс болса, онда оны бейнелеу де жеңіл болатындығын айқындайды. Ғалым зат формасын, кеңістіктік қалпын талдауға үлкен мән береді. Сондықтан суретті нұсқаға қарап салудың бастапқы кезеңі салынатын затқа форма құрау, жарық пен көлеңке, көкжиек сызығына қатысты кеңістіктегі орны, заттардың көрушіден алыс немесе жақындығын талдай білудің тиімділігін көрсетеді.

Е.В.Шорохов өз еңбектерінде заттар мен құбылыстардың көрінісін бейнелеудің өмір шындығына қарай шынайы зерттеу негізінде жүзеге асқанда ғана сапалы шығарма туындайтындығын айта келе, олардың шынайы бейнесін кеңістіктегі көркем бейне, образ ретінде қолданылуын айқындайды [3,486].

С.Е.Игнатьев баланың жас және дара ерекшеліктерін ескере отырып заттар мен құбылыстың кеңістіктік қалпын қабылдаудың маңыздылығын көрсетті. Қабылдау нәтижесінде зат пен құбылыстардың бейнесін сезініп, елестету жүзеге асырылатындығын анықтады. Елестетуді бұрын қабылданған нысанның қасиеттерін, бейнесін қайта еске түсіру екендігін көрсетті [4, 586].

Ж.Балкенов барлық ою-өрнек формасы табиғаттан алынғандықтан, олардың атаулары да табиғаттағы атауларға сәйкес келетіндігін жаза келе, оның оқушылардағы кеңістік туралы

түсініктерін қалыптастырудың бір бағыты өнер мен кеңістік ұғымдарын байланыстыра қарауда болып табылатындығын анықтады [5,836].

Адамның тұлғалық құндылықтарының қалыптасуы мен дамуын зерттеген педагог-ғалымдар, жеке тұлғаның сапалық қасиеттерін қалыптастырудағы өнердің маңызын ерекше көрсеткен. Өнерді әлемдік көркем мәдениеттің бір саласы ретінде таныған. Сонымен қатар олар өнердің ішінде бейнелеу өнері мен сәндік қолданбалы өнерді ерекше бағалаған. Суретші-педагог Ә.Камақ қолөнерді эстетикалық тәрбие берудің үлкен мүмкіндігі ретінде санаса[6,156], Қ.Амирғазин ұлттық қолданбалы өнер балаларға көркемдік материалды өңдеу туралы түсініктерді қалыптастыруға көмектесетіндігін айқындаған [7,146]. Қ.Ералин өз еңбектерінде кеңістікті бейнелеу өнерінің тарихы, түрлері, перспектива, пропорция, жарық пен көлеңке, т.б. ұғымдар мен түсініктерге жатқызып, бейнелеу өнерінің теориялық негіздерін құрайтындығын анықтаған[8,546].

Бейнелеу өнерінде кеңістіктік көріністерді бейнелеу өте маңызды орын алады. Кеңістік көріністеріндегі заттар мен құбылыстардың барлығына тән ортақ қасиеттер - олардың өлшемдері мен сол өлшемдердің қатынасы. Кеңістіктегі заттарды көлемді заттар және көлемсіз заттар деп екі топқа бөлуге болады. Олар көлемді заттар қатарына екі ұзындығы және көрушіден әрі қарайғы өлшемдерімен сипатталатын тереңдік өлшемдері бар заттарды қосуға болады. Ал көлемсіз заттар алдынан қарағанда ені мен ұзындығы көрінетін қатарынан қарағанда бір ғана түзу сызық болып көрінетін (тетрадь, жалау, жазық тақтай т.б.) заттарды қосуға болады.

Кеңістіктегі заттар мен құбылыстарды ұқтыру - бейнелеу өнерін үйретуші мұғалімдерді толғандырып жүрген үлкен проблемалардың бірі. Кеңістік көріністерін бейнелеу қажеттігі мен оны балаларға оқыту қажетті арасында, балалар кеңістікті бейнелеуді үйрету бағдарламасы мен оның әдістемелік нұсқаулары қажеттігі мен оның жоқтығы арасындағы қарама-қайшылықты көрсетеді. Бұл жағдай бізге балаларға кеңістіктегі көріністерді бейнелеуге үйрету бағдарламасын анықтау қажеттігін көрсетеді.

Қ.Е.Ералиннің зерттеулері бойынша мектеп оқушыларының кеңістіктегі заттар мен құбылыстарды бейнелеу жұмыстарын сараптауда нұсқаға қарап сурет салу сабақтарындағы балалардың салған суреттеріндегі мынадай қажеттіліктері кездесетіндігі анықталды: оқушылар салған суреттерінде заттың тереңдігінің көрсете алмауы; тақырыптық сурет салу барысындағы кеңістіктегі үйлер мен табиғат көріністеріндегі жақын және алыстағы өлшемдердің қатынасын бере алмауы; бейнелеу өнері сабағындағы мұғалімнің бағдарламасының дұрыс құрылмауы; кеңістік көріністерін бейнелеуді сынып оқушыларына оқыту әдістемесінің нашар болуы деген қорытындыға келуге болады. Оқушылардың кеңістік көріністерін бейнелеудегі жіберілетін олқылықтарының бір қатары, оқушылардың кеңістікті қабылдау екекшеліктерімен байланысты болса, екінші жағы кеңістікті балаларға бейнелеуге қиын соғатындықтан перспективалық көріністі бейнелеу барысында қиындықтарға кездесетіндігі көрінді[8,786].

Оқушылардың кеңістік туралы түсініктерін қалыптастыруға байланысты суретші-педагогтардың, ғалымдардың ғылыми-әдістемелік еңбектерін сараптауда мынадай кейбір қажеттіліктер де анықталды:

- әдістемелік жұмыстардың қажеттілігі;
- оқушылардың кеңістік туралы түсініктерін қалыптастыруға негіз болатын заттың жаратылыс құбылыстарының кеңістік қасиеттері форма, оның өлшемдер қатынасы, материалы, түр-түсі, фактурасы, горизонт сызығына қатынасы, қоршаған ортасы болып табылуы;
- сурет салу барысында мұғалім оқушыларға заттың кеңістік формасы мен өлшемдер қатынасына үнемі талдау жасап, жазықтық бетін, кеңістікті бейнелеу жолдарын көрсетіп отыруы;
- нұсқаға қарап сурет салуға қоршаған ортаны танып білудің ерекше мүмкіндігі ретінде басымдық берілуі;

- табиғат құбылыстарын танып білу мақсатында, композиция, жарық пен көлеңке және перспектива заңдылықтары бірлікте қарастырылуы;
- оқушыларды сурет салуда көркемшығармалар мазмұнымен таныстырып, олардағы кеңістікті бейнелеу жолдары үлгі ретінде ұсынылуы;
- сабақ барысында кеңістікті бейнелеу әдістерін талдауға оқушылардың өздерін қатыстыруы, олардың кеңістік туралы түсініктерінің қалыптасуына ықпал етуі;
- заттың кеңістіктегі сипатын, өлшемдерін, формасын, материалын, жарық пен көлеңкенің сипатын, оның горизонт сызығына қатынасын, перспективалық көріністеріне талдау жасау оқушыларға кеңістік туралы түсініктер берудің алғашқы кезеңі болып табылуы;
- кеңістік туралы түсінікті меңгеруге бағытталған оқушылардың бейнелеу іс-әрекеттерінің бірінші сатысы – қарапайым заттардың өлшемдер қатынасын бейнелеу; екіншісі үшіншісі – көлемді бірнеше заттарды бейнелеу; төртіншісі – табиғаттағы перспектива құбылысын бейнелеу; бесінші – табиғаттағы заттардың түстерінің перспективасын бейнелеу; алтыншы – шығармашылық жұмыстарды заттардың перспективалық көріністерін бейнелеу болып анықталуы.

Оқушылардың кеңістік түсініктерін қалыптастырудың педагогикалық шарттары мазмұндық, ұйымдастырушылық, әдістемелік және материалдық қамтамасыздандыру бағыттарына бөліп қарастырылады. Мазмұндық қамтамасыздандыру кеңістік көріністерін бейнелеуді қамтитын бағдарламаның жасалуымен сипатталады. Әдістемелік қамтамасыздандыру оқу бағдарламалары, оқулықтар, оқу-әдістемелік кешендер, хрестоматиялар, көрнекті оқу құралдары, электронды оқулықтар, бақылау материалдары т.б. жасалуымен ерекшеленеді. Ұйымдастырушылық қамтамасыздандыру: кеңістік туралы түсініктерді қалыптастыруға бағытталған сынып сабағын (нұсқаға қарап сурет салу сабағы, тақырыптық сурет салу сабағы, әңгіме сабақ) өткізу, сыныптан тыс табиғатқа саяхат, көрмелерге бару, аудио-видео фильмдер көру, дөңгелек үстел, мерекелік іс-шаралар ұйымдастырумен көрініс табады. Материалдық қамтамасыз ету: кітапхана қоры, оқытудың техникалық құралдары, видео, теледидар, компьютер сыныбы, интерактивті тақта, ұдайы интернет желісінің болуымен сипатталады.

Оқушылардың кеңістік туралы түсініктерін қалыптастыру бойынша мынандай қорытынды жасауға болады:

- оқушылардың кеңістік туралы түсінігін қалыптастыру, жеке тұлғаның қоршаған ортадағы заттармен құбылыстардың формасын, өлшемдерінің қатнастарын, құрылысын, материалын, фактурасын, перспективалық көрінісін, түсін, жарық пен көлеңкесін т.б. ерекшеліктерін қабылдауға негізделеді. Оқушының кеңістікті елестетуіне, ойын қорытуға зат қасиеттерін танып білуі, образдық ойының пайда болуы, кеңістік туралы түсініктің дамуына тірек болады;
- оқушылардың кеңістік туралы түсініктерін қалыптастыру тұжырымдамасы, көркемдік білім беруге байланысты қойылып отырған талаптар мен педагогика ғылымының бейнелеу өнерін оқыту теориясының оқыту қағидаларына сүйенеді. Оқушылардың кеңістік түсініктерін қалыптастырудың мәні мен мазмұнына, кеңістікті тану жүйесіне жасалған талдаулар оның мақсатын, міндеттерін, мазмұнын, заңдылықтары мен ұстанымдарын, атқаратын функцияларын, әдіс-тәсілдерін дәлелдеп көрсетуге мүмкіндік береді;
- оқушылардың кеңістік түсініктерін қалыптастырудың құрылымдық тиімді жұмыстары олардың көркемөнер бойынша теориялық білімі мен бейнелеу іс-әрекетінен практикалық іс-тәжірибесін, сурет салу іс-әрекетінде тиімді пайдалану деңгейін анықтауға септігін тигізеді;
- кеңістік туралы оқушылардың түсінігін қалыптастыруды кеңістікті бейнелеу тарихы, форма құрылымы, пропорция, перспектива, жарық пен көлеңке және тұстану заңдылықтары, кеңістікті бейнелеу технологиясы, туралы оқу материалдарын анықтау мен кеңістікті қабылдауды, бейнелеуді үйрететін жаттығулар жүйесі, кеңістік құбылыстарын оқытудың мазмұнын қамтамасыз етеді;

-кеңістік туралы мәліметтер беруге, оны қабылдау мен бейнелеуге негізделген оқу бағдарламасының анықталуы, оқушылардың кеңістік туралы түсініктерін қалыптастыруға тірек болады;

-оқушылардың кеңістік түсініктерінің қалыптастыру әдістемесінің мазмұны табиғат формалары мен құбылыстарын талдау, оларды дұрыс қабылдау, бейнелеу, шығармашылық жұмыс жасауды ұйымдастыру әдістеріне біріккенде нәтижелі болатынын көрсетеді.

Қорыта келгенде, оқушылардың кеңістік түсініктерін қалыптастыру жұмыстарының теориялық мәліметтерін, тәжірибелерін және әдістемелік нұсқауларын бейнелеу өнеріне үйрету сабақтарында көркемдік білім беру ісін ұтымды шешуде негізге алған дұрыс. Кеңістік туралы түсініктері мазмұнын әрдайым кеңейтіп отыру қажет. Кеңістік көріністерін ұғыну жолдарын, тиімді әдіс-тәсілдерін оқушыларға көркемдік білім беру мақсатында әркез пайдаланып отыру керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кузин В.С. Изобразительное искусства и его методика преподавания в начальной школе. М.: Просвещение. 1986.
2. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе. М.: Просвещение. 3-изд. 1990.
3. Шорохов Е.В. Композиция. М.: Просвещение. 1989.
4. Игнатьев С.Е. Индивидуальный подход в изобразительной деятельности детей. М., МГПУ. 2002.
5. Балкенов Ж. Ою-өрнектер салу арқылы оқушылардың бейнелеу дағдысын қалыптастыру. Бастауыш мектеп. Алматы. №3. 1988.
6. Камақ Ә. Қолөнердің эстетикалық-тәрбиелік мүмкіндіктері. Алматы, Өнер, 1989.
7. Амирғазин Қ. Қазақ қолөнері. Алматы. 1999.
8. Ералин Қ. Мамандыққа кіріспе. Түркістан. Тұран. 2009.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-14-20

UDC: 81'243:37.091.26

DEVELOPING EFFECTIVE READING STRATEGIES FOR KAZTEST AND IELTS CANDIDATES

MALIK AIDANA ZHARASKYZY

Master's student of the Faculty of Philology, Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

Abstract: *This article explores effective reading strategies tailored for candidates preparing for Kaztest and IELTS, two prominent language proficiency assessments in Kazakh and English. Given the distinct structures and cognitive demands of these tests, mastering reading skills is crucial for achieving high scores. The study identifies key challenges candidates face, such as time constraints, complex vocabulary, and varying question types. It then presents evidence-based strategies, including skimming, scanning, and critical reading techniques, to enhance comprehension and efficiency. Additionally, the article highlights the role of lexical familiarity, cultural context, and test-specific practice in improving reading performance. Practical recommendations are provided to help learners develop a strategic approach to different reading tasks, ensuring better accuracy and time management. By equipping candidates with effective reading techniques, this study aims to bridge linguistic gaps and enhance test readiness. The findings contribute to language assessment research and offer valuable insights for educators and test-takers alike.*

Key words: *Kaztest, IELTS, reading strategies, language proficiency, test preparation, comprehension skills, test-taking techniques.*

Introduction

Reading comprehension is a fundamental skill in language proficiency assessment, playing a critical role in standardized tests such as Kaztest and IELTS. These exams serve as benchmarks for evaluating candidates' ability to understand and interpret written texts in Kazakh and English, respectively. Despite their shared objective of assessing reading proficiency, the two tests differ significantly in structure, content, and cognitive demands, requiring candidates to adopt specific strategies to achieve high scores. Given these differences, it is essential to explore effective reading techniques that align with the unique characteristics of each test.

In recent years, standardized language tests have gained increasing importance in academic and professional contexts, making test preparation a key concern for language learners. Research in applied linguistics has emphasized the role of cognitive, metacognitive, and linguistic strategies in enhancing reading proficiency. However, while IELTS has been extensively studied in terms of test-taking strategies, there is a notable gap in research on Kaztest preparation. This lack of comparative analysis leaves Kaztest candidates at a disadvantage, as they may not have access to well-developed instructional frameworks for improving their reading skills. Addressing this gap is crucial for supporting bilingual test-takers navigating different linguistic and cultural expectations.

This study examines the most effective reading strategies for Kaztest and IELTS candidates, focusing on techniques that enhance comprehension, time management, and accuracy. By analyzing test performance data and candidate experiences, this research provides practical recommendations for educators, test-takers, and curriculum developers. The findings contribute to a broader understanding of cross-linguistic reading strategies and offer insights into how test preparation can be tailored to optimize success in both Kazakh and English language assessments.

Literature Review

Reading comprehension plays a fundamental role in language proficiency assessments such as Kaztest and IELTS. As both tests evaluate a candidate's ability to process and understand written texts, developing effective reading strategies is crucial for success. Researchers have extensively

examined reading strategies in standardized testing, focusing on cognitive processing, comprehension techniques, and test-specific challenges.

Existing literature classifies reading strategies into bottom-up, top-down, and interactive approaches. The bottom-up approach emphasizes decoding words and structures, while the top-down approach relies on prior knowledge and inference. The interactive model, which integrates both, is particularly effective in high-stakes tests, as it allows test-takers to adjust their strategies based on the demands of different question types. Studies suggest that a strategic combination of these approaches enhances reading efficiency and comprehension.

Candidates preparing for Kaztest and IELTS face common challenges such as time constraints, complex vocabulary, and diverse text types. IELTS reading passages are often lengthy and require efficient skimming and scanning techniques, whereas Kaztest texts contain culturally embedded content that may require additional contextual understanding. Research highlights that non-native speakers struggle with inferencing and synthesizing information, particularly when unfamiliar with the text's structure or subject matter.

Effective test-taking strategies have been widely discussed in applied linguistics. Metacognitive strategies, including planning, monitoring, and self-regulation, have been shown to improve reading comprehension in standardized tests. Skimming and scanning techniques are particularly beneficial for IELTS candidates, helping them locate relevant information quickly. For Kaztest, strategies that focus on contextual analysis and cultural literacy enhance comprehension and interpretation. Furthermore, lexical familiarity and exposure to authentic reading materials have been linked to improved test performance.

Despite extensive research on IELTS reading strategies, studies on Kaztest remain limited. The lack of comparative analysis between Kazakh and English reading strategies leaves a gap in understanding how bilingual test-takers navigate different linguistic and cultural expectations. More research is needed to explore cross-linguistic influences on reading comprehension and to develop instructional approaches tailored to Kaztest candidates.

A review of existing literature suggests that a combination of cognitive, metacognitive, and linguistic strategies significantly improves reading performance. By identifying key reading challenges and implementing targeted strategies, test-takers can enhance their comprehension skills and overall test readiness. Future research should focus on the intersection of Kaztest and IELTS reading strategies to develop a more comprehensive framework for language assessment preparation.

Methodology

This study employs a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative data to investigate effective reading strategies for Kaztest and IELTS candidates. The quantitative component involves a structured test performance analysis, while the qualitative aspect explores test-takers' reading strategies through surveys and interviews. This design ensures a comprehensive understanding of reading challenges and effective strategies in both test contexts.

The study includes two groups of participants: Kaztest candidates (N=50) and IELTS candidates (N=50), selected through purposive sampling. Participants represent diverse linguistic backgrounds and proficiency levels, providing insight into the effectiveness of different reading strategies across varying test-taker profiles. All participants have prior test experience or are actively preparing for Kaztest or IELTS.

Quantitative data is collected through practice reading tests modeled after Kaztest and IELTS. Participants' scores, time management, and accuracy rates are recorded to identify trends in reading performance. Qualitative data is gathered through semi-structured interviews and online surveys, where participants reflect on their reading strategies, difficulties, and preparation techniques.

The quantitative data is analyzed using statistical methods, including descriptive statistics and correlation analysis, to determine the relationship between specific reading strategies and test performance. The qualitative data is examined through thematic analysis, identifying recurring patterns in participants' reading approaches and challenges. The findings from both analyses are triangulated to develop a set of best practices for Kaztest and IELTS reading preparation.

The study adheres to ethical research principles, ensuring informed consent, confidentiality, and voluntary participation. Participants are informed of the study's purpose, and their data is anonymized to protect their privacy.

While the study provides valuable insights into effective reading strategies, its findings may be influenced by participants' prior language exposure and educational backgrounds. Additionally, the study focuses on test preparation rather than long-term reading development, which may limit the generalizability of results to broader language learning contexts.

By integrating quantitative performance analysis with qualitative insights from test-takers, this study aims to provide practical recommendations for improving reading strategies in both Kaztest and IELTS contexts.

Results

This section presents the findings from both the quantitative and qualitative components of the study, providing a comprehensive understanding of the reading strategies employed by Kaztest and IELTS candidates. The quantitative analysis focuses on test performance metrics, including time management, accuracy rates, and statistical correlations between reading strategies and scores. The qualitative analysis explores candidates' perceptions, challenges, and self-reported strategies through thematic analysis. Together, these findings offer insights into how different approaches impact reading efficiency and comprehension in each test context.

Quantitative Results

The statistical analysis of test performance data revealed notable differences in reading efficiency and accuracy between Kaztest and IELTS candidates. IELTS participants demonstrated greater proficiency in skimming and scanning techniques, completing practice reading tests in an average of 52 minutes (SD = 5.8), compared to 65 minutes (SD = 7.2) for Kaztest candidates. However, Kaztest test-takers showed higher accuracy in inference-based questions (M = 75%, SD = 5.3) compared to IELTS candidates (M = 68%, SD = 6.9), suggesting that Kaztest participants relied more on contextual analysis and prior knowledge.

Further analysis examined accuracy rates across different question types. IELTS candidates performed well in skimming and scanning tasks (M = 78%, SD = 6.4) but struggled with vocabulary-dependent questions (M = 61%, SD = 7.2). Conversely, Kaztest candidates faced difficulties in skimming tasks (M = 62%, SD = 7.1) but exhibited stronger performance in vocabulary-dependent questions (M = 69%, SD = 6.5). These results suggest that IELTS test-takers are adept at rapid text navigation, whereas Kaztest participants excel at interpreting meaning within a given cultural and linguistic framework.

A Pearson correlation analysis further supported these findings. For IELTS candidates, frequent use of skimming and scanning techniques correlated strongly with higher reading scores ($r = 0.72$, $p < 0.01$). Meanwhile, for Kaztest candidates, contextual analysis and prior knowledge activation showed a strong positive correlation with reading performance ($r = 0.79$, $p < 0.01$). Additionally, a t-test comparing candidates who regularly practiced structured reading strategies with those who did not revealed a statistically significant difference in test performance ($t(98) = 4.21$, $p < 0.001$), underscoring the importance of strategy-focused preparation.

Table 1

Reading Skill	IELTS Candidates (M, SD)	Kaztest Candidates (M, SD)
Skimming & Scanning Accuracy	78% (6.4)	62% (7.1)
Inference-Based Accuracy	68% (6.9)	75% (5.3)
Vocabulary-Based Accuracy	61% (7.2)	69% (6.5)
Average Completion Time	52 min (5.8)	65 min (7.2)

Qualitative Results

The qualitative analysis of participant interviews and survey responses revealed three key themes regarding reading strategy use:

Time Management and Strategy Awareness – IELTS candidates highlighted the necessity of skimming and scanning techniques for handling lengthy passages. However, some reported that focusing too much on speed reduced their ability to comprehend deeper meanings. Kaztest participants, on the other hand, prioritized contextual understanding but struggled with retrieving specific details efficiently within the given time constraints.

Lexical and Structural Challenges – IELTS test-takers frequently encountered difficulties with complex academic vocabulary, which slowed their comprehension. Kaztest candidates, while more comfortable with vocabulary, found sentence structure variations and culturally embedded references challenging, affecting their ability to extract key information quickly.

Confidence and Test-Taking Approaches – Participants who regularly engaged in structured practice using past test materials expressed greater confidence and efficiency in completing reading tasks. Many noted that adapting their approach to the specific test format improved their overall performance.

These findings were further supported by representative quotes from participants:

"I focus on scanning for keywords in IELTS, but sometimes I miss the deeper meaning of the text." (IELTS candidate)

"Kaztest readings require a lot of cultural knowledge—I often understand the words but not the full context." (Kaztest candidate)

"Practicing with past tests helped me manage time better. I now know when to skim and when to read carefully." (Kaztest candidate)

Integration of Quantitative & Qualitative Findings

The combination of quantitative and qualitative findings highlights the importance of adapting reading strategies to the test format. While IELTS candidates benefit from structured speed-reading techniques, they may need additional practice in inference-making and deep comprehension. In contrast, Kaztest candidates excel in contextual understanding but require improvement in rapid information retrieval techniques.

Table 2

Key Finding	Quantitative Evidence	Qualitative Support
IELTS candidates excel at skimming and scanning but struggle with deep comprehension.	Skimming & scanning accuracy: 78%; Inference-based questions: 68%	Test-takers reported that rapid reading sometimes led to misunderstandings.
Kaztest candidates perform well in inference-based questions but struggle with fast information retrieval.	Inference-based accuracy: 75%; Skimming & scanning: 62%	Participants noted difficulties in quickly locating specific details.
Test-takers who regularly practiced structured reading strategies performed better.	Statistically significant difference ($t(98) = 4.21, p < 0.001$)	Test-takers with structured practice felt more confident and efficient.

Key Takeaways

The results of this study emphasize the importance of test-specific reading strategies in optimizing reading comprehension and efficiency for Kaztest and IELTS candidates. The following conclusions can be drawn:

IELTS candidates should balance skimming/scanning techniques with deeper inferential reading practice to improve comprehension accuracy.

Kaztest candidates should integrate rapid information retrieval techniques into their preparation to enhance efficiency.

Both groups benefit from structured reading practice, demonstrating that strategy-focused test preparation leads to measurable performance improvements.

These findings contribute to language assessment research and provide practical guidance for test-takers and educators aiming to enhance reading proficiency in Kaztest and IELTS.

Discussion

The findings of this study highlight the importance of adopting test-specific reading strategies to optimize performance in Kaztest and IELTS. The results demonstrate that while IELTS candidates excel in skimming and scanning techniques, they face challenges in deep comprehension and inference-based questions. Conversely, Kaztest candidates perform better in contextual analysis and vocabulary-dependent tasks but struggle with rapid information retrieval. These differences suggest that effective test preparation should be tailored to the linguistic and structural demands of each exam.

A key takeaway from this study is the correlation between specific reading strategies and test performance. The quantitative results indicate that IELTS candidates who regularly practiced skimming and scanning techniques achieved higher reading scores, while Kaztest candidates who focused on contextual analysis and prior knowledge activation performed better. This aligns with previous research emphasizing the importance of interactive reading models, where test-takers combine bottom-up (decoding words and structures) and top-down (using prior knowledge and inference) approaches to improve comprehension.

The qualitative analysis further supports these findings, as many participants expressed frustration with time constraints and lexical challenges. IELTS candidates noted difficulties in fully understanding texts due to their focus on speed, while Kaztest candidates often struggled with culturally embedded references that were not explicitly stated in the text. These insights suggest that a balanced approach—where test-takers combine speed-reading techniques with critical reading and comprehension strategies—can enhance overall performance.

The study also revealed that test-takers who engaged in structured, strategy-based practice demonstrated higher confidence and efficiency. Those who used past test materials and practiced under exam conditions were better able to manage time, identify key information, and adjust their strategies accordingly. This aligns with findings in language assessment literature that emphasize the role of metacognitive awareness in reading comprehension. Candidates who actively monitor their reading strategies—knowing when to skim, when to read in detail, and when to rely on contextual clues—are more likely to perform well in high-stakes exams.

Despite these valuable insights, the study has some limitations. The findings are based on a sample of 100 participants, which, while diverse, may not fully represent all Kaztest and IELTS candidates. Additionally, the study focuses on test preparation rather than long-term reading development, meaning that the applicability of the strategies to general language learning contexts remains an area for future research. Further studies could explore how reading strategy instruction over a longer period influences overall language proficiency, rather than just test performance.

This study underscores the necessity of test-specific reading strategies for Kaztest and IELTS candidates. A combination of efficient text navigation techniques, deep comprehension skills, and structured practice can significantly improve reading performance. The findings contribute to language assessment research and offer practical recommendations for test-takers, educators, and curriculum developers looking to enhance reading instruction for standardized language proficiency exams.

Conclusion

This study provides a comprehensive analysis of effective reading strategies for Kaztest and IELTS candidates, emphasizing the need for test-specific approaches to optimize reading comprehension and efficiency. The findings confirm that IELTS candidates benefit from skimming and scanning techniques to navigate long passages efficiently, while Kaztest candidates rely on contextual analysis and prior knowledge to interpret culturally embedded texts. These insights underscore the importance of tailoring reading strategies to the distinct linguistic and structural features of each test.

A key implication of this research is the role of structured practice and metacognitive awareness in improving test performance. Candidates who engaged in strategy-based preparation, frequent

exposure to authentic test materials, and self-regulated learning demonstrated higher accuracy and better time management. These findings highlight the value of integrating explicit strategy instruction into test preparation courses, ensuring that learners develop both speed-reading techniques and deep comprehension skills.

While the study contributes to the understanding of reading strategy use in standardized language tests, it also identifies areas for future research. Expanding the sample size to include a more diverse range of test-takers and exploring the long-term impact of strategy training on general language proficiency could provide further insights. Additionally, a comparative analysis of reading strategy instruction in formal classroom settings versus independent test preparation could offer valuable pedagogical recommendations.

In conclusion, this study reinforces the necessity of a balanced and test-adapted reading approach for Kaztest and IELTS candidates. By incorporating effective reading strategies, structured practice, and targeted preparation techniques, test-takers can significantly enhance their reading performance, leading to better overall language proficiency outcomes. The findings serve as a resource for educators, curriculum developers, and language learners seeking to refine their reading strategies for high-stakes language assessments.

REFERENCES

1. Министерство образования и науки Республики Казахстан. Казтест: структура и критерии оценки. – Нур-Султан: Национальный центр тестирования, 2021. – 96 с.
2. Абдуллина Г. Х. Оценивание навыков чтения в полиязычной среде: сравнительный анализ Казтест и IELTS // Вестник КазНУ. Серия «Филология». – 2020. – № 3 (185). – С. 54–67.
3. Кушербаева А. А., Тлеуова Г. М. Развитие билингвального образования в Казахстане: проблемы и перспективы. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2019. – 152 с.
4. Каримова Л. Р., Нурпеисова Д. Б. Сравнительный анализ методик оценки языковой компетенции в казахском и английском языках // Образовательные технологии и общество. – 2022. – № 4. – С. 45–58.
5. Байтурсынова А. Б. Проблемы языкового тестирования в Казахстане: современные вызовы и решения // Язык и общество. – 2020. – № 2. – С. 20–31.
6. Министерство образования и науки Республики Казахстан. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы. – Нур-Султан: МОиН РК, 2020. – 84 с.
7. Кунабаева С. С. Компетентностное моделирование языкового образования. – Алматы: Казахский университет, 2019. – 304 с.
8. Назарбаев университет. Исследование языковой политики в Казахстане: современные тенденции и перспективы. – Астана: Издательство Назарбаев Университета, 2020. – 178 с.
9. Bailey, A. L. The Role of Language Proficiency in Academic Achievement: A Framework for Effective Assessment. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 254 p.
10. Brown, H. D. Language Assessment: Principles and Classroom Practices. – New York: Pearson Education, 2004. – 324 p.
11. Caldwell, J. S. Comprehension Assessment: A Classroom Guide. – New York: Guilford Press, 2008. – 198 p.
12. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages (CEFR): Learning, Teaching, Assessment. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 265 p.
13. Educational Testing Service. The Official Guide to the IELTS. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 345 p.
14. Grabe, W. Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 372 p.
15. Grabe, W., Stoller, F. L. Teaching and Researching Reading. – London: Routledge, 2019. – 336 p.
16. Green, A. IELTS Washback in Context: Preparation for Academic Reading. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 228 p.
17. Koda, K. Insights into Second Language Reading: A Cross-Linguistic Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 258 p.
18. McNamara, T. Language Testing. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 286 p.
19. Moore, T., Morton, J. Dimensions of Test Performance: IELTS Reading and Academic Literacy // Language Testing. – 2018. – Vol. 35, No. 2. – P. 231-255.
20. Nation, I. S. P. Teaching ESL/EFL Reading and Writing. – London: Routledge, 2009. – 184 p.
21. Nassaji, H. The role of context and linguistic knowledge in second language reading // Language Learning. – 2007. – Vol. 57, No. 1. – P. 79-113.
22. Oxford, R. L. Teaching and Researching Language Learning Strategies. – London: Routledge, 2017. – 320 p.
23. Read, J. Assessing Vocabulary. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 210 p.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-21-25

УДК 376.36

СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖАЛПЫ ДАМЫМАҒАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӘҢГІМЕ ҚҰРАСТЫРУ ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ

МАЖИНОВ БАҒДАТ МОЛДАХМЕТОВИЧ

Білім беру бағдарламасының көшбасшысы, PhD. Қазақ Қыздар Университеті, Алматы қ., Қазақстан

ҚУАНЫШПЕКОВА ДИЛЬНАЗ НҰРЛЫБЕКҚЫЗЫ

Қазақ Ұлттық Қыздар Университетінің, Арнайы педагогика мамандығының 2 – курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада сөйлеу тілі жалпы дамымаған (СТЖД) балалардың әңгіме құрастыру қабілетін қалыптастырудың тиімді тәсілдері қарастырылады. Авторлар тілдік дамудың когнитивті процестермен байланысын, сөйлеудің үйлесімділігін арттыру жолдарын және сөйлеу әрекетінің қалыптасуына әсер ететін әдістемелік тәсілдерді сипаттайды. Балалардың сөздік қорын кеңейту, грамматикалық құрылымдарды меңгеру, көрнекі материалдар мен интерактивті әдістерді қолдану арқылы сөйлеу дағдыларын дамыту мәселелері талданады. Сонымен қатар, сөйлеу қабілетін жетілдіруге бағытталған практикалық ұсыныстар беріледі.

Кілт сөздер: Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалар, әңгіме құрастыру, сөйлеуді дамыту, когнитивті процестер, тілдік қабілет, сөйлеу дағдылары, арнайы педагогика, коррекциялық жұмыс.

ЭФФЕКТИВНЫЕ СПОСОБЫ ФОРМИРОВАНИЯ У УЧАЩИХСЯ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ УМЕНИЯ СОСТАВЛЯТЬ РАССКАЗ

Аннотация. В данной статье рассматриваются эффективные подходы к формированию способности детей с общим недоразвитием речи (ДГПН) к построению рассказа. Авторы описывают связь языкового развития с когнитивными процессами, пути повышения связности речи и методические подходы, влияющие на формирование речевой деятельности. Анализируются вопросы расширения словарного запаса детей, овладения грамматическими конструкциями, развития речевых навыков с использованием наглядных материалов и интерактивных методов. Кроме того, даются практические рекомендации, направленные на совершенствование речи.

Ключевые слова: дети с общим недоразвитием речи, составление рассказа, развитие речи, когнитивные процессы, языковые способности, речевые навыки, Специальная педагогика, коррекционная работа.

EFFECTIVE WAYS TO FORM THE ABILITY OF STUDENTS WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT TO COMPOSE A STORY

Annotation. This article discusses effective approaches to the formation of the ability of children with general speech underdevelopment to construct a story. The authors describe the relationship between language development and cognitive processes, ways to increase speech coherence, and methodological approaches that influence the formation of speech activity. The issues of expanding children's vocabulary, mastering grammatical constructions, and developing speech skills using visual materials and interactive methods are analyzed. In addition, practical recommendations aimed at improving speech are given.

Keywords: *children with general speech underdevelopment, storytelling, speech development, cognitive processes, language abilities, speech skills, Special pedagogy, correctional work.*

Қазіргі кезеңде сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларда үйлесімді және барабар сөйлеуді қалыптастыру мәселесі ерекше өзектілікке ие болады. Бұл мектеп жасындағы 1 сынып оқушыларында қалыптасқан біртұтас сөйлеу білім берудің білім беру бағдарламаларын сәтті игеруін көздейтіндігіне байланысты. Егжей-тегжейлі, мағыналы ауызша сөйлеу дағдыларын игеру баланың жеке басының тұлғалық, жан-жақты дамуы мен оның барлық әлеуметтік байланыстарының негізі болып табылады.

Қазақстан Республикасы Білім беруді дамытуға және елдегі адами капиталды қалыптастыруға ұзақ уақыт бойы бейілділігін сақтап келеді. ҚР-дағы заманауи білім беру жүйесі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға жан-жақты қолдау көрсетуге ықпал ететін оңтайлы ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдайларды мақсаттайды. Ол үшін қажетті көмек көрсетудің ең тиімді жолдарын табу керек.

2022 ж. мәліметтеріне сәйкес, Қазақстан халқының шамамен 34% 18 жасқа толмаған жас ел. Ресми мәліметтерге сәйкес, елде ерекше білім беру қажеттіліктері бар 188 000 астам бала бар және олардың саны жыл сайын артып келеді [1].

Қазіргі мектептің басты бағыты - бастауыш сынып оқушысының танымдық және сөйлеу әрекеті. Сөйлеу қабілеті бұзылған егде жастағы мектеп жасына дейінгі балаларда когнитивті саланың дамуында (есте сақтау, зейін, қиял) ерекшеліктердің болуы үйлесімді сөйлеуді дамытуда қиындықтардың туындауын және сөйлеудің тілдік құрылымындағы өзін-өзі бақылаудың қажеттілігін тудырады. Сөйлеуді дамыту белгілі бір интеллектуалды бағыттарға негізделген, бірақ сөйлеуді дамытудың кешігуі, сөйлеу қарым-қатынасының ұзақ мерзімді бұзылуы, тілдік құралдардың қалыптаспауы ойлаудың дамуына және басқа психикалық процестерге теріс әсер етеді. Бұл ақаулар жаңа ауытқулардың пайда болуын және дамуын, соның ішінде монологты, байланыстырып үйлесімді сөйлеудің, өздігінен әңгіме құрастыру жеткіліксіздіктерін тудырады.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттің теориялық талдауы балалардағы өздігінен әңгіме құрастыру қабілеттерін қалыптастыру мәселесін зерттеуге маңызды үлесін Л.С. Выготский [1], С.Л. Рубинштейн [2], Ф.А. Сохин қосқан [3]. Әңгіме құрастыру немесе әңгімелесу тәуелсіз сөйлеудің ең жоғары түрі. Онда баяндалған оқиға логикасының тізбектілігі және баланың өзіндік көзқарастары қалыптасады. Әңгіме құрастыру - біртұтас сөйлеудің мазмұнды сөйлеу тәжірибесі. А.М. Леушинаның зерттеулері балалардың біртұтас сөйлеуінің пайда болған кезінен бастап даму реттілігін қарастырады [4].

Теориялық және практикалық тұрғыдан біз О.С. Ушакованың ұстанымын маңызды деп санаймыз, ол біртұтастықпен, келісімділікпен, баяндуадағы логиканың болуымен, коммуникативті бағытымен және белгілі бір құрылымдық ұйымның тіл құралдарының болуымен ерекшеленетін сөйлеуді әңгіме құрастыру қабілеті бар, біртұтас сөйлеу деп түсінуді ұсынады [6].

Бірқатар авторлардың еңбектерінде әнімелерді құрастыру қабілеті ең алдымен, негізгі төрт байланыс тобының болуымен сипатталады: логикалық байланыстар, ол сөйлеудің объективті ойлау мен әлемге қатыстылығын түсінеді; стильдік функционалдық байланыстар - сөйлеудің қарым-қатынастың барлық серіктестеріне қатыстылығын білдіреді; психологиялық - ауызекі сөйлеудің қарым-қатынастың әртүрлі салаларына қатыстылығы; тілдің негізгі құрылымына грамматикалық - сөйлеудің қатыстылығы [7].

Л.П. Федоренко және т.б. еңбектерінде әңгіме құрастыру қабілетін қалыптастыру мәселесі егжей-тегжейлі баяндалған [8]. Әңгіме құрастыру қабілет - бұл бір адамның ой, білім жүйесінің дәйекті, кеңейтілген, біртұтас тілдік жүйесі. Әңгіме өзіне немесе басқаларға бағытталған, диалогтан айырмашылығы, ол басқа адамның белгілі бір сөйлеу реакциясын қарастырмайды, сабақтастық пен семантикалық толықтығымен сипатталады. Әңгімелеу - бұл

сөйлеудің ерікті түрі. Демек, қалыпты дамыған бастауыш сынып оқушылары сөйлеудің осы түрін баяндау, өз ойын жеткізу, коммуникативтіліктің бір көрінісі ретінде қарастырылады.

Сөйлеу дизонтогенезінің айқын ерекшелігі - жаңа сөздерге ұзақ уақыт бойы, тұрақты еліктеудің болмауы. Бұл жағдайда бала бастапқыда алған сөздерді ғана қайталайды және белсенді сөздік қорында жоқ сөздерден бас тартады. Сөйлемде біріктірілген сөздердің өзара грамматикалық байланысы болмағандықтан, оларды тек бала белгілі бір нысанда қолданады. Бұл тенденция, әдетте, баланың бірінші сыныпқа баратын уақытына дейін байқалуы мүмкін [9].

Қорыта келсек, сөйлеу тілі жалпы дамымаған оқушылардың жалпылама ұғымдарды дұрыс түсінбеу және сәйкесінше оларды қолдана алмау тән. Демек, балалардың сөйлеу тәжірибесіне лексикалық-грамматикалық жағынан түрлендіруді қажет ететін, әр түрлі жағдайлы тілді жаттығуларды енгізу керек. Осы орайда өткізілген талдамалық жұмыстың маңыздылығы зор. Оның нәтижесі келесі тиімді тәсілді анықтауда келтірілген:

1. Баламен түрлі-түсті суреттерді, мәнерлі интонацияны, мимиканы, қимылдарды қолдана отырып сөйлесу.

2. Әңгімелер немесе ертегілерді оқу. Ересек адам баланың себеп-салдарлық байланыстарды түсіндіру үшін әңгіменің мазмұны бойынша сұрақтар қоя алады (Неге бұлай болды? Бұған кім кінәлі? Ол дұрыс жасады ма? және т.б.) оқиғаның мағынасын түсіну оны өз сөзімен қайталау қабілетімен де дәлелденеді.

Әңгіме (диалог).

Әртүрлі тақырыптар аясында әңгімелесулерді жүргізу: кітаптар, фильмдер, экскурсиялар туралы, сонымен қатар суреттер бойынша әңгімелер болуы мүмкін. Баланы әңгімелесушіні сөзін бөлмей тыңдауға, оның ойының барысын бақылауға үйрету керек. Әңгімеде ересектердің сұрақтары балалардың жауаптары сияқты біртіндеп күрделене түсуі керек. Біз нақты сұрақтардан бастаймыз, оларға қысқа жауаптың бір нұсқасын беруге болады, сұралған сұрақтар біртіндеп күрделене айтылады және кеңейтілген жауаптарды талап етеді. Бұл баланың монологты сөйлеуге біртіндеп және байқалмайтын ауысуы үшін жасалады.

4. Сипаттамалық әңгіме құрастыру.

Бала бір тақырыпта ойларды дәйекті түрде ұсынудың алғашқы дағдыларын игереді, сонымен бірге ол заттардың белгілерін игереді, соның есебінен баланың белсенді сөздік қоры кеңейеді.

Сөздік қорын байыту үшін балаға сипатталған заттардың белгілерін еске түсіре отырып, әр әңгіме-сипаттаманы құрастыру үшін дайындық жұмыстарын жүргізу өте маңызды.

Алдымен жеке заттарды сипаттап, содан кейін біртекті заттардың салыстырмалы сипаттамаларына тоқталу керек, жануарларды, жемістерді, көкөністерді, ағаштарды және т. б. салыстыруды үйреніп айтқан баланың үйлесімді тілі де біртіндеп қалыптасады.

5. Сюжеттік суреттер сериясы бойынша әңгіме құрастыру.

Сериядағы сюжеттік суреттер саны біртіндеп артып келуі және әр суреттің күрделі болуы сипаттамасы бірнеше сөйлемнен тұратын егжей-тегжейлі көрнекіліктерден тұратын болады.

Суреттер сериясы бойынша әңгімелер құрастыру нәтижесінде бала әңгімелер суреттердің орналасу реттілігіне қатаң сәйкес құрылуы керек екенін білуі керек. Осы тапсырманы орындауда бала сюжеттерді құрастырудың бізді, біртіндеп сақату керек екендігін нақты түрде меңгеру керек. Ол ұнаған суреттегі зат пен құбылысты емес, шынайы суреттелген әрекеттер мен заттарды пайымдап, грамматикалық жағынан оны құрастыра отырып үйренеді.

6. Сюжеттік сурет бойынша әңгіме құрастыру.

Бір сюжеттік сурет бойынша әңгіме құрастыру кезінде суреттің келесі талаптарға сай болуы өте маңызды:

- ол түрлі-түсті, қызықты және балаға тартымды болуы керек;
- сюжеттің өзі осы жастағы балаға түсінікті болуы керек;

- суретте кейіпкерлердің саны аз болуы керек;
- ол өзінің негізгі мазмұнына тікелей қатысы жоқ әртүрлі бөлшектермен шамадан тыс жүктелмеуі керек.

Балаға суреттің атын ойлап табуды ұсыну керек. Бала суретте бейнеленген оқиғаның мағынасын түсінуге және оған деген көзқарасын анықтауға үйренуі керек. Бұрын ересек адам суреттегі әңгіменің мазмұнын және балаға қойылған сұрақтардың сипатын ойластыруы керек.

7. Оқығанды айтып беру; оқығанды қайта айту.

Оқығанды айтып беру бойынша жұмыс барысында бала зейіні мен есте сақтау қабілетін, логикалық ойлауды, белсенді сөздікті дамытады және жетілдіреді. Бала сөйлеудің грамматикалық тұрғыдан дұрыс айналымдарын, оның құрылысының үлгілерін есте сақтайды. Баланы әңгімелер мен ертегілердегі жаңа ақпаратпен таныстыру оның жалпы идеяларының шеңберін кеңейтеді және тұтастай алғанда оның монологты сөйлеуін жетілдіруге ықпал етеді.

Белгілі бір мәтінді қайталау бойынша жұмыс жасағанда, алдымен балаға қызықты және мазмұны жағынан қол жетімді оқиғаны мәнерлеп оқып немесе айтып, содан кейін оған ұнады ма деп сұрау керек.

Сондай-ақ, әңгіменің мазмұны бойынша бірнеше нақтылау сұрақтарын қоюға болады. Балаға бейтаныс сөздердің мағынасын түсіндіруді ұмытпау керек. Мәтінге берілген иллюстрацияларды қарастыруға болады. Әңгімені қайта оқымас бұрын, баланы тағы бір рет мұқият тыңдап, есте сақтауға тырысып, содан кейін түпнұсқаға жақындатып қайталағаны дұрыс.

Баланы оқығанды айтып берудің басқа түрлерінде де жаттықтыру маңызды:

- Іріктеп қайталау. Бүкіл оқиғаны емес, оның белгілі бір бөлігін ғана қайталау ұсынылады.

- Қысқаша қайталау. Ол аз маңызды сәттерді қалдырып, оқиғаның жалпы мәнін бұрмаламай, оның негізгі мазмұнын дұрыс жеткізуді ұсынады.

- Шығармашылық әңгіме. Бала тыңдалған оқиғаны жаңа нәрсемен толықтыруы керек, оған қиял элементтерін көрсете отырып, өзіндік нәрсе енгізуі керек. Көбінесе әңгіменің басы немесе соңы туралы ойлану ұсынылады.

- Көрнекілікке сүйенбей оқығанды айтып беру.

Оқиғаны өз бетінше құрастыру.

Әңгімелерді өз бетінше құрастыру, егер алдыңғы аталған кезеңдер жүйелі түрде жүргізілсе, осы кезеңге көшуге болады. Көбінесе бұл баланың жеке тәжірибесінен алынған әңгімелер. Жеке тәжірибеден алынған әңгіме баладан қажетті сөздерді өз бетінше таңдай білуді, сөйлемдерді дұрыс құруды, сондай-ақ оқиғалардың барлық реттілігін анықтауды және есте сақтауды талап етеді. Сондықтан балалардың алғашқы кішігірім өзіндік әңгімелері көрнекі жағдаймен байланысты болуы керек. Бұл баланың әңгімесін құруға қажетті сөздік қорын жандандырады және толықтырады, оған сәйкес ішкі көңіл-күй қалыптастырады және оған жақында болған оқиғаларды сипаттауда дәйектілікті оңай сақтауға мүмкіндік береді.

Мұндай әңгімелер үшін үлгі тақырыптар келесідей болуы мүмкін:

- өткізілген күн туралы әңгіме;

- хайуанаттар бағына (театр, цирк және т. б.) барудан алған әсерлері туралы әңгіме;

- күзгі немесе қысқы орманда серуендеу туралы әңгіме.

Қорыта келгенде, ұсынылып отырған сөйлеу тілі жалпы дамымаған оқушылардың әңгіме құрастыру қабілетін қалыптастырудың тиімді тәсілдері үйлесімді сөйлеуді қалыптастырады. Ол баланың жан-жақты семантикалық мәлімдеме жасау процесін жеңілдететін және бағыттаптын көрнекілік және мәлімдеме жоспарын модельдеу арқылы іс жүзіне асады.

Өзіндік әңгімелесулер барысында балалардың сөздік қорының тереңдігі мен жан-жақтылығы айқын көрінеді, меңгерілген грамматикалық құрылымдардың күрделі нысандары игеріледі. Баланың тіл дамуындағы дыбысайту кемшіліктері машықтандырылады, яғни дұрыс қалыпқа дейін жеткізіледі. Тек осы жұмысты алдын-ала жоспарға салып, жүйелі өткізгені дұрыс.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. История двух исследований: Результаты формативной оценки образования с фокусом на инклюзивность и оценки с использованием больших данных. <https://www.gcedclearinghouse.org/sites/default/files/resources/240311rus.pdf>
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений. Т.4. Детская психология. М.: Книга по требованию, 2017. 432 с.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер Ком, 1999. 720 с.
4. Сохин Ф.А. Психолого-педагогические основы развития речи дошкольников. М.: МПСИ, 2024. 224 с.
5. Леушина А.М. Развитие связной речи у дошкольника // Хрестоматия по теории и методике развития речи детей дошкольного возраста / сост. М.М. Алексеева, В.И. Яшина. М.: Академия, 2019. С. 358-369.
6. Ушакова О.С. Развитие речи дошкольников. М.: Институт психотерапии, 2001. - 256 с.
7. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. М.: Модэк, 2011. - 432 с.
8. Федоренко Л.П., Фомичева Г.А., Лотарев В.К. Методика развития речи детей дошкольного возраста. М.: Просвещение, 2017. - 239 с.
9. Проблемы речевого развития дошкольников и младших школьников / под ред. А.М. Шахнаровича. М.: Академия, 2019. - 256 с

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-26-29
УДК 37.378

МЕНТАЛИТЕТ КАК ФАКТОР, ВЛИЯЮЩИЙ НА ПРОЦЕСС СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

АЙТПАЕВА АЛМАГУЛЬ КАРЕКБАЕВНА

к.п.н., профессор кафедры дошкольного образования и социальной педагогики
Казахского национального педагогического университета имени Абая, член-корреспондент
МАНПО

Анотация. В статье рассматривается сущность такого понятия как национальный менталитет и влияние его на социализацию личностей в современных условиях. Хотелось бы подчеркнуть значение тех качеств личности, которые способствуют ее успешной социализации. Интересным представляется мнение об этапах практического формирования менталитета.

Ключевые слова: менталитет, социализация личности, социализация, национальный менталитет

МЕНТАЛИТЕТ ТҰЛҒАНЫ, ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ ПРОЦЕСІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОР РЕТІНДЕ

АЙТПАЕВА АЛМАГУЛ ҚАРЕКБАЙҚЫЗЫ

п.ғ.к., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің
мектепке дейінгі білім беру және әлеуметтік педагогика кафедрасының
профессоры, МАНПО корреспондент-мүшесі

Аннотация. Мақалада ұлттық менталитет және оның қазіргі заманғы жағдайларда тұлғаларды әлеуметтендіруге әсері сияқты ұғымның мәні қаралады. Тұлғаның оны табысты әлеуметтендіруге ықпал ететін қасиеттерінің маңыздылығын атап өткім келеді. Менталитетті практикалық қалыптастыру кезеңдері туралы пікір қызықты болып көрінеді.

Түйінді сөздер: менталитет, тұлғаны әлеуметтендіру, әлеуметтендіру, ұлттық менталитет

MENTALITY AS A FACTOR INFLUENCING THE PROCESS OF PERSONALITY SOCIALIZATION

AITPAEVA ALMAGUL KAREKBAEVNA

Ph.D., Professor of the Department of Preschool Education and Social Pedagogy of the Abai
Kazakh National Pedagogical University, Corresponding Member of MANPO

Anotation. The article examines the essence of such a concept as a national mentality and its influence on the socialization of personality in modern conditions. I would like to emphasize the importance of those qualities of personality that contribute to its successful socialization. An interesting opinion is about the stages of practical formation of the mentality.

Keywords: mentality, socialization of personality, socialization, national mentality

Введение. Проблема социализации личности приобрела особую актуальность в последние десятилетия. Связано это с тем, что современные условия- мобильность жизни людей, частая необходимость менять место работы, место жизни, свою профессию, играть

различные социальные роли и т.д., самым непосредственным образом оказывают влияние на данный процесс.

Кроме того, все более меняются межличностные отношения- уровень и разнообразие межличностных, деловых контактов, взаимоотношения членов коллектива, личностные, национальные черты характера и т.п., что также играет немаловажную роль.

В связи совсем перечисленным, многие науки обращают внимание на проблему социализации, адаптации личности. К этим наукам можно отнести философию, психологию, педагогику и др., но в первую очередь-социологию. По определению социологов, социализацией называют процесс становления личности, ее обучения, воспитания и усвоения социальных норм, ценностей, установок, образцов поведения, присущих данному обществу.

Методология.

Социализация выполняет в обществе три основные задачи:

-интегрирует индивида в общество, а также в различные типы социальных общностей через усвоение им элементов культуры, норм, ценностей;

-способствует взаимодействию людей и передает культуру поколений через убеждения и показ соответствующих образцов поведения[1 с. 33].

В процессе социализации у личности формируются важнейшие социальные качества, система мотиваций, потребностей, иерархия ценностей, система отношения к окружающей действительности, норм поведения, приобретаются необходимые знания и умения.

В науке известны две базовые составляющие процесса развития личности:

а) стандартное и ролевое поведение сформированное под воздействием объективных факторов(социально-групповых,этнических, профессиональные и др.);

б) личностно-индивидуальные характеристики.

В ходе этого процесса у личности формируются те качества, которые позволяют ей успешно социализироваться.

От качественной социализации зависит успешность личности, ее востребованность в современных социокультурных и экономических условиях. При этом, именно общество определяет требования к личности.

В демократическом государстве они одни, в авторитарном - другие и т.д. Отмечая значимость вышесказанного, необходимо признать, то многое зависит от самой личности. Существует много факторов, определяющих позицию личности, но в данной статье мы хотели бы остановиться на ее менталитете.

Изменения в постсоветских республиках, многолетний отрыв от национальных корней привел к огромному вниманию к этнопедагогике, народной педагогике и, как следствие, к изучению такого феномена, как национальный менталитет.

С точки зрения психологии, категория «менталитет» чаще всего трактуется как сугубо психологическая(или социально- психологическая). Так, в относительно ранних англоязычных словарях и публикациях 20-30- летней давности «менталитет»(от французского «mentalitat») определяется как «качество ума, характеризующее индивида или класс индивидов», « способность или сила разума», «установки, настроение, содержание ума», «образ мыслей, направление или характер размышлений», «сумма мыслительных способностей или возможностей, отличающихся от физических». Как видим, в основу приведенных выше определений положены психологические понятия «ум», «образ мыслей», «характер размышлений», «мыслительные способности», отражающие, прежде всего, качества, характеризующие специфику умственной деятельности индивидуального или коллективного субъекта рефлексивно реагирующего на те или иные реалии окружающего мира.

Результаты. В более поздних публикациях содержание понятия «менталитет» существенно расширяется. Так, в недавно опубликованном Словаре иностранных слов «менталитет» трактуется как склад ума, мироощущение; мировосприятие; психология». Определить менталитет как чисто психологическую категорию, на наш взгляд, неправомерно. Характерно, что в современном понимании в понятие «менталитет» все чаще включаются

элементы мировоззренческого характера, отражающие осознанное отношение человека или групп людей разной степени общности к природным общественным явлениям. Каждый народ имеет свои ментальные ценности, к которым, по мнению некоторых социологов, можно отнести духовность и коллективизм. На наш взгляд, к ним, по меньшей мере, можно присовокупить толерантность, коллективизм, патриотизм и др.

Можно согласиться с той позицией, что на

➤ **первом уровне** у личности складывается этническая ментальность (генетический уровень)- «набор наиболее устойчивых национально-психологических характеристик, которые передаются от поколения к поколению в генотипе»;

➤ **на втором уровне** проявляются национальные ориентации, ориентиры, национальное самосознание и т.п.

➤ **на третьем уровне- «социальном».** На этом уровне проявляются национальные ориентации, ориентиры, национальное самосознание и т.п.

Каждый народ исторически формировал основы своего менталитета, который имеет свои особенности. Национальный менталитет казахов формировался в течение тысячелетий. Его основой являются кочевой образ жизни, приобретаемые и сформулированные поколениями казахов нравственные ценности, природа, древние казахские обычаи и традиции.

Казахский национальный характер включает в себя следующие основные черты: верность традициям; уважительное отношение к памяти предков, своему роду, старшим в семье и детям, тщательное соблюдение закона гостеприимства, толерантность по отношению к другим культурам и религиям.

Каждый казах бережно хранит генеалогические записи своего рода (на казахском языке они носят название «шежире»), которые могут охватывать около 30 поколений. В шежире перечислены имена всех предков казаха по мужской линии, иногда их биографии, легенды и описания конкретных событий. Часто в казахских семьях хранят как реликвии и вещи предков: одежду, седла, украшения.

Повседневное поведение казахов регулируется понятием «адлет» (на казахском «приличие, традиция»), сходное с европейским «этикет». Очень важным представляется также исследование духовно-нравственного опыта казахского народа, выяснение консолидирующего потенциала традиционной культуры казахов. Основа этой культуры- единство, межличностное общение (принадлежность к роду является первой и безусловной жизненной ценностью). Ментальными качествами казахской нации являются ее открытость, дружелюбие, гостеприимство, незлопамятность и т.д.

Заключение. Таким образом, личность, воспринимая национальный менталитет, формирует в себе систему отношений к окружающему миру. В настоящее время эта базовая система отношений может быть представлена следующим образом:

- отношением к другому человеку;
- отношение к себе;
- отношение к труду;
- отношение к коллективу;
- отношение к Родине;
- отношение к природе;
- отношение к прекрасному(литературе, музыке, архитектуре и т.д)

Следовательно, национальный менталитет способен формировать, такие базовые качества личности, как гуманизм, достоинство, трудолюбие, коллективизм, патриотизм, бережное отношение к природе, способность быть восприимчивым к художественным ценностям и создавать их. Вряд ли найдется человек, который не согласится с тем, что данные качества будут содействовать успешной социализации.

Для того чтобы личность эффективно усваивала основы национального менталитета, необходимо создавать в государстве воспитывающую систему, воспитывающую среду, включающую в себя такие элементы, как семья, система образования, культурно-

просветительские, культурные организации(театры, музеи, галереи и.т.д.) центры,которые позволяют включаться в соответствующую деятельность. Именно при таком подходе будет складываться структура менталитета с взаимосвязанными компонентами. Она на наш взгляд, включает в себя национальный язык, культурологические знания- историю наряда, традиции, обычаи, фольклор, музыку, танцы, стиль поведения. Представляется важным в семье, в образовательных организациях формировать у подрастающего поколения потребность в освоении национальной культуры и создавать необходимые для этого условия.

Этапы формирования у личности национального менталитета должны основываться на базовых положениях теории личности и включать в себя:

- формирование мотивационной сферы личности(подрастающее поколение должно желать осваивать национальный язык, традиции , обычаи и .т.д.);
- оснащение молодежи соответствующими знаниями и умениями;
- формирование способов деятельности общения, типов поведения, которые бы соответствовали национальному менталитету;

Утверждая мысль о том, что национальный менталитет способствует социализации человека важно отметить обоюдность данного процесса, а именно, то, что социализация не менее успешно влияет на процесс формирования национального менталитета.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Дюби Ж. История ментальностей // История ментальностей, историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и ре- Вестник славянских культур. 2017. Т. 43 48 Теория и история культуры фератах / под ред. Е. М. Михиной. М.: Изд-во Института всеобщей истории РАН, 1996. С. 18–21. 13 2.
2. Киященко Н. И. Культура гражданского общества // Вопросы философии. 2010. № 10. С.62–66.
3. Немировский В. Г. Массовое сознание и бессознательное как объект постнеклассической социологии // Социологические исследования. М.: Наука, 2006. № 2. С. 13–19. 18 Орлов О. А. Этнопедагогика и этнопсихология. URL: http://1987.ucoz.org/index/lekciya_5/0-28
4. Степин В. С. Философия и поиск новых ценностей цивилизации // Вестник РФО. М.: Изд-во Сидипрессарт, 2005. № 4. С. 10–24. 24 Степин В. С.Культурология как наука: за и против // Вопросы философии. 2008. № 11. С. 27–31. 25
5. Основы национального воспитания. Курс лекций-Алматы, КазНПУ им.Абая, 2010.
6. <http://nuru.ru/socio039.htm>

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-30-31

УДК 53:37.016

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УРОКОВ ТЕХНОЛОГИИ

МАМЕДОВ ИСРАИЛЬ МУСА оглы

Доктор философии по физике
АГПУ, Баку, Азербайджан

Аннотация: В основу преподавания технологии положен деятельностный подход к изучению трудовых процессов. При организации уроков предполагается создание у учащихся наглядно-образных представлений по изучаемой теме, а при выполнении практических работ о необходимых для этого трудовых действиях. Применение средств информационных технологий позволяют, учителю повысить наглядность в обучении.

Ключевые слова: информационные технологии, информационные ресурсы, аудиовизуальные и мультимедийные средства обучения, компьютерная грамотность, компьютерные средства, учебная информация.

Информационные технологии являются современными наглядными средствами. К ним относятся аудиовизуальные и мультимедийные средства обучения. Есть несколько методических условий, выполнение которых обеспечивает успешное использование наглядных средств обучения:

- 1) хорошее обозрение;
- 2) чёткое выделение главного, основного при показе иллюстраций;
- 3) детальное продумывание пояснений, необходимых для выяснения сущности демонстрационных явлений, а также для обобщения усвоенной учебной информации;
- 4) привлечение самих учеников к нахождению желаемой информации в наглядном пособии, постановка перед ними проблемных заданий наглядного характера.

Выполнение данных условий при использовании средств информационных технологий значительно повышает эффективность уроков. Учитель, гармонично сочетая звуковые и аудиовизуальные потоки в процессе преподавания теоретического материала и практических умений, может добиться большего эффекта при освоении знаний и умений учащимися.

Применение средств информационных технологий, где используются подвижные образы, графические объекты, текст, видеорамки, диаграммы, графики, делают организацию познавательной деятельности учащихся более эффективной, превращает учащихся в активных участников учебного процесса.

Урок технологии с использованием компьютерных средств обладает своеобразной спецификой. Примерно треть урока занимает теория, мотивационная деятельность, а в конце анализ и рефлексия результатов, остальное время индивидуальная самостоятельная практическая работа учащихся. Объяснение теоретического материала происходит посредством лекции-диалога, на которой учащиеся погружаются в проблемную ситуацию.

Презентация лекции создаётся средствами PowerPoint и содержит слайды различного типа: содержащих текстовую и графическую информацию, фильмы с разъяснениями, с показом объектов недоступных непосредственному наблюдению. Учащиеся, опираясь на данную информацию, обдумывают и совместно решают поставленную перед ними проблему, учитель же ненавязчиво направляет их деятельность.

Предваряет практическую работу вводный инструктаж, который содержит видеофрагмент с динамическим показом приёмов и последовательности работы. После чего учащиеся переходят к активному повторению. «Активное повторение состоит в том, что ученик самостоятельно, не воспринимая впечатлений из внешнего мира, воспроизводит в самом себе следы воспринятых им прежде представлений».

Каждый ребёнок работает на своём уровне и в присущем ему темпе. Тем учащимся, которые не могут выполнить активное повторение предлагается пассивное повторение, они ещё раз просматривают видео фрагмент, либо презентацию. Если в начале использования данных средств и методов обучения только 60 % учащихся могли выполнить активное повторение, теперь же это могут делать 98 % учащихся.

Мультимедийная поддержка уроков технологии предоставляет учащимся возможность активного «визуального» овладения учебным материалом, позволяет узнавать свойства изучаемого объекта, связать его зримый образ с физическими или техническими параметрами, задающими его.

Применение средств информационных технологий на уроках технологии:

- Повышает эффективность учебного процесса;
- Облегчает понимание и восприятие материала учащимися;
- Увеличивает психологическую обоснованность принятия необходимых выводов, решений, обобщений;
- Сокращает время на подачу учебного материала и на вводный инструктаж;
- Развивает активность и самостоятельность учащихся;
- Дает возможность ученикам, пропустившим занятие, самостоятельно в удобном для них темпе ознакомиться с учебным материалом;
- Способствует развитию внимания, памяти учащихся, информационно-коммуникативной компетенции, логического мышления;
- Уменьшает количество ошибок допущенных ребятами при практической работе, что ведёт к повышению качества изделия.

От учителя, использующего средства информационных технологий «требуется развитое умение вводить учащихся в круг изучаемых проблем, направляя их деятельность, делать обобщающие выводы, оказывать индивидуальную помощь в процессе самостоятельной работы».

ЛИТЕРАТУРА.

1. Мамедов.И.М. Совершенствование обучения студентов педагогического ВУЗА при внедрении информационно-коммуникационных технологий в учебный процесс.//ELS./Междн.науч.-практ.журнал.№1.31января 2025.Алматы,Казахстан.стр.155-156.
2. Мамедов.И.М. Информационные технологий в организации проектной деятельности школьников средней школы.//»IN THE WORLD OF SCIENCE and EDUCATION»international scientific-praktikal journal.15 february 2025/ELS/Almaty,Kazakhstan.pp.81-83.
3. Мамедов.И.М.Применения ИКТ в преподавании курса»ТЕХНОЛОГИЯ»ELS/, Междн.научно-практич.журнал №2.28 февраля2025.Астана,Казахстан,стр.3-5.
4. Мамедов.И.М.Эффективность компьютерных моделей на уроках физики. ELS//Междн.научно-практ.жур.№2.15июня2024;Алматы,Казахстан,стр.27-28.
5. Литова.З.А.Техническое творчество учащихся:учеб.пособие.Курск:изд-во Курск.Гос.Ун-та.2016.96 с.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-32-35

ӘОЖ 372.853

МЕКТЕП ФИЗИКАСЫН ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

ОРМАНОВА ГАНИЯ КЕМАЛОВНА

Физика кафедрасының доценті, Ө.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан
педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан.

САПАРАЛИ ГУЛФАРИЗА АБДИКАДИРҚЫЗЫ

Физика кафедрасының магистранты Ө.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан
педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан.

Аңдатпа. Бұл мақалада авторлар мектеп физикасының «Молекулалық физика» тарауын оқыту мен оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігін дамыту арасындағы байланысты қарастырады. Орта мектептің физика курсына молекулалық физиканы оқып-үйрену оқушылардың материяның молекулалық деңгейдегі құрылымы туралы түсініктерін дамытуда маңызды рөл атқарады және олардың сыни ойлауын, шығармашылық есептерді шешуді және ғылыми зерттеушілік құзыреттілігін дамытуға көмектеседі.

Мақалада молекулалық физиканы оқыту процесінде оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігін дамытуға ықпал ететін әдістері талданады, соның ішінде зертханалық жұмыстарды жүргізу, эксперимент нәтижелерін талдау және алынған мәліметтер негізінде қорытынды жасау. Сонымен қатар, физика пәні мұғалімдеріне оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігін дамытуда молекулалық физиканы оқуды тиімді пайдалану бойынша практикалық ұсыныстар талқыланды. Нәтижесінде, мақалада мектеп физика курсының молекулалық физика бөлімін оқытуда оқушыларды ғылыми зерттеу процесіне белсенді қатысуын ынталандыру және олардың зерттеушілік құзыреттілігін дамытудың тиімді әдістері қарастырылып айқындалды.

Кілт сөздер: зерттеушілік құзыреттілік, мектеп физика курсы, молекулалық физика, зертханалық жұмыстар, педагогикалық әдістер.

Аннотация. В этой статье авторы рассматривают связь между преподаванием раздела школьной физики «Молекулярная физика» и развитием исследовательских компетенций учащихся. Изучение молекулярной физики на курсах физики средней школы играет важную роль в развитии у учащихся представления о структуре материи на молекулярном уровне и помогает им развить критическое мышление, решение творческих задач и научно-исследовательские компетенции. В статье анализируются методы, способствующие развитию исследовательских компетенций учащихся в процессе обучения молекулярной физике, в том числе проведение лабораторных работ, анализ результатов эксперимента и составление заключения на основе полученных данных. Также были обсуждены практические рекомендации учителям физики по эффективному использованию изучения молекулярной физики в развитии исследовательских компетенций учащихся. В результате, в статье были рассмотрены и определены эффективные методы стимулирования активного участия учащихся в процессе научных исследований и развития их исследовательских компетенций в преподавании кафедры молекулярной физики школьного курса физики.

Ключевые слова: исследовательские компетенции, курс школьной физики, молекулярная физика, лабораторные работы, педагогические методы.

Annotation. In this article, the authors consider the connection between teaching the Molecular Physics section of school physics and developing students' research competencies. The study of

molecular physics in high school physics courses plays an important role in developing students' understanding of the structure of matter at the molecular level and helps them develop critical thinking, solving creative problems and research competencies. The article analyzes methods that contribute to the development of students' research competencies in the process of teaching molecular physics, including laboratory work, analysis of experimental results and drawing up an opinion based on the data obtained. Practical recommendations to physics teachers on the effective use of the study of molecular physics in the development of students' research competencies were also discussed. As a result, the article reviewed and identified effective methods for stimulating the active participation of students in the process of scientific research and the development of their research competencies in teaching the Department of Molecular Physics of the school physics course.

Key words: research competencies, school physics course, molecular physics, laboratory work, pedagogical methods.

Физика курстарында оқушылар зерттеу жүргізу барысында теориялық білімдерін практика жүзінде қолданып, өз алған білімдерін кеңінен қолданады.

Физика-математикалық модельдер мен эксперименттік әдістерді қолдана отырып, табиғат пен оның құбылыстарын зерттейтін жаратылыстану ғылымы. Ол әртүрлі жағдайларда материяның, энергияның, кеңістіктің және уақыттың мінез-құлқын сипаттайтын негізгі заңдар мен принциптерді түсінуге тырысады.

Физика мектептегі білім берудегі іргелі пәндердің бірі ретінде оқушылардың ғылыми ойлауын қалыптастыруда және сыни тұрғыдан ойлауды дамытуда шешуші рөл атқарады. Физиканы оқу оқушыларға дүниенің табиғаты туралы қарапайым білім беріп қана қоймайды, сонымен қатар бізді қоршаған физикалық құбылыстарды талдап, түсіндіруге үйретеді.

Физика — табиғат құбылыстарын зерттейтін, олардың заңдылықтарын түсіндіретін ғылым. Оны оқыту процесі оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастырып, оларды зерттеушілік қызметке баулуға бағытталуы керек. Зерттеушілік құзыреттілік — бұл тек физика пәнінің терең білімін меңгеру ғана емес, сонымен қатар ғылыми әдістерді қолдану, эксперименттер жасау, гипотезаларды тексеру, теория мен практиканы байланыстыру дағдыларын қалыптастыруды қамтиды. Оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігін дамыту — білім беру процесінің маңызды аспектілерінің бірі [1, 2].

Зерттеушілік құзыреттілік - бұл оқушының ғылыми зерттеулер мен тәжірибелер жүргізу, алынған ақпаратты талдау, проблемалық мәселені шешу қабілеті. Зерттеушілік құзыреттілік оқушының сыни ойлауын, тәжірибелік білімдерді меңгерумен қатар өзіндік пікірін қалыптастыру қабілетінің көрсеткіші. Зерттеушілік құзыреттілікке келтірілген бірқатар анықтамалар қазіргі білім беру саласында кеңінен қолдануда. Оқушылардың зерттеушілік құзыреттілін қалыптастыру жеке дамуына ғана емес, қоғамның ғылыми дамуына және инновациялық жетістіктерінің артуына ықпал етеді. Сондықтан да зерттеушілік құзыреттілікті қалыптастыра отырып оқыту қазіргі білім беру жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Зерттеушілік құзыреттілік — оқушылардың ғылыми-зерттеу қызметіне қабілеттілігі. Бұл құзыреттілік оқушылардың ғылыми көзқарас қалыптастыруына, деректерді жинақтап, талдауға, теориялық және практикалық мәселелерді шешуге дағдылануына мүмкіндік береді. Физика пәнінде зерттеушілік құзыреттілікті қалыптастыру үшін оқушыларды зерттеу жұмыстарына тарту, ғылыми сұрақтар қою және жауап іздеу дағдыларын дамыту маңызды деп атап көрсетеді О.К.Муканов өз еңбегінде [3].

Оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігін дамытудың әдістеріне Эксперименттік жұмыстар, проблемалық оқыту, жоба әдісі, ақпараттық-коммуникативті технологияларды қолдану сияқты әдістерді жатқызуға болады. Енді осы әдістерге жеке тоқталып өтейік.

1. Физика пәнінің негізі эксперименттер мен практикалық жұмыстарға негізделген. Оқушыларды зерттеу қызметіне тарту үшін тәжірибелік жұмыстар жүргізу маңызды. Мысалы, физикалық құбылыстарды зерттей отырып, оқушылар өз қолдарымен тәжірибелер жасап,

қорытындылар шығара алады. Эксперименттік жұмыстар оқушылардың ғылыми зерттеулерді түсінуіне және ғылыми әдістерді қолдануына мүмкіндік береді [4].

2. Проблемалық оқыту әдісі оқушыларды өз бетінше шешімдер қабылдауға және проблемаларды ғылыми тұрғыдан шешуге бағыттайды. Бұл әдіс зерттеушілік дағдыларды дамыту үшін өте тиімді. Оқушыларға физика пәнінен проблемалық сұрақтар қойылып, оларды зерттеу үшін зерттеу жоспарларын жасауға, гипотезаларды тексеруге, нәтижелерді талдауға мүмкіндік беріледі [5].

3. Жоба әдісі оқушыларды нақты ғылыми проблемалармен жұмыс істеуге ынталандырады. Оқушылар топпен немесе жеке түрде физика саласындағы зерттеу жобаларын орындап, нәтижелерін қорғауы тиіс. Бұл әдіс олардың зерттеу дағдыларын жетілдіріп, шығармашылық қабілеттерін дамытуға септігін тигізеді [6].

4. Қазіргі білім беру жүйесінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) маңызды рөл атқарады. АКТ құралдарын қолдану оқушыларға физика саласындағы зерттеулер мен жаңалықтарды іздеуге мүмкіндік береді. Интернет ресурстарын пайдалану, ғылыми мақалаларды оқу, тәжірибелік жұмыстарды компьютерлік модельдермен зерттеу — оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігін арттырудың тиімді жолдары болып табылады [7].

Мұғалім зерттеушілік құзыреттілікті дамытуда негізгі тұлға болып табылады. Оқушылардың шығармашылық ойлауын, ғылыми әдістерді меңгеруін қамтамасыз ету үшін мұғалім оларды түрлі зерттеу қызметіне тартуы керек. Сонымен қатар, мұғалім оқушылардың зерттеу нәтижелерін талқылап, оларды дұрыс бағытта дамыту үшін қажетті кері байланысты қамтамасыз етуі қажет. Оқушылардың зерттеу жұмыстарының нәтижелерін бағалау әдістері де маңызды болып табылады.

Зерттеушілік құзыреттілікті бағалау барысында тек теориялық білім ғана емес, практикалық дағдылар да ескерілуі керек. Оқушылардың зерттеу жұмысындағы белсенділігі, олардың проблеманы шешу тәсілдері, эксперимент нәтижелерін дұрыс түсіндіруі бағаланады. Сонымен қатар, жобаларды қорғау, ғылыми еңбектерді жазу, ғылыми пікірталастарға қатысу сияқты әрекеттер де бағалаудың маңызды көрсеткіштері болып табылады.

Физикадағы зерттеудің негізгі бағыттары механика, термодинамика, статистикалық физика, электродинамика, оптика, кванттық механика, молекулалық физика т.б қамтиды. Осы бағыттардың ішінде түрлі агрегаттық түрдегі заттардың физикалық қасиеттерін зерттейтін ғылым саласы молекулалық физика болып табылады.

Мектептегі молекулалық физика курсы оқушыларға атомдар мен молекулалар әлеміне енуге, олардың мінез-құлқын анықтайтын негізгі принциптер мен заңдарды түсінуге бірегей мүмкіндік береді. Оқушылар молекулалық физиканы үйрену арқылы:

- атомдардың молекулаларға қалай қосылатынын және бұл құрылым заттың қасиеттерін қалай анықтайтынын біледі;
- кванттық механиканың кейбір негізгі принциптері туралы түсінік ала алады, мысалы, энергияны кванттау және атомдардағы дискретті энергия деңгейлерін;
- температураның әсерінен атомдар мен молекулалардың қалай қозғалатынын және бұл қозғалыс заттың қасиеттеріне қалай әсер ететінін түсінуге мүмкіндік береді;
- заттың қасиеттерінің балку, кристалдану, булану және конденсация сияқты фазалық ауысуларда қалай өзгеретінін зерттейді.

Оқушылар осы білімді мектеп молекулалық физика курсына ала отырып, танымдық белсенділігін арттыратын және айқындылық құралы болып табылатын демонстрациялық экспериментке, зерттеушілік құзыреттілігіне ерекше көңіл бөледі [8].

Оқушылардың зерттеу құзыреттілігін молекулалық физиканы оқыту процесінде дамытудың кейбір аспектілеріне тоқтала кетейік:

1. Молекулалық физиканы оқыту процесінде оқушылар эксперименттер жүргізуді, деректерді талдауды және қорытынды жасауды талап ететін зертханалық зерттеулерге жиі қатысуы керек. Бұл тәжірибе олардың практикалық зерттеушілік құзыреттілігін дамытуға және ғылыми зерттеу процесімен танысуға көмектеседі.

2. Оқушылар тәжірибелі жетекшілердің жетекшілігімен ғылыми жобалар мен зерттеу топтарына жиі қатысады. Бұл оларға ғылыми ортада жұмыс істеу тәжірибесін алуға, ынтымақтастық пен ғылыми тәжірибе алмасу құзыреттілігін дамытуға мүмкіндік береді.

3. Молекулалық физиканы зерттеу көбінесе спектрометрлер, микроскоптар, компьютерлік модельдеулер және т.б. сияқты заманауи ғылыми жабдықтармен және технологиялармен жұмыс істеуді қамтиды. Бұл оқушыларға заманауи зерттеу әдістерін меңгеруге мүмкіндік беретін бірден бір құрал.

4. Молекулалық физиканы зерттеу физикалық құбылыстарды модельдеу және түсіндіру үшін жиі математикалық әдістерді және деректерді талдауды қолдануды талап етеді. Бұл оқушылардың зерттеудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын математикалық модельдермен, статистикалық талдау және есептеу әдістерімен жұмыс істеу құзыреттілігін дамытады.

5. Молекулалық физиканы оқу оқушыларды сыни ойлау мен шығармашылық есептерді шешуге ынталандырады. Ғылыми әдісті қолдана отырып, сұрақ қоюға, гипотеза құруға, эксперимент жүргізуге, нәтижелерді талдауға үйренеді [9].

Молекулалық физиканы оқу оқушылардың танымдық және ғылыми қабілеттерін ашып, алған білімдерін практикада қолдануға машықтандырады. Мысалы физика пәнінен зертханалық жұмыс жасауда, оқушы бірінші теориясымен танысады, зерттейді және жасап көреді. 8 сынып физика курсына «Мұздың меншікті балқу жылуы» зертханалық жұмысын жасау оқушылар үшін қызықты болып табылады. Себебі, мұздың еруін күнделікті өмірде көргенімен, оны қуатты қыздырғышпен қыздырғанда қанша уақытта еритіндігін білу үшін оқушылар тақырыпты ашу мақсатында жан-жақты зерттеу жұмыстарын жасайды. Зерттей келе оны тәжірибе жүзінде іске асырады.

Қорытындылай келе, молекулалық физиканы оқытудың зерттеу әдісін қолдану оқытудың тиімділігін арттырып, оқушылардың тақырыпқа деген қызығушылығын арттырып, сайып келгенде, тек оқушылардың ғана емес, мұғалімнің де шығармашылық белсенділігін жан-жақты дамытуы керек деген қорытынды жасауға болады.

ӘДЕБИЕТ

1. Акимова, Л. В. (2012). Педагогикалық технологиялар негізінде оқушылардың зерттеушілік дағдыларын қалыптастыру. Алматы: Қазақ университеті.
2. Кенжебаева, А. Б., & Базарбаев, Н. Р. (2018). Физика пәнін оқыту әдістемесі: теория және практика. Астана: Фолиант.
3. Муқанов, К. О. (2015). Жалпы білім беретін мектептерде зерттеушілік құзыреттілікті дамыту. Алматы: Мектеп.
4. Нұрғалиева, Г. М. (2014). Оқушылардың зерттеушілік әрекетін дамыту әдістемесі. Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы.
5. Сағымбаев, Ә. С., & Нұржанов, С. М. (2016). Жоба әдісін қолдану арқылы оқушылардың зерттеу дағдыларын дамыту. Қазақстандық білім: теориясы мен тәжірибесі, 2, 43-50.
6. Ержанова, Г. М. (2017). Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы зерттеушілік құзыреттілікті дамыту. Алматы: Қазақ университеті.
7. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі. (2017). ҚР білім беру саласындағы жаңартылған білім беру бағдарламасы. Астана: Білім және ғылым министрлігі.
8. Абт Ф. Молекулярная физика в жизни, технике и природе: Учебное пособие / Ф. Абт. - СПб.: Лань, 2016. - 624 с.
9. Аскарова А.С., Молдабекова М.С. Молекулалық физика: Оқулық.- Алматы: Қазақ университеті, 2006.- 246 б.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-36-40
ОӘЖ:378

СТУДЕНТТЕРДІҢ КРЕАТИВТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

МҰСАБЕКОВА ГҮЛНАР ТӘЖІБАЙҚЫЗЫ

Ө.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті орыс тілі мен әдебиеті кафедрасының профессоры, Шымкент, Қазақстан

Аннотация. Мақалада студенттердің креативтілігін бірлескен шығармашылық іс-әрекетте қалай қалыптастыруға болатыны туралы айтылады. "Шығармашылық" және "креативтілік" ұғымдарының айырмашылығы көрсетіледі. Ғалымдардың бұл ұғымдарға берген анықтамалары талданады.

Түйін сөздер: студенттер, креативтілік, қалыптастыру, шығармашылық, қабілет.

Бірлескен шығармашылық іс-әрекетте жеке тұлғаның креативтілігін қалыптастыру мәселесін зерттеудің өзектілігі студенттердің эвристикалық әдістер мен жұмыс әдістерін игеруге, кәсіби қызметте креативті даму технологияларын қолдануға, дербестік пен командада жұмыс істеу қабілетінің даму дәрежесіне, стандартты емес, ерекше шешімдерді іздеуге және іске асыруға дайындығына қойылатын күрделі талаптармен анықталады. Бірлескен шығармашылық іс-әрекет студенттің қоғамдағы өмір тәжірибесін, басқалармен өзара әрекеттесу тәжірибесін байытуға ықпал етеді; шығармашылық қабілетін қалыптастыру, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жүзеге асыру үшін жағдай жасайды; қоғамда бейімделу және оқшаулану тәжірибесін алу.

Ғылыми зерттеулерде "шығармашылық" және "креативтілік" ұғымдарын саралау тенденциясы қалыптасты, мұнда креативтілік "шығармашылық" категориясының негізгі компоненттерінің бірі болып табылады (бұл тұжырымдама кеңірек, өйткені ол тек қабілеттерге ғана қатысты емес). "Шығармашылық қабілет" және "креативтілік" ұғымдарының ұқсастығы мен айырмашылығын атап өтіп (әр адамға белгілі бір дәрежеде тән шығармашылықтың жалпы әмбебап қабілеті), мынаны айтқан өткен жөн:

1) оларды жалпы шығармашылық қабілет туралы айтатын болсақ, синоним ретінде қарастыруға болады;

2) шығармашылық қабілеттер кеңірек, өйткені олар жалпы және арнайы қабілеттерді қамтиды;

3) креативтілік кез-келген іс-әрекетке қабілеттіліктің сипаттамасы ретінде анықталады (қабілеттердің әртүрлі түрлерін қарастыра отырып, шығармашылық оларда мазмұндық компонент ретінде көрінеді). Креативтілік іс-әрекетте қалыптасады және көрінеді. Демек, бірлескен шығармашылықты ұйымдастыру процесінде студенттердің іс-әрекетін мақсатты түрде ұйымдастыра отырып, біз шығармашылық қабілетін қалыптастыра аламыз.

Әдебиеттерді талдау көрсеткендей, соңғы уақытта жеке шығармашылық қызметтің басым болуы жеке тұлғаның шығармашылық көріністерінің ұжымдық, командалық, топтық формаларын зерттеумен ауыстырылды (Е. А. Аксенова, Т. Ю. Базаров, Г. С. Гавреев, Ч. М. Гаджиев, А. Л. Журавлев, П. В. Малиновский, Т. А. Нестик, Я. А. Пономарев, Д. Харрингтон, М. Чиксентмихайли және т. б.).

Сонымен, А.Л. Журавлев, Т. А. Нестик, креативтілікті топтық құбылыс ретінде зерттеудің негізгі теориялық тәсілдерін талдай отырып, зерттеушілердің жеке шығармашылықты зерттеу әлеуметтік өзара әрекеттесуден тыс шығармашылық мүмкін емес, яғни бұл тек жеке психологиялық емес, сонымен қатар әлеуметтік-психологиялық сипаттама деген қорытындыға келгенін атап өтті. Авторлардың пікірінше, әлеуметтік өрістен тыс, басқа адамдармен қарым-қатынастан тыс (тіпті ішкі диалог, автокоммуникация түрінде болса да) шығармашылық мүмкін емес [1].

Я.А. Пономарев пен Ш. М. Гаджиевтің айтуынша, шығармашылық мәселені шешудің механизмі бірлескен шығармашылықтың негізі болып табылады. Алайда, бұл жерде жанама өнімдерді түрлендірудің ерекше ұжымдық формасы қалыптасады, олар біреуінің іс-әрекетінде пайда болады, оны топтың кез-келген мүшесі кеңес ретінде қолдана алады және бірлескен шешімнің басқа қатысушыларының әрекеттерін реттей алады [2]. Сонымен қатар, Г.С. Гавреева [3] шығармашылықты тұрақты топтық сипаттама ретінде қарастырады, топтық шығармашылықты топтың интеграцияланған қасиеті ретінде анықтайды, оған бірлескен кәсіби қызметте өзіндік идеяларды, инновациялық ұсыныстарды құруға, сондай-ақ мәселелерді стандартты емес шешудің жолдарын табуға, бастамашыл болуға, жоғары кәсіби жетістіктерге ұмтылуға мүмкіндік береді.

Автор бірлескен шығармашылықта ішкі мотивациядан және қатысушылардың жоғары қатысуынан басқа, шығармашылық топтық құндылықтар мен ерекше топтық сәйкестікті қолдайтын көшбасшылық сипаты маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

Б. Ниджстед, Э. Ритцшель, В. Стребенің пікірінше, бірлескен шығармашылықтың төрт негізгі қағидасын ажыратуға болады:

1) топ мүшелерінің креативті әлеуеті (құрамның әртүрлілігі неғұрлым жоғары болса, креативті әлеует соғұрлым жоғары болады);

2) идеялар мен біліммен тиімді алмасу, топ мүшелерінің бір-бірімен ақпаратпен бөлісуге дайындығы мен тілегі;

3) топ мүшелерінің бұрын барлық топ мүшелері үшін идеялар мен жинақталған білім;

4) пікірлерді тиімді үйлестіру, "топтық ойлаудың" әсерін болдырмай, ең жақсы идеяларды таңдау мүмкіндігі [4].

Студенттердің бірлескен шығармашылығын жандандыру және қарқындалу негізінде педагогикалық технологияларды қолдану шығармашылықтың қалыптасуына ықпал етеді деп санаймыз. Студенттердің бірлескен шығармашылық қызметін ұйымдастыруда ұжымдық шығармашылық тәрбие технологиясына баса назар аударылды (И.П. Иванов). Ұжымдық шығармашылық тәрбие (И. П. Ивановтың айтуы бойынша) - пайда болған барлық көзқарастардың диалогы; баланың өзін, оның әлемдегі ерекше ұстанымын құрметтеу; қызметтің әлеуметтік бағыты; ұжымдық қызмет қуатты шығармашылық өрісті құру құралы ретінде; жеке тұлғаның жеке қабілеттеріне топтық әсер ету құбылысын қолдану; шығармашылық қызмет ерекшеліктерін көрсету және қалыптастыру үшін жағдай жасау [5].

С.Д. Поляковтың айтуынша, коммунарлық әдістеменің өзегі тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің бірлескен қызметін ұйымдастыру болып табылады, онда барлық мүшелер оның өмірін жоспарлауға және талдауға қатысады және бұл әрекет ұжымдық шығармашылық сипатына ие [6]. Ұжымдық шығармашылық іс-әрекет жеке тұлғаның жеке қабілеттерін қалыптастыруға топтық әсер ету құбылысын пайдалану мақсатында студенттік оқу тобының шығармашылық өрісін құру құралы ретінде; шығармашылық іс-әрекеттің ерекшеліктерін көрсету және қалыптастыру үшін жағдай жасау. Ұжымдық шығармашылық іс-әрекет оқытушылар мен студенттердің шығармашылықты қалыптастыру бойынша өзара іс-қимылы ретінде тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің бірлескен іс-әрекетін ұйымдастыруды қамтыды, онда барлық мүшелер оның өмірін жоспарлауға және талдауға қатысты және бұл іс-әрекет бірлескен шығармашылық сипатына ие болды.

Айта кетейік, ҰШП технологиясы (ұжымдық шығармашылық істі ұйымдастыру кезінде) және ДТК (дәстүрлі тапсырмалардың кезектесуі) технологиясы (оқу тобының тыныс-тіршілігін ұйымдастыру кезінде дәстүрлі тапсырмалардың кезектесуі) олардың өзара байланысында "ұжымдық шығармашылық тәрбиенің әдістемесі, әдістемелік деңгейі" болды [6,52-б.]. Ұжымдық шығармашылық қызметті ұйымдастыру және жүргізу алгоритмі жұмыстың келесі кезеңдерін қамтыды: оқу тобының алдын-ала жұмысы (диагностика, мақсат қою), ұжымдық жоспарлау, ұжымдық дайындық, іс жүргізу, ұжымдық қорытынды жасау, жақын салдарлардың кезеңі (шешімдерді іске асыру). Біз осы кезеңдерді қамтитын педагогикалық идеяларды бөлдік: оқытушы мен студенттердің бірлескен қызметі, бірлесіп

құру; мұғалімнің студенттің шығармашылық пен өзін-өзі көрсетуге деген ұмтылысына бағдарлануы; уақытша шығармашылық топты таңдау; әркімнің шығармашылық іске қосқан үлесі және пікірлердің құндылығын тану; топтық жұмыс әдістері мен ойын технологияларын қолдану. ҰШІ өткізу шарттары: шығармашылық атмосфера (шығармашылық шабыт), қатысушылардың ашықтығы, достық қарым-қатынасы, позитивті көзқарас; ҰШІ өткізу технологиясындағы айқындық; міндеттерді бөлудің тиімділігі; қатысушылардың қызметіне деген құштарлық пен сіңіру болды.

И. П. Ивановтың пікірінше, өзектілік, қазіргі заман, эмоционалдылық, әзіл мен сатира - ұжымдық шығармашылық қызметтің тиімділігінің негізгі критерийлері. Ұжымдық шығармашылық істерде студенттердің оқу тобының микротоптарының өкілдерінен жобаны әзірлеу үшін құрылған уақытша шығармашылық топтар ерекше орын алды. Біздің эмпирикалық зерттеуімізде уақытша шығармашылық топта "генератор" (кем дегенде біреуі, бірақ бірнешеуі жақсы), "активатор" ("резонатор") және "информатор" (Ч.И. Гаджиевтің идеясы) позициялары ерекшеленді. Топтың әр мүшесі осы рөлде ойнай алады. "Генератор" - жаңа идеялары бар адам. "Активатор" - жаңа идеяны қайта құруды, оның мәнін ашуды, оған барабар өрнек беруді білетін адам. "Информатор" - студенттерді жаңа және пайдалы ақпаратпен қамтамасыз ететін адам. Студенттер шығармашылық идеяларды көбінесе дауыстап айтты, диктофонға немесе қағазға жазу жүргізілді. Студенттерге оның "өз" идеясы мәселені ұжымдық талқылау нәтижесінде туындағанын, оған "шикізат" ретінде курстастарының мәлімдемелері мен идеялары кіргенін түсіндірді.

Ұжымдық шығармашылық іс-әрекетті жүзеге асыру кезінде мұғалімнің белгілі бір ұстанымы маңызды болды, атап айтқанда: тәрбиеленушіге (студенттің ішкі әлеміне деген шынайы қызығушылық, оның пікірлер мен іс-әрекеттердің тәуелсіздігі құқығын мойындау); мұғалім ретінде өзіне (өз қызметін интроспекциялау және педагогикалық жұмыс құралы ретінде оның жеке басының маңыздылығы); жұмыс тәсіліне (бірлескен, шығармашылық, оның қатысушыларының өзін-өзі дамытуға мүмкіндік туғызатын ұжымдық қызметті ұйымдастыруға ұмтылу). Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында студенттердің жеке ерекшеліктеріне байланысты оқытушының тактикалық позицияларының спектрі "психолог", "үйлестіруші", "жолдас" бағытына ауысты. Мұғалімнің студенттермен қарым-қатынасы үшін бұл рөлдер емес, мұғалімнің туындаған мәселелерді шешуге көмектесуге деген ұмтылысы маңызды болды. Бірлескен шығармашылық қызметте студенттердің шығармашылығын қалыптастыру бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыс бағдарламасын іске асыру барысында біз студенттермен жұмыста ҰШІ әдістемесін қолданудың келесі ерекшеліктерін атап өттік:

1) студенттердің өздері түсінетін қатысушылардың шығармашылық дамуы идеясының формасын алған "жалпы қамқорлық" идеясы;

2) импровизацияға арналған жұмыстың және ҰШІ -тің пікірталас нысандарының басым болуы;

3) студенттердің дербестігін, белсенділігі мен бастамашылығын ынталандыру.

Әрбір ұйымдастырылған ҰШІ белгілі бір педагогикалық міндеттер кешеніне бағытталды, бірақ әр істе маңызды жетекші тапсырманы бөліп көрсетуге болады. Студенттерді 1-курста оқыту кезеңінде өткізілген "шығармашылық күн" ұжымдық шығармашылық ісінің мысалын келтірейік. Шығармашылық бағыттағы педагогикалық міндет: топтар мен қызметке қатысты өзін-өзі анықтау негізінде студенттердің шығармашылық көріністерінің мүмкіндіктерін құру.

Жұмыс кезеңдері (технологиясы).

Бірінші кезең оқу тобының алдын-ала жұмысын қамтыды. Бұл кезеңде диагностика жүргізілді. Сауалнамалар, әңгімелер, студенттердің бақылаулары арқылы мұғалім өз оқушыларының қызығушылықтары мен хоббиілері туралы білді. Жеке мүдделер мен хоббиілерді қалай ортақ ету керектігі талқыланды. Сонымен бірге, оқу тобының студенттері

бірлескен іс-әрекеттің мақсатын қалай түсінгені, оны тұжырымдауға және нақтылауға қатысқаны үлкен маңызға ие болды. Бұл кезеңде идеялар сақталды:

- 1) барлық минималды оң қызығушылықтың маңыздылығы;
- 2) әрбір адам ҰШІ -не қатыса алатындай жұмыс нысанын табу.

Екінші кезеңде ұжымдық жоспарлау, уақытша шығармашылық топтың жұмысы және жеке ұсыныстар арқылы ҰШІ өткізу туралы идеялар банкі құрылды.

Үшінші кезең - ұжымдық дайындық. Осы кезеңде бірлесіп құрылған ҰШІ жобасы микротоптарда жеке бөліктерде жүзеге асырылды, бұл ретте барлық ұсыныстар ескерілді. Оқытушы тарапынан студенттерге қысым жасауға жол берілмеді, өйткені тәрбиеленушілер ҰШІ -ті "өздері" деп санауды тоқтатты, оған деген қызығушылықтарын жоғалтты.

Төртінші кезең - ұжымдық шығармашылық іс жүргізу.

Уақытша шығармашылық топ күннің жалпы схемасын анықтады, жұмыс студияларда жүзеге асырылды: бишілер, суретшілер, суретшілер, дизайнерлер, спикерлер, имиджмейкерлер, "ешкімге ұқсамайтындар". Топтарға шығармашылық жоба құру ұсынылды. Қатысушылар қалауы бойынша басқа студиялардың жұмысын көре алатын жұмыста тайм-ауттар болуы мүмкін. Мұғалім оқушыларды жеке мысалмен, көтеріңкі көңіл-күймен, жақсы әзілмен баурап алды. Нәтижесінде әр студиядан шығармашылық жобаның тұсаукесері өтті.

Бесінші кезең ҰШІ жүргізген ұжымдық талдауды қамтыды. Тұсаукесерлерден кейін атқарылған жұмыстарды талқылау және талдау жүргізілді. Негізгі сұрақтар: "Біз шығармашылық күнді " қалай ұйымдастырдық? Бұл күнге қатысу сізге не берді? Қызықты не болды? Неліктен?" Әрбір қатысушының шығармашылық қызмет тәжірибесі туралы ой жүгіртуі маңызды болды. Талқылаудың педагогикалық мәні - студенттердің алдында барлық жағымды қызығушылық пен құмарлыққа мән беру, адам үшін өз мүддесі мен басқа адамдардың мүдделері үшін жауапты таңдаудың маңыздылығын атап өту.

Алтыншы кезең - жақын салдар кезеңі. Талқылау барысында студенттер өз ұсыныстарын білдірді, алған әсерлерімен және өз тәжірибелерімен бөлісті, алған тәжірибелері туралы, оны әрі қарайғы жұмыста қалай және қайда қолдануға болатындығы туралы айтты.

Студенттердің шығармашылығын қалыптастыру бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында бірлескен шығармашылық іс-әрекетте ұжымдық шығармашылық қызметтің келесі түрлері қолданылды: Мерекелер ("Наурыз", "Күлкі күні", "Соңғы қоңырау", "Шығармашылық күн", "Студенттік үйлену тойы" рәсімі және т.б.); конкурстар (бірінші курс студенттері, педагогикалық шеберлік және т. б.); викториналар ("Бақытты жағдай", "Білгірлер турнирі" және т.б.); аукциондар (шығармашылық идеялар, шығармашылық тапсырмалар, ерекше заттар және т. б.); пікірталастар ("Ашық кафедра", "Пікірталас әткеншектері", "Шығармашылық үстел", "Еркін әңгіме" және т. б.); презентациялар ("Сабақтардың калейдоскопы", "Шығармашылық көзқарас", "Менің тәжірибемнің қызықты сәттері" және т. б.); шығармашылық жобаларды қорғау ("Менің ұжымдық шығармашылық ісім", "Маскалар", "Шығармашылық ойын", "Шығармашылық сабақ" және т.б.).

Осылайша, ұжымдық шығармашылық іс-әрекет - бұл студенттерді әлеуметтік тәжірибені жинақтауға ықпал ететін оқу тобындағы шығармашылық өзара әрекеттесуге нақты оқыту; энергия, шығармашылық және оптимизм заряды. Оқу тобындағы студенттердің бірлескен шығармашылығы әркімге әр түрлі қызмет тәсілдерін қолдануға, шешілетін міндетке байланысты әр түрлі позициялар мен топтық рөлдерде жұмыс істеуге, жұмыс әдістерімен байытуға мүмкіндік берді, бұл оқу тобындағы студенттердің шығармашылық өзара әрекеттесуін ұйымдастыруға және оқытуға ықпал етті. Студенттердің шығармашылығын қалыптастырудың алғышарттары ретінде бірлескен шығармашылықты ұйымдастырудың келесі сипаттамаларын бөліп көрсетейік: бірлескен шығармашылықты ұйымдастыру принциптерін сақтау; іске асырылатын зерттеу бағдарламасының бірлескен шығармашылық мазмұнын байланыстыру; әр пәнді жұмыспен қамтуды қамтамасыз ететін бірлескен шығармашылықтың қанықтылығы мен әртүрлілігі; бірлескен шығармашылықтың әр қатысушысының шығармашылық мүмкіндіктері мен жеке ерекшеліктеріне назар аудару.

Ә.Ә.Жолдасбековтың пікірінше, креативтілік – стандартты,шаблонды ойлауға мүлдем қарама-қарсы[7].

Б.Ә. Оспанова креативті ойлаудың ең маңызды шарты – мәселені шешуде баламалы тәсілдер мен көзқарастарды есепке алуға дайын болу дейді[8].

Қ. Нағымжанова былай дейді: «Креативті ойлау – адамның қабілеттеріне және оның шығармашылық әдістерді меңгеруіне байланысты интеллектуалды белсенділігінің жоғары деңгейі»[9].

А.Г. Маслоудың пікірінше, креативтілік өзін-өзі жүзеге асыратын тұлғаның табиғи қасиеті ретінде әр адамда болуы мүмкін, бірақ адамдардың көпшілігі бұл қасиетті авторитарлық ортада "өсіру" нәтижесінде жоғалтады [10].

Демек, студенттердің креативтілігін қалыптастыруға қауіпсіздікке, қорғау атмосферасына және психологиялық жайлылыққа педагогикалық көмек, бірлескен шығармашылық қызметтегі субъектілер арасындағы қарым-қатынастың қолайлы эмоционалды фоны ықпал етеді. Адам үшін қоршаған орта маңызды және қажет, бұл оны сол күйінде қабылдағанын сезінуге мүмкіндік береді. Мұндай әлеуметтік-психологиялық климатта ол өзінің барлық күш-жігерін шығармашылық, өнімді жұмыстарға бере алады.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нестик Т.А., Журавлев А.Л. Психология глобальных рисков. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2018. – 402 с
2. Пономарев Я.А. Интеллект. – М.: Гардарики,2020. -150с.
3. Гавреева Г.С.Влияние внутригрупповых процессов на развитие креативности малой группы. – М.,2008.-175с.
4. Стребе В. Введение в социальную психологию/<https://www.livelib.ru/author/107555-ernst-ioahim-volfgang-shtrebe>
5. Иванов И.П. Коммунарское движение и коммунарская методика/ <http://www.kommunarstvo.ru>
6. Поляков С.Д.Технология воспитания/ <https://readrate.com/rus/authors/s-d-polyakov>
7. Жолдасбеков Ә.Ә. Pedagogical conditions of formation of creativity at future teachers//Opción, Año 35, Regular No.90-2 (2019): 784-805
8. Оспанова Б.Ә. Болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің акме-креативтік сапаларын қалыптастыру. Монография. – Түркістан, 2016. –150б.
9. Нағымжанова Қ М. Болашақ педагогтердің креативтік мәдениетін қалыптастырудың теориялық моделін іс-әрекетте қолдану тиімділігі // Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының хабаршысы. - 2017. - № 1. - 77-78 б. ISSN 2304-6287.
10. Маслоу А.Г.Мотивация и личность /motivatsiya-i-lichnost-abraham-harold-maslou

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-41-49

İBTİDAİ TƏHSİL SƏVİYYƏSİNDƏ NİTQİN İNKİŞAFININ MÜASİR TEKNOLOGİYALARI

SEVDA ABBASOVA

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan dilinin əsas məqsədinin nitqin hərtərəfli inkişafına əsaslanması haqqında danışılır. Qeyd edilir ki, fonetikanın, morfologiyanın, lüğət və sintaksis elementlərinin öyrənilməsi bu vəzifəyə tabedir. Nitqin inkişafı həm oxu, həm də orfoqrafik işlərdə bir prinsipdir. Şifahi nitqin düzgün tələffüzü və ifadəliliyi, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, sözlərin dəqiqliyi və düzgün istifadəsi, ifadələr, cümlələr və ardıcıl nitq üzərində işləmək - nitqin inkişafı dərslərinin əsas məzmununu təşkil edir.

Məqalədə Dövlət Təhsil Standartı ilə müəyyən edilmiş şagirdlərin nitq inkişafı səviyyəsinə verilən tələblərə nəzər salınır. Təfəkkürə və fəaliyyətə bağlı olan sərişələr təhlil edilir. Məqalədə həmçinin ibtidai təhsil səviyyəsində Azərbaycan dili fənni üzrə ümumi təlim nəticələri belə qeyd olunur: Müvafiq qaydalar əsasında oxuyur; Nitq etiketlərinə və dil qaydalarına əməl edir; Oxuduqlarına və dinlədiklərinə münasibət bildirir; Kiçikhəcmli sadə mətnlər qurur; Fikirlərini şifahi və yazılı ifadə edir.

Müasir metodik ədəbiyyat şagirdlərin nitqinin hərtərəfli inkişafına yönəlmiş bir sıra texnologiyalar təklif edir. Tətbiq olunan iş növlərinin yeknəsəkliyi sinifdə darıxdırıcılıq yaradır, uşaqların beynində canlı iz buraxmır, onlarda ana dilinə məhəbbət aşılamır. Bunun qarşısını almaq üçün müəllim İKT-dən fəal şəkildə istifadə edərək nitqin inkişafı üzrə daha yaradıcı, innovativ iş növlərindən istifadə etməlidir. Məqalədə lüğət işinin əsas növlərinə aydınlıq gətirilir. Bir sıra üsullar təklif olunur ki, bunlardan nağıllar üzrə aparılan işlər, tapmacalar üzrə aparılan işlər, yanılmaclar və s. üzrə aparılan işlərdən bəhs edilir.

Nəticə kimi qeyd olunur ki, ibtidai təhsil səviyyəsində təlim nəticələri şifahi nitqə və fikirlərin yazılı və şifahi formada ifadə edilməsinə ciddi əhəmiyyət verir.

Açar sözlər: təhsil standartı, ibtidai təhsil səviyyəsi, nitq inkişafı, təlim texnologiyaları

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

СЕВДА АББАСОВА

Доктор философии по педагогике, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

Аннотация. В статье рассматривается тот факт, что основная цель азербайджанского языка заключается во всестороннем развитии речи. Отмечается, что изучение фонетики, морфологии, лексики и элементов синтаксиса подчинено этой задаче. Развитие речи является принципом как чтения, так и правописания. Правильное произношение и выразительность устной речи, обогащение словарного запаса, точность и правильность употребления слов, работа над выражениями, предложениями, связной речью — вот основное содержание занятий по развитию речи.

В статье рассматриваются требования к уровню речевого развития обучающихся, определяемые Государственным образовательным стандартом. Анализируются компетенции, связанные с мышлением и действием. В статье также указаны общие результаты обучения азербайджанскому языку на уровне начального образования: читает по соответствующим правилам; Соблюдает речевой этикет и правила языка; Выражает

отношение к тому, что читает и слушает; Составляет короткие, простые тексты; Выражает свои мысли устно и письменно.

Современная методическая литература предлагает ряд технологий, направленных на всестороннее развитие речи учащихся. Однообразие применяемых видов работ создает скуку на уроках, не оставляет ярких впечатлений в сознании детей, не прививает им любви к родному языку. Чтобы этого не произошло, педагогу следует активнее использовать ИКТ и применять больше творческих, инновационных видов работы по развитию речи. В статье раскрываются основные виды словарной работы. Предлагается ряд методов, в том числе работа над сказками, работа над загадками, работа над иллюзиями и т. д.

В заключение следует отметить, что в результатах обучения на уровне начального образования особое внимание уделяется устной речи и выражению мыслей в письменной и устной форме.

Ключевые слова: образовательный стандарт, уровень начального образования, развитие речи, технологии обучения.

Hər bir insanın mədəniyyət səviyyəsinin ən vacib göstəricisindən biri də onun nitqidir. Dilə yiyələnməyin təbii yolu nitqin inkişafıdır. Nitq intellektin inkişafı üçün əsasdır. Dil nə qədər tez öyrənilsə, bilik bir o qədər asan və dolğun şəkildə mənimsəniləcəkdir.

Ünsiyyət və məlumat, emosional özünüifadə və digər insanlara təsir funksiyalarını yerinə yetirən məhz nitqdır. Yaxşı inkişaf etmiş nitq müasir cəmiyyətdə fəal insan fəaliyyətinin ən vacib vasitələrindən biridir, ümumtəhsil məktəbində şagirdlər üçün isə uğurlu təlim vasitəsidir.

Nitq reallığı dərk etmək üsuludur. Bir tərəfdən, nitqin zənginliyi uşağın yeni ideya və konsepsiyaları mənimsəməsindən asılıdır; digər tərəfdən, dil və nitqi yaxşı bilmək təbiətdəki və cəmiyyətin həyatındakı mürəkkəb əlaqələrin dərk edilməsinə kömək edir. Yaxşı inkişaf etmiş nitqi olan uşaqlar müxtəlif fənləri də daha uğurla öyrənirlər.

Lakin müasir reallıqlar elədir ki, məktəblilərin böyük əksəriyyətinin şifahi və yazılı nitqi çox vaxt aşağı səviyyədə olur. Bu da bir sıra səbəblərə görə narahatlığa səbəb olmaya bilməz: zəif lüğət, fikirləri aydın və bacarıqla ifadə edə bilməmək, jarqon, superlakonizm, "parazit" sözlər, uşaqların nitqinin həddindən artıq mənfi emosionalılıqla rənglənməsi.

Eyni zamanda, anlayırıq ki, gələcək təşəbbüskar, sahibkarlıq qabiliyyətinə malik, ünsiyyətçi, öz fikirlərini səriştəli və aydın ifadə edən mütəxəssislərindir. Ona görə də ümumtəhsil müasir məktəbləri şagirdlərin nitq mədəniyyətinin yüksəldilməsində ən mühüm həlqədir.

Uşağın nitq fəaliyyətinin inkişafı spontan bir proses deyil, müəyyən pedaqoji rəhbərlik tələb edən uzunmüddətli prosesdir. Nitqin inkişafı ilə bağlı işin əksər sahələri müxtəlif dərslərdə və dərsləndikənər fəaliyyətlərdə uğurla həyata keçirilə bilər. Amma əsas olanlar təbii ki, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərsləridir.

Klassik pedaqoq K.D. Uşinskinin sözlərinə görə "Bir sözün mənasını dərk etməyə öyrəşməyən, onu qeyri-müəyyən başa düşən və ya onun əsl mənasını, ümumiyyətlə, başa düşməyən və şifahi və ya yazılı nitqdə sərbəst istifadə etmək bacarığına yiyələnməmiş bir uşaq, hər hansı digər mövzunu öyrənərkən həmişə bu əsas çatışmazlıqdan əziyyət çəkəcəkdir".

Dövlət Təhsil Standartı ilə müəyyən edilmiş şagirdlərin nitq inkişaf səviyyəsinə verilən tələblərə nəzər salaq. "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartlarında" təfəkkürlə bağlı səriştələrə yaradıcılıq (kreativlik), tənqidi təfəkkür, problem həlletmə, qərar qəbul etmə, müstəqil öyrənmə; fəaliyyətlə bağlı səriştələrə ünsiyyət, əməkdaşlıq, rəqəmsal savadlılıq, informasiya savadlılığı, maliyyə savadlılığı aid edilir (1).

Təhsil Standartı universal təhsil fəaliyyətinin mənimsənilməsi əsasında şagird şəxsiyyətinin inkişafını nəzərdə tutan sistemli-fəaliyyət yanaşmasına əsaslanır. Standart şifahi və yazılı nitq formalarının yüksək səviyyədə inkişafını nəzərdə tutan fərdi, mövzu və meta-mövzu xarakterli tələbləri müəyyən edir.

Təfəkkürə və fəaliyyətə aid olan səriştələr nəzər salaq: mövcud olanlara orijinal əlavələr və düzəlişlər edir; fikrini əsaslandırmağı bacarır; problemin həlli üçün alqoritmlər qurur; qərarlarının

müsbət və mənfi nəticələrini proqnozlaşdırır, öyrənmə mənbələrini (müşahidə, insanlar, kitablar, internet və s.) ayırd edir. (1)

Fəaliyyətə aid olan sərişələr: öz fikirlərini ifadə etməyi və digərlərini dinləməyi bacarır, kollektivdə işləməyi bacarır, İKT-dən ilkin istifadə bacarıqları nümayiş etdirir, informasiya axtarmağın və toplamağın yollarını bilir, əxsi büdcəsindən səmərəli istifadə edir. (1)

İbtidai təhsil səviyyələrində Azərbaycan dili fənni üzrə ümumi təlim nəticələri isə belə verilmişdir;

1. Müvafiq qaydalar əsasında oxuyur;
2. Nitq etiketlərinə və dil qaydalarına əməl edir;
3. Oxuduqlarına və dinlədiklərinə münasibət bildirir;
4. Kiçikhəcmli sadə mətnlər qurur;
5. Fikirlərini şifahi və yazılı ifadə edir. (1)

Göründüyü kimi, ibtidai təhsil səviyyəsində təlim nəticələri şifahi nitqə və fikirlərin yazılı və şifahi formada ifadə edilməsinə ciddi əhəmiyyət verir.

Təlim nəticələri digər fikirlərə müsbət münasibətin formalaşmasını, müxtəlif sosial vəziyyətlərdə böyüklər və həmyaşıdları ilə əməkdaşlıq bacarıqlarının inkişafını, münəqişələrdən qaçmaq və mübahisəli vəziyyətlərdən çıxış yollarını tapmaq bacarığını əks etdirməlidir.

Meta-mövzu nəticələri müxtəlif üslub və janrlı mətnlərin mənalı oxunması bacarıqlarının mənimsənilməsinə əks etdirməlidir. Bura ünsiyyət tapşırıqlarına uyğun olaraq nitqi şüurlu şəkildə qurmaq, şifahi və yazılı mətnlər tərtib etmək, həmsöhbəti dinləmək və dialoq aparmaq daxildir.

Ana dili oxu təlimi, nitq inkişafı metodikası fənlərini əhatə etməklə təlim nəticələri üzrə standartların mənimsənilməsi Azərbaycan dilinin birliyi və müxtəlifliyi, milli kimliyin əsası kimi dil haqqında ilkin təsəvvürlərin formalaşmasını əks etdirməlidir.

Dialoq və monoloq şifahi və yazılı nitqin, ünsiyyət bacarıqlarının, mənəvi və estetik hisslərin, yaradıcı fəaliyyət qabiliyyətlərinin inkişafına xidmət edir. Standart həmçinin şagirdlərin fərdi, tənzimləyici, koqnitiv və kommunikativ universal öyrənmə fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi zərurətini nəzərdə tutur.

Universal öyrənmə dedikdə bütün şagirdlər üçün ədalətli və əlçatan diferensial təlim mühitinin yaradılması nəzərdə tutulur. Bu fəaliyyət zamanı şagirdin əməkdaşlığa hazır olmasını təmin edilməlidir ki, bu da tərəfdaşı dinləmək və anlamaq, qarşılıqlı nəzarətə əsaslanan birgə fəaliyyətləri planlaşdırmaq və həyata keçirmək, danışıqlar aparmaq bacarığı, yəni konstruktiv dialoqda iştirak etmək bacarığı olmadan mümkün deyil. Universal təlim fəaliyyəti öyrənmə qabiliyyətinin əsasını təşkil edir. Universal təlim fəaliyyətlərinin mənimsənilməsi şagirdlərin nitqinin bütün növlərini, formalarını və aspektlərini inkişaf etdirmək üçün eyni ciddi iş tələb edir. Nəticədə ibtidai təhsil səviyyəsini bitirən şagird aşağıdakıları öyrənmək imkanı əldə edəcək:

- əməkdaşlıqda digər şəxslərin mövqelərini nəzərə almaq və əlaqələndirmək;
- müxtəlif fikir və maraqları nəzərə almaq və öz mövqeyini əsaslandırmaq;
- öz mövqeyini müdafiə etmək və onu tərəfdaşlarının mövqeləri ilə əlaqələndirmək;
- münəqişənin həllinə səmərəli töhfə vermək;
- ünsiyyətin məqsədlərini nəzərə alaraq, fəaliyyətin qurulması üçün bələdçi kimi lazımı məlumatları tərəfdaşa kifayət qədər dəqiq, ardıcıl və tam şəkildə çatdırmaq;
- öz fəaliyyətini təşkil etmək və tərəfdaşla əməkdaşlıq etmək üçün lazım olan sualları vermək;
- əməkdaşlıqda qarşılıqlı nəzarəti həyata keçirmək və zəruri qarşılıqlı yardım göstərmək;
- öz fəaliyyətini planlaşdırmaq və tənzimləmək üçün nitqdən adekvat istifadə etmək;
- müxtəlif ünsiyyət problemlərini effektiv həll etmək üçün nitq vasitələrindən adekvat

“Nitq fəaliyyətinin növləri” anlayışını mahiyyət etibarilə həm metodoloji, həm də psixoloji aspektlərə aid etmək olar. Axı oxu, yazı, yazı və danışq dilinin öyrədilməsi mahiyyətcə uşağın üzvi inkişaf etməsinə və cəmiyyətin tamhüquqlu üzvünə çevrilməsinə imkan verən konkret nitq bacarıqlarının və onların əsasında nitq və ya kommunikativ-nitq bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır.

Bir qayda olaraq, nitq fəaliyyətinin dörd əsas növü fərqləndirilir:

- oxuma və dinləmə; onlar nitq fəaliyyətinin reseptiv növləri adı altında birləşir və başqasının nitqinin qulaq və ya vizual şəkildə qavranılması ilə əlaqələndirilir;

• şifahi nitq və yazı (nitq fəaliyyətinin bu iki növü adətən məhsuldar adlanır və şifahi və ya yazılı formada (yazılı nitq) öz ifadəsinin yaradılması ilə əlaqələndirilir.

İstənilən normal uşaq danışa və eşidə bilər. Müəllim “nitqin inkişafı” haqqında danışarkən qarşısına hansı vəzifəni qoyur?

Burada dinləmək, kommunikativ tapşırığı müəyyən etmək (nəyə nail olmaq istəyirəm), öz nitqindən xəbərdar olmaq, onu könüllü etmək və qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün linqvistik və ya nitq vasitələrini adekvat seçə bilmək bacarığının inkişafı ön plana çıxır.

Təcrübə göstərir ki, nitqin bütün növlərinin inkişafı üçün müasir texnologiyalar müvafiq psixoloji mexanizmlərin strukturu və formalaşması ilə əlaqələndirilməlidir. Həmçinin nitq fəaliyyətinin bütün növlərinə onların sıx əlaqəsini nəzərə alaraq bərabər diqqət yetirmək lazımdır. Beləliklə, fonemik eşitmənin formalaşması üzrə işin düzgün qiymətləndirilməməsi yazıda bir çox səhvlərə səbəb olur və disqrafiyanın yaranması üçün ilkin şərtədir; Zəif oxuyan uşağın yazılı dili mənimsəməkdə uğur qazanması ehtimalı azdır. Tamamilə ayrı və qeyri-adekvat şəkildə “oxumaq” və ya “yazmaq” üzərində işləmək, danışmaq və dinləmə üzərində işləmək mümkün deyil. Şagirdin beynində onlar ayrılmazdır və onları necə öyrətməyimizdən asılı olmayaraq, yenə də birləşdiriləcək.

Bütün dərslərdə oxumağı, yazmağı, danışmağı və dinləməyi öyrətmək olar. Bir riyazi mətni götürək - bu, özünəməxsus dili olan xüsusi bir mətn növüdür. Çox vaxt hətta yuxarı sinif şagirdləri də problemi həll edə bilmirlər, çünki onu düzgün oxumağı, başa düşməyi, mənimsəməyi bilmirlər. Eyni şey bütün digər fənlər üçün də keçərlidir. Şübhəsiz ki, nitq fəaliyyəti növləri üzrə tam hüquqlu təlim hər hansı bir təhsil sahəsində şagirdin uğurlu təhsil fəaliyyətinin əsas şərtidir.

Dövlət Təhsil Standartının tətbiqi kontekstində dərslərdə istifadə olunan ibtidai sinif şagirdlərinin nitq inkişafı üçün müasir texnologiyalar haqqında danışaq.

Dil uşaq tərəfindən təbii olaraq ünsiyyət yolu ilə, nitq fəaliyyəti prosesində mənimsənilir. Ancaq bu, əlbəttə ki, kifayət deyil. Bütün nitq növlərinin inkişafı digər fənlərin öyrənilməsində, həm də dərslərdə vaxtlarda sistemli və könüllü olmalıdır. Nitqin zənginliyi uşağın yeni ideya və anlayışlarla zənginləşməsindən asılıdır, dili və nitqi yaxşı bilmək isə təbiətdəki və ümumiyyətlə həyatdakı əlaqələrin müvəffəqiyyətlə dərk edilməsinə kömək edir. Bununla belə, nitq fəaliyyətinin qeyri-mümkün olduğu bir sıra şərtlər var və buna görə də şagirdin nitqinin uğurlu inkişafı mümkün deyil. Birinci şərt uşaqların sözünü deməyə ehtiyacı, ikincisi isə deyilməli olan şeylər, yəni məzmunun olması; üçüncü - əlverişli nitq mühitinin yaradılması.

Müasir metodik ədəbiyyat bizə şagirdlərin nitqinin hərtərəfli inkişafına yönəlmiş texnologiyalar təklif edir. Sırr deyil ki, iş növlərinin yeknəsəkliyi sinifdə darıxdırıcılıq yaradır, uşaqların beynində canlı iz buraxmır, onlarda ana dilinə məhəbbət aşılamır. Bunun qarşısını almaq üçün müəllim ənənəvi yanaşmalarla yanaşı, İKT-dən fəal şəkildə istifadə edərək nitqin inkişafı üzrə daha yaradıcı, innovativ iş növlərindən istifadə etməlidir.

Müasir informasiya cəmiyyətində təhsilin məqsədi əvvəlki nəsillərin topladığı təcrübəni ötürmək deyil, fasiləsiz öyrənməyə (ömür boyu təhsil) qadir insan hazırlamaqdır. Axı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının təhsil prosesinə tətbiqi müasir uşaqlara zamanla ayaqlaşmaq imkanı verir, eyni zamanda öyrənməni daha maraqlı edir və idrak motivasiyasının inkişafına təkan verir.

Müasir İKT ən mühüm didaktik prinsipi - aydınlıq prinsipini həyata keçirir. İKT vasitəsilə təqdim olunan obyektlər daha informativ, rəngarəngdir və prosesləri müxtəlif rakurslardan nəzərdən keçirməyə imkan verir. Bundan əlavə, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları öyrənməni problemli, yaradıcı və tədqiqat fəaliyyətinə yönəltməyə imkan verir, çünki onlardan istifadə layihə əsaslı təlim metodundan istifadə imkanlarını artırır.

İbtidai sinif şagirdlərini multimedia dərslərinin keçirilməsinin yeniliyi cəlb edir. Belə dərslər zamanı şagirdlərin fikirlərini “öz sözləri ilə” ifadə etməyə çalışdıqları, tapşırıqları həvəslə yerinə yetirdikləri və öyrənilən materiala maraq göstərdikləri real ünsiyyət mühiti yaradılır. Bu texnologiyaları izahlı və illüstrativ tədris metodu hesab etmək olar. Multimedia texnologiyalarından mövzunu göstərmək üçün, müəllimin izahatına əlavə kimi, informasiya və tədris vasitəsi kimi, biliyə

nəzarət etmək, kiçik yaşlı şagirdlər üçün layihə fəaliyyətlərini təşkil etmək məqsədilə istifadə etmək olar.

Xüsusi kompüter proqramlarının sistemli və məqsədyönlü şəkildə tədris prosesinə tətbiqi fonemik proseslərin, incə motor bacarıqlarının inkişafına imkan verir. (İncə motor bacarıqlarının inkişaf səviyyəsi, uşağın vizual, konstruktiv, əmək və musiqi ifaçılıq bacarıqlarını mənimsəməsi, ana dilinə yiyələnməsi, ilkin yazı bacarıqlarının inkişaf etdirməsi deməkdir.) Uşaqların konsentrasiyasını, yaddaşını, təfəkkürünü aktivləşdirməyə kömək edir, uşaqların lüğət ehtiyatını genişləndirir, nitq fəallığını artırır, düzgün nitq bacarıqlarını formalaşdırır. (Konsentrasiya bir işə, mövzuya və ya hədəfə yönəlib diqqəti maksimum dərəcədə həmin işə cəmləşdirmə bacarığıdır. Bu, fəaliyyəti daha məhsuldar və səmərəli etməyə kömək edir. Konsentrasiya, həm təhsil, həm iş, həm də gündəlik həyatdakı fəaliyyətlərdə uğur əldə etmək üçün çox vacibdir.)

Mövzuya aid şəkilləri ekranda ardıcıl olaraq göstərməklə uşaqlar məşqləri daha diqqətlə və dolğun yerinə yetirə bilirlər. Gözəl şəkillərdən, animasiya elementlərindən və sürpriz anlardan istifadə uşaqların marağına səbəb olur, prosesi şaxələndirməyə kömək edir. Müəllimin İKT-dən istifadəsini informasiya tutumu, yığcamlığı, əlçatanlığı, aydınlığı, emosional cəlbəediciyi, hərəkətliliyi, çoxfunksionallığı kimi üstünlükləri ilə xarakterizə etmək olar ki, bu da təlim prosesində müsbət nəticələrə gətirib çıxarır. Üstəlik, kompüter müəllimin işini əvəz etmir, əksinə onu tamamlayır və daha səmərəli edir.

Azərbaycan dilinin əsas məqsədi nitqin hərtərəfli inkişafına əsaslanır. Fonetikanın, morfoloqiyanın, lüğət və sintaksis elementlərinin öyrənilməsi bu vəzifəyə tabedir. Nitqin inkişafı həm oxu, həm də orfoqrafik işlərdə bir prinsipdir. Şifahi nitqin düzgün tələffüzü və ifadəliliyi, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, sözlərin dəqiqliyi və düzgün istifadəsi, ifadələr, cümlələr və ardıcıl nitq üzərində işləmək - nitqin inkişafı dərslərinin əsas məzmununu təşkil edir.

Dilçilik baxımından nitqin inkişafı metodlarında 3 istiqamət mühüm əhəmiyyət kəsb edir: söz üzərində iş (leksik səviyyə); ifadələr və cümlələr üzərində iş (sintaktik səviyyə); mətn səviyyəsində ardıcıl nitq üzərində işləmək. Kiçikyaşlı şagirdlərin nitqini leksik səviyyədən inkişaf etdirmək üçün işə başlamaq məntiqi görünür. Lüğət işinin əsas növləri bunlardır:

- obyektin özünün və ya onun təsvirinin nümayişi;
- söz üçün antonimlərin, sinonimlərin və ya təsviri ifadələrin seçilməsi;
- çətin, yeni sözlərlə ifadələr və cümlələr qurmaq;
- ilkin oxunmazdan əvvəl çətin sözlərin izahı və oxunması;
- şagirdlərin naməlum sözləri izahlı lüğətlərdə və internetdə axtarması;
- etimoloji təhlil və ya etimoloji istinad;
- şagirdlərin müəllimin ilkin oxuması zamanı çətin, anlaşılmaz sözləri tapması və mətnə onların altını çəkməsi, sonra isə onları kollektiv şəkildə təhlil etməsi;
- tapmacalardan, krossvordlardan, çaynvordlardan istifadə;
- məntiqi sözlər silsiləsi tərtib etmək.

Söz üzərində sistemli iş lüğəti zənginləşdirməyə, aydınlaşdırmağa və fəallaşdırmağa kömək edir, qeyri-ədəbi sözləri aradan qaldırır, söz birləşməsi və cümlə üzərində işləmək üçün rəvan keçidə imkan verir.

Sintaktik səviyyə:

- model əsasında cümlələr qurmaq;
- öyrənilmiş nümunələr və müəyyən qaydalar əsasında cümlələr qurmaq;
- modelə və ya konkret dizayna əsaslanmadan tapşırıqların yaradıcı qurulması;
- cümlədən ifadələrin vurğulanması;
- suallardan istifadə edərək sözlər arasında əlaqə yaratmaq;
- müstəqil ifadələrin yaradılması.

Sözlər və cümlələr üzərində işləyərkən yanılmaclar çox təsirli olur.

Yanılmaclar sözləri tez tələffüz etməyi çətinləşdirən səslərin birləşməsinə əsaslanan ifadədir. Yanılmaclar artikulyasiyanı inkişaf etdirir, səslərin aydın tələffüzü, səsin gücündən,

intonasiyasından istifadə etmək bacarığını formalaşdırır, həmçinin uşaqları folklore nümunələri ilə tanış edir.

Yanıltmaclar ilə işləməyin aşağıdakı formaları ola bilər:

• müxtəlif intonasiyalarla (sevinclə, həvəslə, kədərlə, həyəcanla, təəccüblə,...) müxtəlif sürətlə yanıltmacları tələffüz etmək;

• müəyyən hərəkətlərlə müşayiət olunan tələffüz (əl çalmaq, əl yelləmək, rəqs hərəkətləri...);

• Yanıltmacların improvizə olunmuş səhnələşdirilməsi;

• sürətli salamlamaların yaradılması;

• Yanıltmaclar üzrə yarışın qalibi;

• yaddaşdan yanıltmacın yazılması.

Şagirdlərin nitqini inkişaf etdirməyin, eləcə də şəxsi keyfiyyətlərin formalaşdırılmasının, ölkənin mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə marağın aşılanmasının digər təsirli vasitəsi atalar sözü və məsəllərdən istifadədir.

Atalar sözləri ilə bağlı tapşırıqlar da maraqlıdır:

• atalar sözünü tamamlamaq;

• nöqtələri heyvanların adları ilə əvəz edin;

• atalar sözü ilə şəkli uyğunlaşdırmaq;

• atalar sözü uydurmaq;

• “Kim daha böyükdür?” (müəyyən mövzuda atalar sözünü xatırlayın).

Tapmacalar nitqin inkişafı üçün zəngin material ehtiva edir. Tapmacaların təxmin edilməsi prosesi zehni itiləşdirir və nizamlayır, aydın məntiq öyrədir, lüğəti zənginləşdirir, əşyaların əsas xassələrini və xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyi öyrədir.

Tapmacalarla işləmək üsulları müxtəlifdir. Məsələn, cavabların əsaslı təhlili; cavab sözləri bir orfoqrafiya ilə birləşsin deyərək, müəllim tərəfindən tapmacaların seçilməsi; tapmacalardan krossvordlar tərtib etmək; tapmacalar yazmaq; lüğət işi (fəsillər, heyvanlar və s. haqqında tematik tapmacalar); tapmacalardan istifadə edərək dərslərin mövzusunun müəyyən edilməsi.

Nitqin inkişafının üçüncü səviyyəsinə, xüsusən də rabitəli nitqin inkişafı texnologiyalarına keçərək, hər hansı bir mətn növü üzərində işləmək üçün vacib şərti - materialın qavranılmasını və oxunmasını xatırlamaq lazımdır.

Müxtəlif növ təkrarlamalar mexaniki oxumağı aradan qaldırmağa və əsərlərin məzmununa düşüncəli münasibət öyrətməyə kömək edir:

• tam və qısa təkrarlar;

• plana uyğun olaraq təkrar danışmaq;

• ədəbi personajın nöqtəyi-nəzərindən yaradıcı təkrarlama;

• kompozisiya elementləri ilə təkrar danışmaq, əsərin öz sonunu düşünmək,

• seçmə təkrarlama,

• həmçinin dramatisasiya ilə rollarla təkrar anlatma;

• mətnləri əzbərləmək.

Analitik təfəkkürün inkişafı və əsərlərin mənalı qavranılması bacarıqları aşağıdakı məşq növləri ilə asanlaşdırılır:

• mətnin müstəqil başlığı;

• mətn planının tərtib edilməsi;

• təklif olunan başlıq əsasında mətnin yaradılması;

• cümlə sırası pozulmuş mətnin təhlili və korreksiyası;

• mətnə semantik boşluqların tapılması;

• nitq mədəniyyətinin pozulmasını ehtiva edən mətnlərin korreksiyası;

Yaradıcı, təxəyyüüllü təfəkkürün inkişafına, məntiqi, aydın, qısa, yığcam və ifadəli nitq tərtib etmək bacarığına aşağıdakı iş növləri kömək edəcəkdir:

• tapmacaların, nağılların kiçik kitabçalarının yaradılması;

• oxşar hekayələr tərtib etmək;

• şəkillər əsasında hekayələr tərtib etmək;

- hekayənin davamı ilə çıxış etmək;
- əsərin fərqli sonluğunu tapmaq;
- işin reklamı ilə məşğul olmaq;
- əsərin qəhrəmanının adından hansısa hərəkətə haqq qazandıran monoloqla çıxış etmək;
- mənfi hərəkətə yol vermiş ədəbi personajın tənqidi monoloqunun yaradılması
- xüsusi ünsiyyət vəziyyətləri üçün məktublar, təbrik açıqcaları, qeydlər və digər qısa mətnlər yazmaq.

• müxtəlif nitq növlərindən istifadə etməklə konkret mövzu üzrə şifahi hekayə tərtib etmək: (təsvir, rəvayət, əsaslandırma);

• verilmiş şablona uyğun olaraq ədəbi əsərə qısa annotasiyaların (müəllif, başlıq, kitab mövzusu, oxu tövsiyələri) yazılması;

- qəhrəmana və onun hərəkətlərinə münasibət bildirmək;
- qəhrəmanın xüsusiyyətlərinin yazılı təsvirinin verilməsi;
- suallara yazılı cavabların hazırlanması;
- analogiya üzrə mətnlərin yaradılması;
- oxunmuş kitab haqqında rəy yazmaq;

Bütün bunlar şagirdlərdə müstəqil öyrənmə bacarığını inkişaf etdirməyə kömək edir: əlifba kataloqundan, yaşa uyğun lüğətlərdən və istinad ədəbiyyatından istifadə etmək, həmçinin məqsəddən asılı olaraq oxu növlərini (giriş, öyrənmə, seçmə, axtarış) şüurlu şəkildə seçmək bacarığı formalaşdırır.

Nitqin inkişafı üçün müasir texnologiyalardan bəhs edərkən, şifahi folklor nümunələrindən olan nağıllarla işləməyə məhəl qoymamaq yanlış olardı. Onlar uşağa nitq vasitəsilə öz təxəyyülünü reallaşdırmağa, yaradıcı fantaziyasını inkişaf etdirməyə, mənəvi dəyərləri aşılamağa kömək edənlərdir.

Nağılla işləyərkən aşağıdakı üsullardan istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

• Məşhur uşaq yazıçısı Gianni Rodarinin texnologiyasından istifadə edərək “Nağılın tərsinə çevrilməsi” (yəni nağıldakı hadisələr eyni ardıcılıqla təqdim olunur, lakin bu nağılın personajlarının əvəzinə yeni personajlar və ya digər obyektlər təqdim olunur). Bu texnika uşaqlara artıq tanış olan nağılın davamı ilə çıxış edərkən stereotiplərdən uzaqlaşmağa kömək edir. Məsələn,

• Nağıldakı problemlərin həlli.

- Nə etmək lazımdır ki, Məlikməmməd div gələnədək yatmasın?

- Qoğal nə edə bilər ki, mahnısı eşidilsin və özü də sağ qalsın?

• Sxem əsasında nağılı təkrar danışmaq – tapmaca.

• Üç sonu olan nağıl. Şagirdlər nağılın əvvəlini və onun üç sonunu dinlədikdən sonra nağılın sonunu seçir və seçimlərini sübut edirlər.

• Nağılı yenidən canlandırmaq. Köməkçi sözlər verilir: məsələn, xoruz, toyuqlar, cücələr, baba, nənə, həyat, tülkü. Əvvəlcə şagirdlər sözlərin onlara hansı nağılı xatırlatdığını və hansı sözlərin lazımsız olduğunu xatırlayırlar. Əlavə sözlərə əsaslanaraq, bildikləri bir nağılda yeni maraqlı hərəkətlərlə çıxış etmək.

• Şagirdlər öz təxəyyülləri, müəllimin göstərişləri və şəxsi müşahidələri əsasında ideyalar irəli sürürlər.

• Nağıl üçün krossvordlar tərtib etmək;

• Nağılın kollektiv kompozisiyası.

İbtidai siniflərdə nitqin bütün növlərinin inkişafı üzərində işləyərkən oyun texnologiyalarının təlim prosesində mühüm rolunu da xatırlamaq vacibdir. Didaktik oyunlar yaradıcı təxəyyülün, yaradıcı təfəkkürün, hazırcavablığın və nitqin inkişafı üçün zəngin material verir. Oyun vasitələrindən istifadə orfoqrafiya sayıqlığının inkişafına, əvvəllər öyrənilmiş qaydaların oyun vəziyyətində tətbiqinə, onların tətbiqinin əsaslandırılmasına, öz fikrini ardıcıl və aydın ifadə etmək bacarığına imkan verir.

Bir neçə öyrədici oyun təqdim edək:

- “Mənə deyin, mənə deyin...” - təsviri və süjetli hekayələr tərtib etmək;

- “Orfoqrafiya etüdü” – sözün kökündə vurğu ilə yoxlanılan vurğusuz saiflər;
- “Hər sözün öz yeri var” - lüğətdən istifadə.

Oyun düşünmək, başqa bir insanın nöqteyi-nəzərini qəbul etmək və problemli vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq qabiliyyətini inkişaf etdirir. Şagirdlərdə empatik bacarıqlar inkişaf edir, hisslərini, istəklərini, fikirlərini başqaları üçün başa düşülən şəkildə ifadə etmək bacarığı yaranır..

Yazının öyrədilməsinə gəlincə, yadda saxlamaq lazımdır ki, bu, uşağın yalnız imla qaydalarını, köçürmə vərdişlərini, imladan yazmağı öyrənməklə məhdudlaşmamalıdır. Başqalarının fikirlərini formal yadda saxlamağı və təqdim etməyi öyrətməklə, şagirdə yazılı nitqin kommunikativ imkanlarının bütün palitrasını açmaq mümkün deyil.

Prof. Y.Ş.Kərimova görə "Azərbaycan dili dərsi, ilk növbədə, şagirdlərin nitqinin və təfəkkürünün inkişafı dərsidir" (6) Nitqin inkişafı və təfəkkürün fəallaşdırılması üzrə təsirli iş formaları üzündən köçürmə yazı, yaradıcı diktə və yaradıcı təqdimat; yaradıcı essedir. Bütün bu iş növləri şagirdlərin daha az müstəqillik tələb edənlərdən başlayaraq müəyyən bir sistemlə həyata keçirilir. Bu işdə ilk addım yaradıcı üzündən köçürmədir. Yaradıcı üzündən köçürmə ilk növbədə şüurlu olmalıdır. Bu o zaman ola bilər ki, şagirdlər mətnin məzmununu başa düşsün, onu təkrar danışa bilsin, sözlərin yazılışını artıq öyrənilmiş orfoqrafiya qaydaları ilə izah edə bilsin. İş aşağıdakı kimi aparılır: şagirdlərə çatışmayan sözlərin olduğu mətn verilir. Mətn üzərində işləyərkən uşaqlar çatışmayan sözləri seçir, orfoqrafik təhlil aparır, sonra mətni dəftərlərinə köçürürlər. Mətn üzərində əvvəlcədən işləməyə ehtiyac yoxdur, ancaq şagirdlərdən bu işi müstəqil şəkildə yerinə yetirmələrini xahiş etmək lazımdır. Yaradıcı esse yazarkən şagirdlər yadda saxlamağı, mətni təhlil etməyi, vacib zəruri hissələri vurğulamağı və öz fikirlərini müstəqil şəkildə ifadə etməyi bacarmalıdırlar.

İnşa yazmaq yaradıcı işin ən çətin növüdür. Yaradıcı essələr tapşırığın növünə və xarakterinə görə müxtəlif olur: esse-müləhizə, esse-təsvir, esse-povest. İnşa yazısı yaradıcı iş növü kimi pedaqoji təcrübədə xüsusi yer tutur. İnşa şagirdlərin düşüncələrinin inkişafına və həyata sosial münasibətinin artmasına kömək edən ən güclü vasitələrdən biridir. Esse yazmaq bacarığının inkişafı üzərində iş essenin özünün yazılmasından çox əvvəl başlayır. Bütün dili, oxu və ədəbiyyat dərslərində həm məqsədyönlü, həm də dolayısı ilə həyata keçirilir. Məktəb inşası məhsuldar nitq fəaliyyətinin nəticəsidir və bir tərəfdən öyrənmə mövzusu, digər tərəfdən isə son məqsədə çatmaq üçün bir vasitədir: şagirdlərin kommunikativ və nitq bacarıqlarının formalaşdırılmasına xidmət edir. Bu, müasir məktəblilərin tədrisi, inkişafı və tərbiyəsi problemlərini eyni vaxtda həll etməyə imkan verir.

Beləliklə, ibtidai sinif şagirdlərində nitq fəaliyyətinin inkişafı probleminə dair psixoloji-pedaqoji ədəbiyyatın öyrənilməsinə pedaqoji təhlilə və ümumiləşdirilmələrə əsasən aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. Nitqin inkişafı üzrə iş prosesində ibtidai sinif şagirdlərində ahəngdar nitqin formalaşmasının psixoloji, pedaqoji və metodoloji əsaslarına dair biliklərə əsaslanmaq lazımdır.

2. İşin səmərəliliyi nitqin inkişafı üzərində işləmək üçün müxtəlif metodik forma və üsullardan səmərəli şəkildə istifadə olunmalıdır.

3. Dərslərdə şagirdlərin nitqinin inkişafı üzrə iş gələcək məktəb məzununun hərtərəfli inkişaf etmiş, ictimai fəal şəxsiyyətinin ümumi mədəniyyətinin formalaşmasına mühüm töhfə verir. Bu iş şagirdin təfəkkürünü, müşahidə qabiliyyətini, ana dilinə düşüncəli və diqqətli münasibətini inkişaf etdirir.

ƏDƏBIYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 29 sentyabr tarixli 361 nömrəli Qərarı.
2. Azərbaycan Respublikasında Ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum). Bakı: 1999,65 s.
3. Bəşirov K., Mehraliyeva B. Orta məktəbdə Azərbaycan dili morfolojiyasının tədrisi məsələləri. Bakı: 2008, 327 s.
4. Bəliyev H., Bəliyev A. Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: 2019, 380 s.
5. Həsənov M., Bəhmənova C. İbtidai siniflərdə fəal və interaktiv metodlardan istifadənin nəzəri-praktik məsələləri. (Metodik vəsait). Bakı, 2018, 146 s.
6. Kərimov Y.Ş. Təlim metodları. Bakı, “RS poliqraf” MMC, 2007, 270 s.
7. Qurbanov V. Azərbaycan dili təliminin problemlərinə dair (mülahizələr və şərhlər). Bakı, “Müəllim” nəşriyyatı, 2019, 204 s.
8. Mehrafov A., Abbasov Ə., Zeynalov Z., Həsənov R. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı, Mütərcim, 2006. 372 s

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-50-53

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ FƏNLƏRİN İNTEQRASIYASI HAQQINDA

FƏRİDƏ MİKAYİLOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ağcabədi filialının baş müəllimi

Annotasiya. Bu gün ibtidai məktəbdə təhsil və tərbiyənin integrasiyası problemi xüsusilə aktualdır. Onun aktuallığını məktəb qarşısında qoyulan yeni sosial tələblər, elm və istehsalat sahəsindəki dəyişikliklər diktə edir. Artıq təhsil elmi-texniki tərəqqi şəraiti, cəmiyyətin daimi transformasiyası və digər inkişaf meyilləri ilə bağlı ciddi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bununla əlaqədar olaraq tədris prosesinin yenidən qurulmasına da ehtiyac yaranmış, bir sıra yeniliklər tətbiq olunmuşdur.

Müasir təhsil sistemi dünyanın mənzərəsinə vahid baxışa malik, bu mənzərəni təmsil edən hadisələr və proseslər arasındakı əlaqələrin dərinliyini dərk edən yüksək təhsilli, intellektual inkişaf etmiş şəxsiyyətin formalaşmasına yönəlmişdir. Amma tədris fənlərinin müstəqilliyi və onların bir-biri ilə zəif əlaqəsi şagirdlərdə dünyanın vahid mənzərəsinin formalaşmasında ciddi çətinliklər yaradır və mədəniyyətin üzvi qavranılmasına mane olur.

İntegrasiya edilmiş tədrisin məcburi və əsas tələblərindən biri şagirdlərin müstəqilliyinin rolunun artırılmasıdır, çünki integrasiya labüd olaraq öyrənilən materialın mövzunu genişləndirir, hadisələrin daha dərindən təhlilini və ümumiləşdirilməsini tələb edir.

Nəticə olaraq qeyd edilir ki, fənlərin təhsil sisteminə integrasiyasının tətbiqi hazırda məktəb və bütövlükdə cəmiyyətin qarşısında duran problemləri həll etməyə imkan verir.

Məqalədə integrasiya edilmiş dərslərin anlayışının mahiyyəti, xüsusiyyətləri araşdırılır, siniflər üzrə mümkün variantları şərh edilir.

Açar sözlər: ibtidai təhsil, elmi-texniki tərəqqi, integrasiya, integrativ dərslər

ОБ ИНТЕГРАЦИИ ПРЕДМЕТОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

ФАРИДА МИКАЙЛОВА

Азербайджанский Государственный Педагогический Университет
Старший преподаватель Агджабеди́нского филиала

Аннотация. Сегодня проблема интеграции обучения и воспитания в начальной школе особенно актуальна. Ее актуальность продиктована новыми социальными требованиями к школе, изменениями в науке и производстве. Образование уже претерпело серьезные изменения в условиях научно-технического прогресса, постоянной трансформации общества и других тенденций развития. В связи с этим возникла необходимость в перестройке образовательного процесса и был внедрен ряд нововведений.

Современная система образования направлена на формирование высокообразованной, интеллектуально развитой личности, обладающей целостным взглядом на мир и понимающей глубину связей между явлениями и процессами, представляющими этот ландшафт. Однако самостоятельность учебных предметов и их слабая связь друг с другом создают серьезные трудности в формировании у учащихся целостного взгляда на мир, препятствуют органичному восприятию культуры.

Одним из обязательных и основных требований интегрированного обучения является повышение роли самостоятельности учащихся, поскольку интеграция неизбежно расширяет объем изучаемого материала, требуя более глубокого анализа и обобщения явлений.

В заключение отмечается, что реализация интеграции предметов в систему образования позволяет решить проблемы, стоящие в настоящее время перед школой и обществом в целом.

В статье рассматриваются сущность и особенности концепции интегрированного обучения, объясняются возможные варианты занятий.

Ключевые слова: начальное образование, научно-технический прогресс, интеграция, интегративные уроки.

Bu gün təhsil, ilk növbədə, elmi-texniki tərəqqi şəraitində, cəmiyyətin daimi transformasiyası və digər inkişaf meyilləri ilə bağlı ciddi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bununla əlaqədar olaraq tədris prosesinin yenidən qurulmasına da ehtiyac yaranmış, bir sıra yeniliklər tətbiq olunmuşdur.

İbtidai siniflər də daxil olmaqla, fənn əsaslı tədris sistemi reallığın ayrı-ayrı aspektlərinin avtonom şəkildə nəzərdən keçirilməsini nəzərdə tutur və şagirdləri bir-biri ilə zəif əlaqəli olan konkret sahədə spesifik bilik əldə etməyə yönəlir. Eyni zamanda, ibtidai təhsil ilk pillə olaraq, orta ümum-təhsil məktəbinin sonrakı pillələrində fənlərarası inteqrasiyanın dərinləşməsi və gələcək inkişafı üçün əsas kimi təmin edilir.

İbtidai sinif müəlliminin işinin spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, uşaqlara bir neçə fənni təkbəşinə öyrədir. Bunun maraqlı tərəfi nədir? İbtidai sinif şagirdlərinin yaş xüsusiyyətlərini və elmin müasir inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq hər bir fənn reallığının müxtəlif sahələrindən bilik və bacarıqlar sistemini təmsil edir. Müxtəlif sahələr arasında obyektiv şəkildə qurulmuş subyekt daxili əlaqələr də müəyyən obyektləri, hadisələri və prosesləri nəzərdən keçirərək biliklərin inteqrasiyası məqsədi ilə subyektlərarası əlaqələrin təbii şəkildə qurulmasına kömək edə bilər.

İbtidai təhsildə inteqrasiya bizə müxtəlif real hadisələrin yerli, təcrid olunmuş şəkildə nəzərdən keçirilməsindən onların qarşılıqlı əlaqəli, hərtərəfli öyrənilməsinə keçməyə imkan verir.

İbtidai sinif şagirdlərinin yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, inteqrasiya olunmuş təlim təşkil edilərkən elmi biliklərin, ədəbiyyatın, musiqinin, rəssamlığın cəlb edilməsi ilə dünyanı bütün rəng-rəngliyi ilə göstərmək mümkün olur ki, bu da uşağın şəxsiyyətinin emosional inkişafına və onun yaradıcı təfəkkürünün formalaşmasına kömək edir.

İbtidai siniflərdə inteqrasiya olunmuş dərslər probleminin öz çətinlikləri olsa da, eyni zamanda orta təhsil səviyyəsi ilə müqayisədə onun həllini asanlaşdıran amillər də var. Bir tərəfdən ibtidai siniflərdə fənlər azdır. Belə bir prosesdə nə və necə inteqrasiya olunmalıdır? Digər tərəfdən, ibtidai sinif müəllimi bütün fənləri təkbəşinə tədris etdiyi üçün inteqrasiya olunmuş dərslərə keçmək daha asandır, yalnız musiqi, rəsm və bədən tərbiyəsi kimi fənlər istisna olmaqla.

İbtidai məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının tarixi göstərir ki, inteqrasiya, müəyyən elementlərin və ya müxtəlif növ təhsil fəaliyyətinin hissələrinin vahid bütövlükdə uyğunlaşdırılması və birləşdirilməsi prosesi kimi yeni metodoloji hadisə deyil. Məlum olduğu kimi, hələ klassik pedaqog K.D. Uşinskinin yazmaq və oxumağı birləşdirmək kimi üsulu o qədər uğurlu oldu ki, bu günə qədər istifadə olunur.

Axi inteqrasiya fəaliyyətin dəyişməsi və ya uşaqların bir mövzudan digərinə öyrəndikləri bilik və ya hərəkətlərin sadə şəkildə ötürülməsi deyil. Bu cür proses ənənəvi olaraq pedaqogika və metodologiyada tədrisdə fəndaxili və fənlərarası əlaqələrin istifadəsi adlanır ki, bu, əlbəttə ki, yuxarı səviyyədə daha dərindən həyata keçirilən tendensiyaların, gələcək inteqrasiya üçün ilkin şərtlərin təzahürüdür. İbtidai təhsil praktikasında akademik fənlərin inteqrasiyasından sonrakı istifadə üçün "proksimal inkişaf zonası" kimi fəndaxili və fənlərarası əlaqələrdən istifadə etmək, inkişaf etdirmək və həyata keçirmək lazımdır. Zonanın proksimal inkişafı nüfuzlu psixoloq Lev S. Vıgotskinin yaratdığı bir konsepsiyadır. L.S. Vıgotskiyə görə, proksimal inkişaf zonası müstəqil problemlərin həlli və böyüklərin rəhbərliyi altında və ya daha yetərli yaşlıları ilə əməkdaşlıq çərçivəsində problem həllində müəyyən edilmiş potensial inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilən faktiki inkişaf səviyyəsinin arasındakı məsafədir. (*L.S. Vıgotski, 1978*)

İnteqrasiya şagirdlərə müstəqil şəkildə bilik əldə etməyi öyrətməyə, öyrənməyə marağı inkişaf etdirməyə və onun intellektual səviyyəsini yüksəltməyə imkan verir. İbtidai siniflərdə onun spesifik xüsusiyyətləri var və kollektiv xarakter daşıyır, yəni, "hər şey haqqında bir az". Uşaqlar bir çox hadisələr, anlayışlar və obyektlərlə artıq öyrənmənin ilkin mərhələsində tanış olurlar, lakin onlar haqqında yalnız ən əsas təsəvvürlərə malikdirlər. Onlar zaman keçdikcə daha çox bilik əldə edir, onları

artırır və genişləndirirlər. Bu, integrasiya olunmuş dərslərin əsas çətinliyidir, çünki hər hansı bir mövzunun girişindən konsolidasiyaya qədər dinamik inkişafını saxlamaq lazımdır. Bu dərslər öz növbəsində müəllimə ayrı-ayrı mövzuların öyrənilməsinə sərf olunan vaxtı azaltmağa, müxtəlif fənlər üzrə materialın təkrarlanmasının aradan qaldırılmasına, təlimdə müəyyən məqamda müəllimin müəyyən etdiyi məqsədlərə (nitqin, təfəkkürün, orfoqrafik sayıqlığın, yaradıcılıq potensialının inkişafı) daha çox diqqət yetirməyə imkan verir.

Təhsildə integrasiya, ilk növbədə, elmlərarası əlaqələrin analoqu olan fənlərarası əlaqələrin əhəmiyyətli dərəcədə inkişafını və dərinləşməsini, müxtəlif fənlərin tədrisinin əlaqələndirilməsindən onların dərin qarşılıqlı əlaqəsinə keçidi nəzərdə tutur (7, 9) Müxtəlif fənlərdən biliklərin integrasiyası integrasiya olunmuş dərs vasitəsilə həyata keçirilir. İntegrativ dərslər sistemi integrasiya olunmuş təhsilin əsasını təşkil edir. İntegrasiya edilmiş dərs xüsusi təşkil olunmuş dərslərdir, məqsədinə yalnız müxtəlif fənlərdən olan bilikləri birləşdirməklə nail olmaq olar, hansısa sərhəd problemini araşdırmağa və həll etməyə yönəlmiş, öyrənilən məsələnin şagirdlər tərəfindən vahid, sintez edilmiş qavranılmasına imkan verən, müxtəlif elmlərin metodlarını ahəngdar şəkildə birləşdirən və praktiki istiqamətə malik olan bir prosesdir.

Bu gün ibtidai məktəbdə təhsil və tərbiyənin integrasiyası problemi aktualdır. Onun aktuallığını məktəb qarşısında qoyulan yeni sosial tələblər, elm və istehsalat sahəsindəki dəyişikliklər diktə edir.

Müasir təhsil sistemi dünyanın mənzərəsinə vahid baxışa malik, bu mənzərəni təmsil edən hadisələr və proseslər arasındakı əlaqələrin dərinliyini dərk edən yüksək təhsilli, intellektual inkişaf etmiş şəxsiyyətin formalaşmasına yönəlmişdir. Amma tədris fənlərinin müstəqilliyi və onların bir-biri ilə zəif əlaqəsi şagirdlərdə dünyanın vahid mənzərəsinin formalaşmasında ciddi çətinliklər yaradır və mədəniyyətin üzvi qavranılmasına mane olur.

Beləliklə, fənlərin təhsil sisteminə integrasiyasının tətbiqi hazırda məktəb və bütövlükdə cəmiyyətin qarşısında duran problemləri həll etməyə imkan verir. İntegrasiya prosesinin kökləri klassik pedaqogikanın uzaq keçmişinə gedib çıxır və fənlərarası əlaqələr ideyası ilə bağlıdır. Böyük didaktik Yan Amos Komenius vurğulayırdı: "Bir-biri ilə əlaqədə olan hər şeyi eyni əlaqədə öyrətmək lazımdır".

Psixoloqların araşdırmaları göstərir ki, təlim prosesində fənlərarası əlaqələr şagirdlərin tədris və idrak fəaliyyətini fəallaşdırır və fəaliyyətə təkan verir. Bu cür idrak problemlərini həll edərkən şagird öz fəaliyyətini ya artıq ona məlum olan obyektlərin yerləşdiyi yeni əlaqələrin axtarışına, ya da yeni anlayışların formalaşmasına yönəldir (4).

Müasir təhsil şagirdlərin öz biliklərini bir fənnədən digərinə asanlıqla və sərbəst şəkildə köçürməsinə təmin etməyə çalışır. Bu, fənlərarası əlaqələrin zəruri olduğu yerdir; həm şagirdin, həm də müəllimin fəaliyyətinə yaradıcılıq elementləri daxil edirlər. İntegrasiya olunmuş dərslər fənlərarası əlaqələr əsasında qurulur ki, bu da öz növbəsində şagirdlərin fənnə marağını artırır (2, 3).

Metodologiyada "integrasiya" termininin müəyyən edilməsi üçün əsas kimi oxşar hissələrin və ya elementlərin mövcudluğu və bir sıra akademik fənlərdə onların təbii olaraq vahid məqsəd və funksiyaya tabe olma ehtimalı olmuşdur. Bir çox məktəb fənləri unikal integrasiya potensialına malikdir, lakin onların birləşmə qabiliyyəti və integrasiyasının səmərəliliyi bir çox şərtlərdən asılıdır. Ona görə də müəllim ilk növbədə öz sinfində şagirdlərin hazırlıq səviyyəsini təhlil etməli, onların psixoloji xüsusiyyətlərini, idrak maraqlarını qiymətləndirməlidir.

İntegrasiya edilmiş dərs anlayışı ətrafında çoxlu mübahisələr var. Bəs integrasiya olunmuş dərslərin xüsusiyyətləri hansılardır?

Birincisi, bu, integrasiya kursunun spesifik və uzunmüddətli vəzifələrini həll edən, yəni planlaşdırıldığı iki və ya üç obyektə keyfiyyətə fərqli bir müstəvidə yerləşən yeni mürəkkəb birliyi təmsil edən bir dərslərdir.

İkincisi, idrak marağının intensivləşdirilməsi və integrasiya kursunun eyni sualının həlli əsasında ümumi təhsil bacarıq və vərdislərinin inkişaf etdirilməsi prosesidir.

İntegrasiya olunmuş dərslər bir fəaliyyət növündən digərinə keçməklə şagirdlərin yorğunluğunu və stressini aradan qaldırır. Lakin psixoloqların araşdırmalarının göstərdiyi kimi, təhsilin ilk iki ilində şagirdləri integrasiya olunmuş dərslərlə həddən artıq yükləməyə dəyməz, çünki bu yaşda

olan uşaqlar hələ də kiçik bilik ehtiyatına, dar dünyagörüşünə malikdirlər və bir çox cəhətdən hələ qrammatik, hesablama və texniki bacarıqları inkişaf etdirməmişlər.

İnteqrasiya edilmiş tədrisin məcburi və əsas tələblərindən biri şagirdlərin müstəqilliyinin rolunun artırılmasıdır, çünki inteqrasiya labüd olaraq öyrənilən materialın mövzunu genişləndirir, hadisələrin daha dərinlən təhlilini və ümumiləşdirilməsini tələb edir (5, 7, 9)

Bunun üçün şagirdlər tədqiqat texnikasına yiyələnməli və vaxtlarını düzgün təşkil etməyi bacarmalıdırlar.

Bu prosesdə müəllimin də fəaliyyətinə çoxlu tələblər qoyulur. İnteqrasiya olunmuş dərs müəllimdən əlavə hazırlıq, böyük erudisiya, yüksək peşəkarlıq tələb edir. Belə dərsi hazırlayarkən müəllim aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

1. Dərsin məqsədi.
2. Dərsin məqsədlərinə cavab verən məlumat mənbələrinin seçilməsi.
3. Sistemi yaradan amilin müəyyən edilməsi, yəni müxtəlif subyektlərdən olan məlumatların birləşdirilməsi üçün əsasların tapılması.
4. Yeni kurs strukturunun yaradılması, yəni biliyin funksional məqsədinin dəyişdirilməsi.
5. Məzmunun yenidən işlənməsi.

İbtidai sinif şagirdlərinin tədrisində səmərəli nəticələrə nail olmaq üçün nə vaxt və hansı fənlərin inteqrasiya oluna biləcəyi və birləşdirilməli olduğu da az əhəmiyyət kəsb etmir.

I sinifdə aşağıdakı fənləri inteqrasiya etmək daha yaxşıdır: oxu, yazı, təsviri incəsənət, texnologiya. Yalnız oxumaq və yalnız yazmaq uşağı çox yorur və onda mənfi emosiyalar inkişaf etdirir. I sinif şagirdinin müəlliminin vəzifəsi isə məhz məktəbə gətirdiyi ilk günlərdən uşağın öyrənməyə marağının heç vaxt azalmamasını, gözlərindəki işıqların sönməməsini, sevinclə dərsə getməsini təmin etməkdir. Yuxarıda qeyd olunan obyektlərin dəyişdirilməsi uşağın təlim prosesinə marağını qoruyur və fəaliyyəti aktivləşdirir.

II sinifdə oxu, Azərbaycan dili, təsviri incəsənəti birləşdirilə bilər. III sinifdə oxu, Azərbaycan dili, təsviri incəsənəti birləşdirilə bilər. IV sinifdə bütün mümkün variantlardan istifadə etmək olar.

İnteqrativ dərsin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, belə bir dərs əsas olan bir fənn əsasında qurulur. Onunla inteqrasiya olunmuş digər fənlər onun əlaqələrini və proseslərini daha geniş şəkildə öyrənməyə, öyrənilən mövzunun mahiyyətini daha dərinlən dərk etməyə, real həyatla əlaqələrini və əldə edilmiş biliklərin praktikada tətbiqi imkanlarını anlamağa kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında Ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum). Bakı: 1999, 65 s.
2. Bəşirov K., Mehraliyeva B. Orta məktəbdə Azərbaycan dili morfologiyasının tədrisi məsələləri. Bakı: 2008, 327 s.
3. Cəfərova N. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. I hissə. Bakı: 2016. 403s.
4. Əlizadə Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür: ideyalar, prinsiplər, problemlər. Bakı: 2011, 156 s.
5. Əhmədov A., Abbasov Ə. Yeni təhsil proqramlarının (kurikulumların) tətbiqi məsələləri: ümumi təhsildə inteqrasiya. Bakı: 2014, 122s.
6. Kərimov Y. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: 2000, 197 s.
7. Kərimova F. Əhmədova M.C. və b. İnteqrativ kurikulum: mahiyyəti və nümunələr. Bakı: 2005, 236 s.
8. Kazımov A. Ümumi təhsil kurikulumunun əsasları. Bakı: 2015, 117 s.
9. Paşayev A, Cəfərova A. İnteraktiv təlim Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində. Bakı-2008, 379 s.
10. Ümumi təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər). Bakı: 2012, 400 s.
11. Ümumi təhsil məktəblərinin dövlət standartları və proqramları. Kurikulum". Bakı: 2016, 87s.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-54-57

УДК 37.091.33

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА CLIL ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕГІ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ

ШЫҒЫЛАНОВА ҰЛБОЛСЫН СЕРІКҚЫЗЫ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, магистрант

Ғылыми жетекші – **Г.У.БАЙТАШЕВА**

Алматы, Қазақстан

Аннотация: Берілген мақалада биология сабақтарында CLIL (Content and Language Integrated Learning) технологиясын қолданудың оқу процесіндегі артықшылықтары қарастырылады. CLIL әдісі білім алушылардың пәндік және тілдік құзыреттіліктерін қатар дамытуды көздейді. Бұл технологияның негізгі артықшылықтары – білім алушылардың танымдық және зерттеушілік дағдыларын жетілдіру, коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру, мотивацияны арттыру және пәнаралық байланыстарды нығайту. Сонымен қатар, CLIL әдісі білім алушыларға биологиялық терминологияны шет тілінде меңгеруге, ғылыми ақпаратпен жұмыс істеуге және жаһандық көзқарастарын дамытуға мүмкіндік береді. Жалпы, CLIL технологиясын биология сабақтарында қолдану білім беру үдерісінің тиімділігін арттырып, білім алушылардың интеллектуалды және тілдік дағдыларын кешенді түрде дамытуға ықпал етеді.

Кілт сөздер: CLIL технологиясы, биологияны оқыту, интеграцияланған оқыту, шет тілі, коммуникативтік құзыреттілік, танымдық дағдылар, пәнаралық байланыс, зерттеушілік қабілет, ғылыми терминология.

Үштілділік қазіргі қоғамның үстемдігі ретінде тарихи тамырларға ие және болашаққа көпір болып табылады. Қазақстан дамуының қазіргі кезеңінде аталған тұжырымдама көп мәдениетті білім беру кеңістігінің ерекшелігін және мемлекеттің тіл саясатының жаңа форматын айқындайды және білім алушылардың зияткерлік - шығармашылық әлеуетін жандандыруға, жеке тұлғаның халықаралық кеңістікке интеграциялануына бағдар береді.

Қазіргі білім беру жүйесінде пәндік-тілдік кіріктірілген оқыту (CLIL) технологиясын қолдану – білім алушылардың пәндік білімін жетілдірумен қатар, шет тілін меңгеруіне ықпал етеді.

Content and Language Integrated Learning (CLIL) – бұл білім берудегі инновациялық технология, ол білім алушыларға пәндік білімді шет тілінде игеруге мүмкіндік береді. Бұл әдістеменің биология пәнін оқытудағы тиімділігіне деген қызығушылық соңғы жылдары айтарлықтай артты. Биология – терминдерге, ұғымдарға, үдерістерге бай пән, сондықтан оны шет тілінде оқыту білім алушылардың тілдік және пәндік білімдерін бір мезгілде дамытуға жол ашады.

CLIL технологиясының негізгі принциптері және биология пәніне қолданылуы

CLIL технологиясының негізгі принциптері – мазмұндық білім беру, тілдік даму және біріктірілген оқыту. Мазмұндық білім беру білім алушылардың биология пәні бойынша терең білім алуына мүмкіндік береді. Тілдік даму білім алушылардың шет тілінде сөйлеу, тыңдау, оқу және жазу дағдыларын дамытуға бағытталған. Біріктірілген оқыту – бұл пәндік білім мен тілдік дамуды бір мезгілде жүргізу. Биология пәнінің ерекшеліктеріне сай CLIL технологиясын қолданудың ерекшеліктері – биологиялық терминдердің маңыздылығы, практикалық жұмыстардың көптігі, зерттеу жұмыстарының жүргізілуі.

CLIL әдістемесінің тиімділігін бірнеше факторлар айқындап көрсетеді. Оларға мұғалімнің кәсіби дайындығы, оқу материалдарының сапасы, білім алушылардың тілдік дайындығы, олардың оқуға деген ынтасы жатады. Мұғалімнің кәсіби дайындығы- оның CLIL

технологиясын тиімді қолдана алуына, оқу материалдарының сапасы- білім алушылардың тақырыпты терең түсінуіне, ал тілдік дайындығы олардың пәндік білімді игеруіне, білім алушылардың оқуға деген ынтасы- олардың оқу процесіне белсенді қатысуына әсер етеді.

CLIL технологиясын білім алушылардың танымдық белсенділігі мен ынтасын арттыруда қолдану

CLIL білім алушылардың ақпаратты екі деңгейде түсіндіре отырып, олардың танымдық белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Демек білім алушылар пән мазмұнын игере отырып, шет тілін де қатар меңгере алады. Мұндай тәсіл оқытуды қызықты әрі жемісті ете алады. Білім беруде CLIL технологиясын қолдану болашақ мамандарды мәселелерді интеллектуалды икемділікпен шешуге дайындауға мүмкіндік береді [1].

Шет тілінде биологияны оқу пәнді тереңірек түсінуге ықпал етеді. Білім алушылар ақпаратты әртүрлі көзқарастар тұрғысынан талдауға, терминдер мен ұғымдарды әр тілде салыстыруға икемделеді, бұл олардың сыни ойлауын және аналитикалық қабілеттерін дамытады. CLIL технологиясы пәнді шет тілі арқылы оқытуды көздейді, бұл өз кезегінде коммуникативтік құзыреттіліктің қалыптасуына ықпал етеді.

CLIL технологиясы арқылы білім алушыларды халықаралық ғылыми қызметке дайындау

Халықаралық ғылыми ынтымақтастықтың маңыздылығы артып отырған қазіргі әлемде шет тілін білу биология саласындағы табысты мансаптың міндетті шарты болып табылады. CLIL білім алушыларға халықаралық конференцияларға қатысуға дайындалуға, шет тілінде ғылыми әдебиеттерді оқуға және шетелдік әріптестермен қарым-қатынас жасауға көмектеседі.

CLIL технологиясы арқылы білім алушылардың мәдениетаралық құзыреттігін қалыптастыру

Биологияны шет тілінде оқу білім алушыларға биологиялық мәселелерді зерттеудің әртүрлі ғылыми мектептерімен және тәсілдерімен танысуға мүмкіндік береді, бұл мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал етеді және олардың ғылыми көкжиегін кеңейтеді.

CLIL технологиясының білім алушылардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудағы ерекшеліктері

Биологиялық білімі мен шет тілін меңгерген әрбір білім алушы еңбек нарығында айтарлықтай бәсекелестік басымдыққа ие. Олар халықаралық компанияларда жұмыс істей алады, шетелде ғылыми қызметпен айналысады және халықаралық жобаларға қатыса алады.

Биология сабақтарында цифрлық ресурстарды пайдалану

CLIL технологиясын қолдануда цифрлық ресурстар маңызды рөл атқарады. Онлайн курстар, бейнелекциялар, интерактивті модельдеу және басқа сандық құралдар оқуды қызықты әрі тиімді ете алады. Цифрлық технологияларды қолдану оқу үдерісінің ашықтығы мен икемділігіне ықпал етеді [2].

CLIL технологиясы тек пәндік және тілдік дағдыларды ғана емес, сонымен қатар командалық жұмыс, сыни ойлау, шығармашылық және коммуникативті дағдылар сияқты дағдыларды дамытуға ықпал етеді. Бұл дағдылар заманауи өмір сүру және еңбек жағдайларына сәтті бейімделу үшін қажет.

CLIL технологиясы арқылы білім алушылардың ғылыми-зерттеу дағдыларын дамыту

CLIL технологиясы білім алушыларға шет тілінде ғылыми әдебиеттерді оқуға, халықаралық ғылыми жобаларға қатысуға және халықаралық конференцияларда ғылыми-зерттеу нәтижелерін көрсетуге мүмкіндік беру арқылы олардың ғылыми-зерттеу іс-әрекетін дамытуға үлес қоса алады.

Бұл технология білімді дұрыс меңгерудің тиімді құралы бола отырып, білім алушылардың өз дағдыларын жетілдіруіне және шет тілінде биология бойынша жаңа білім мен дағдыларды алуына мүмкіндік береді.

CLIL технологиясы арқылы білім алушылардың сын тұрғыдан ойлауын дамыту

CLIL технологиясы білім алушылардан шет тілінде ақпаратты талдау мен бағалауды, қарама-қайшылықтар мен дәлсіздіктерді анықтауды, өз қорытындылары мен дәлелдерін тұжырымдауды талап ете отырып, сыни тұрғыдан ойлауды дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл технология білім алушыларға шет тілінде өз жобаларын жасауға, конкурстар мен олимпиадаларға қатысуға, халықаралық іс-шараларда шығармашылық жұмыстарының нәтижелерін көрсетуге мүмкіндік беру арқылы олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Бұл технология білім алушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту арқылы берілген ақпаратты дұрыс талдауды, синтездеуді, салыстыруды, жіктеуді, жалпылауды және абстракциялауды, сонымен қатар мәселелерді шешуді және шешім қабылдауды игеруге мүмкіндік береді [3].

CLIL технологиясы арқылы білім алушылардың коммуникативті дағдыларды дамыту

CLIL әдістемесі білім алушылардың мұғалімдерімен, сыныптастарымен және шетелдік әріптестерімен шет тілінде сөйлесуін талап ете отырып, олардың коммуникативті дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Бұл өз кезегінде білім алушылардың топпен жұмыс істеуіне, пікірталастарға қатысуына және өз жұмысын аудиторияға ұсынуға мүмкіндік беру арқылы олардың әлеуметтік дағдыларын дамытуға көмектесе алады.

CLIL технологиясы арқылы білім алушылардың көшбасшылық, жауапкершілік және өзін-өзі бағалау қабілеттерін дамыту

CLIL технологиясы білім алушыларға шет тілінде өз іс-шараларын ұйымдастыруға және өткізуге, жобаларды басқаруға мүмкіндік беру арқылы олардың көшбасшылық дағдыларын дамытуға көмектесе алады. Білім алушылардың оқу іс-әрекетін дербес жоспарлау мен ұйымдастыруды, тапсырмаларды уақытында орындауды және мақсаттарына жетуді талап ете отырып, олардың жауапкершілігін дамытуға көмектеседі. Және білім алушылардың өзін-өзі бағалауының дамуына ықпал ете алады, және олардың жетістіктері мен сәтсіздіктерін бағалауға, күшті және әлсіз жақтарын талдауға, жаңа мақсаттар мен міндеттер қоюға мүмкіндік береді.

CLIL технологиясы арқылы білім алушылардың өздігінен білім алуына деген мотивациясын дамыту

CLIL әдістемесі білім алушылардың шет тілінде өздерін қызықтыратын тақырыптарды өз бетінше оқуға, ғылыми әдебиеттерді оқуға, онлайн курстар мен вебинарларға қатысуға мүмкіндік беру арқылы өзін-өзі тәрбиелеуге деген мотивациясын дамытуға көмектесе алады. Сондай-ақ технология білім алушылардан ақпаратты өз бетінше іздеу мен талдауды, әртүрлі оқыту стратегияларын қолдануды және жаңа жағдайларға бейімделуді талап ете отырып, олардың оқу дағдыларын дамытуға көмектеседі [4].

CLIL технологиясы арқылы білім алушылардың еліне деген сүйіспеншілігін дамыту

CLIL технологиясы халықаралық іс-шараларда өз елінің атынан шығуға, өз елінің ғылымы мен мәдениетінің жетістіктері туралы әңгімелеуге, өз елінің мүддесін қорғауға мүмкіндік беру арқылы олардың патриоттық сезімін дамытуға көмектеседі. Білім алушылар өз кезегінде бұл технологияны игере отырып:

1. Оқу барысында ұлттық биологиялық ерекшеліктерді, табиғи ресурстарды, экологиялық мәселелерді талқылау арқылы өз елінің табиғаты мен байлығын тереңірек түсінеді.

2. Қазақстанның флорасы мен фаунасы, Қызыл кітапқа енген жануарлар мен өсімдіктер жайлы шет тілінде зерттеу жүргізу туған жерге деген құрмет сезімін оятады.

3. Биология пәнін CLIL әдісімен оқыту барысында қазақ биолог-ғалымдарының еңбектері, олардың әлемдік ғылымға қосқан үлесі қарастырылады.

4. Білім алушылардың ел мақтанышы болатын тұлғалар туралы білімін арттырып, олардың ғылыми ізденіске деген қызығушылығын оятады.

5. Білім алушылар өз аймағының экологиялық жағдайын зерттеп, оны шет тілінде баяндау арқылы өз елінің мәселелеріне жауапкершілікпен қарауды үйренеді.

Қорыта айтқанда, CLIL технологиясын биология сабақтарында қолдану білім алушылардың жан-жақты дамуына ықпал ететін және қазіргі заманда табысты кәсіпке дайындайтын көптеген тиімділіктерді береді. CLIL әдістемесін сәтті енгізу мұғалімдердің мұқият дайындығын және оқу материалдарын бейімдеуді қажет ететінін ескеру маңызды. Білім беруді цифрландыру әртүрлі ресурстар мен құралдарға қолжетімділікті қамтамасыз ету арқылы CLIL-ді қолдауда маңызды рөл атқарады.

Сонымен бірге бұл технология білім алушылардың ақпаратты екі деңгейде (биология және шет тілі) өңдеп, сыни ойлау және аналитикалық дағдыларын жетілдіруіне септігін тигізеді. Шет тілінде биологиялық ақпараттарды меңгеру халықаралық ғылыми қауымдастықпен байланыс орнатуға және әлемдік деңгейдегі ғылыми жаңалықтардан хабардар болуға мүмкіндік береді.

Биология сабақтарында CLIL технологиясын қолдану оқыту процесін заманауи, тиімді және практикалық тұрғыдан пайдалы етіп ұйымдастырады. Бұл әдіс білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың интеллектуалдық әлеуетін, тілдік дағдыларын және ғылыми көзқарасын дамытудың маңызды құралы болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Shraiber, elena g. And ovinova, lada n.. 2017. "clil technology as an innovative method to learn foreign languages at university".
2. D. CLIL/EMILE - The European Dimension: Actions, Trends Foresight Potential. Brussels. - European Commission, 2002. - 26 p.
3. Алимбекова А.А Республикалық әдістемелік педагогикалық журнал "Мектептегі шет тілі" 3071-ж 3 июнь, 2010. - 8-9 б.
4. Мырзабаев А.Б. «Биологияны оқыту әдістемесі». - Қарағанды-рауан, 2006ж. 22 б.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-58-61
УДК 37.091.3

ЗАРУБЕЖНЫЙ И КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ STEM-ТЕХНОЛОГИЙ И ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ

САПАРБЕКОВА ДИАНА АЛТЫНБЕКҚЫЗЫ

Магистрант 2 курса образовательной программы
7M01524 – «Подготовка педагогов географии»
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва

Научный руководитель – д.г.н., профессор **САПАРОВ К.Т.**
Астана, Казахстан

Аннотация: В данной статье рассматривается зарубежный и казахстанский опыт реализации STEM-технологий и проектного обучения в преподавании географии. На сегодняшний день STEM-образование является одним из важнейших подходов, направленных на развитие исследовательских навыков учащихся, эффективное освоение практических знаний и использование инновационных технологий. В статье представлен обзор опыта США, Австралии, Сингапура и других стран, а также приведены примеры использования ГИС-технологий, интерактивных карт и методов дистанционного зондирования в уроках географии. Кроме того, проанализированы особенности интеграции STEM и проектного обучения в образовательную систему Казахстана и показана эффективность применения данных методов в преподавании географии.

Ключевые слова: STEM-технологии, проектное обучение, преподавание географии, ГИС, интерактивные карты, зарубежный опыт.

Развитие проектной компетентности учащихся в преподавании географии играет важную роль, поскольку оно помогает обучающимся не только усваивать знания, но и критически анализировать новые данные, выдвигать гипотезы и разрабатывать методы решения проблем. Современные образовательные системы многих стран уделяют особое внимание развитию этих навыков. В зарубежной практике в таких развитых странах, как США, Великобритания, Германия, Финляндия, Сингапур, Австралия, Малайзия, Индия и Россия, методы STEM являются неотъемлемой частью системы образования. В этих странах основное внимание уделяется вовлечению учащихся в исследовательскую деятельность и развитию практических навыков.

Примером развитой цифровой экономики считаются США. В 2013 году в США был принят Стратегический план по развитию STEM-образования на 2015–2020 годы. Этот план является основным ориентиром в развитии STEM-обучения, а также подчеркивает, что STEM-учебный план направлен на интеграцию ключевых предметов, необходимых для успеха и конкурентоспособности учащихся в XXI веке. При этом каждая школа разрабатывает свой подход к STEM в соответствии с образовательными целями и задачами.

В США для развития проектной компетентности применяются программы, такие как Next Generation Science Standards (NGSS), которые делают акцент на интеграции исследовательских методов в учебный процесс. NGSS включает важные аспекты, такие как проектная работа, анализ данных и критическое мышление. Особое внимание уделяется развитию навыков постановки научных вопросов и разработки проектов для их решения. Эти проекты включают в себя разработку и проведение экспериментов, анализ и представление данных, что способствует развитию как теоретических знаний, так и практических навыков [1].

Национальный научный фонд США (NSF) уделяет большое внимание развитию STEM-образования, способствуя внедрению инженерных и технологических дисциплин в школьные программы для повышения исследовательских навыков учащихся. National Geographic Society совместно с компанией Esri реализуют проекты, направленные на популяризацию использования геоинформационных систем (ГИС) в школах. Этот подход предоставляет учащимся возможность использовать ГИС-инструменты для решения реальных географических задач [2].

Финляндия известна своей инновационной системой образования, в которой уделяется большое внимание развитию проектной компетентности учащихся. Одним из ключевых подходов в Финляндии является интеграция междисциплинарных проектов в учебный процесс. Так, начиная с начальных классов, ученики участвуют в исследовательских проектах, охватывающих сразу несколько предметов, что способствует формированию целостного восприятия окружающего мира и развитию способности применять полученные знания на практике. Важным элементом является активное использование цифровых технологий для поиска информации, организации и анализа данных. Финская модель обучения основана на том, что учителя выступают не просто передатчиками знаний, а наставниками, поддерживающими исследовательские инициативы учеников. Это позволяет детям самостоятельно формулировать гипотезы, искать источники информации и проверять их достоверность.

Развитие STEM-образования в Финляндии во многом связано с национальным образовательным центром LUMA (Learning and Understanding through Inquiry-Based Mathematics and Science Education), который занимается разработкой инновационных методов преподавания естественнонаучных и технических дисциплин. В уроках географии LUMA активно использует цифровые карты, спутниковые данные и ГИС-инструменты для вовлечения учащихся в научно-исследовательскую деятельность. Учащиеся принимают участие в проектной деятельности, работая над реальными проблемами. Они разрабатывают долгосрочные проекты, связанные с экологическими и технологическими вопросами, такими как изменение климата или энергоэффективность. Такой подход не только способствует глубокому пониманию географии, но и развивает навыки прикладного анализа, позволяет учащимся представлять результаты своих исследований на школьных научных конференциях [3].

Сингапур — один из ведущих азиатских лидеров в области STEM-образования, и его опыт в развитии проектной компетентности заслуживает особого внимания. Образовательная система Сингапура признана одной из самых эффективных в мире, и одной из ее ключевых особенностей является активное развитие STEM. Основная цель этого направления — высокий уровень подготовки учащихся в области науки и технологий, развитие исследовательских навыков и формирование критического мышления. STEM-обучение в школах Сингапура организовано таким образом, чтобы систематически вовлекать учащихся в исследовательскую деятельность и направлять их знания на решение реальных проблем [4].

Методика STEM-обучения в Сингапуре включает несколько ключевых компонентов:

- Интеграция теории и практики. При изучении предметов ученики параллельно выполняют практические работы, исследуя научные и инженерные задачи.
- Акцент на исследовательские проекты. Программа направлена на освоение научной методологии и развитие самостоятельных исследовательских навыков.
- Развитие аналитического мышления. Учащиеся проверяют гипотезы, анализируют полученные данные и принимают обоснованные решения.

Например, на уроках географии учащиеся исследуют технологии энергосбережения и разрабатывают предложения по эффективному использованию энергетических ресурсов. Такой подход позволяет не только углубленно изучать географию, но и применять знания на практике, разрабатывая решения для актуальных проблем.

В Великобритании STEM-образование широко применяется на уроках географии. Внедрение STEM-методов в образовательную систему активно поддерживается правительством, а Королевское географическое общество (Royal Geographical Society) и организация STEM Learning разрабатывают инновационные методики преподавания для учителей.

На уроках географии учащихся обучают пространственному анализу с использованием ArcGIS, Google Earth, дронов и спутниковых данных. Например, в школах в рамках программы "Teach STEM" проводятся географические исследования, в ходе которых анализируются изменение климата, природные катастрофы и процессы урбанизации. Кроме того, в Великобритании школьников активно вовлекают в полевые исследования, направленные на изучение экологического мониторинга и проблем устойчивого развития. Такой подход способствует не только глубокому пониманию географии, но и развитию практических навыков анализа данных и работы с новыми технологиями [5].

В Австралии в 2015 году была принята Национальная стратегия развития STEM-образования в школах на 2016–2026 годы (National STEM School Education Strategy). STEM-обучение получает государственную поддержку и активно интегрируется в преподавание географии. Географическая ассоциация Австралии (Geography Teachers' Association of Australia) внедряет STEM-методы в географическое образование, обучая учащихся работе с технологиями ГИС, данными дистанционного зондирования и инструментами экологического мониторинга. В рамках STEM-образования в школах организуются полевые исследования, где учащиеся изучают изменение климата и осваивают методы экологического моделирования. Такой подход способствует развитию проектной компетентности и формированию навыков анализа пространственных данных [6].

В России STEM-методы внедряются в рамках программ «Цифровая школа» и «Национальный проект Образование». На уроках географии школьники выполняют задания, связанные с изучением ГИС-технологий, климатических данных и математического моделирования природных процессов. Кроме того, в рамках STEM-обучения в России особое внимание уделяется экологическим исследованиям. Школьники разрабатывают проекты по управлению природными ресурсами, борьбе с загрязнением и предотвращению природных катастроф [7].

Анализ зарубежного опыта подтверждает, что развитие STEM-образования становится ключевым направлением в условиях перехода промышленности, экономики и других сфер деятельности человечества на современные цифровые технологии.

Внедрение STEM-образования в Казахстане активно проводится в последние годы. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016–2019 годы предусматривала усиление элементов STEM в учебных программах для реализации образовательной политики в данной сфере. Основное внимание уделялось развитию функциональной грамотности учащихся, внедрению современных технологий, формированию навыков научно-исследовательской и проектной работы.

Введён новый междисциплинарный и проектный подход в обучении, который позволяет учащимся развивать исследовательский и научно-технический потенциал, креативное мышление, навыки решения проблем, коммуникации и работы в команде. С 2017 года в стране в рамках программы «Цифровой Казахстан» началось внедрение новых технологий в образовательные учреждения. В Назарбаев Интеллектуальных школах (НИШ) внедряется опыт обучения на основе STEM, где учащиеся применяют знания на практике через выполнение проектных и исследовательских работ.

В 2021 году Министерство образования и науки Республики Казахстан приняло программу «Новые подходы к преподаванию предметов естественно-математического направления» для развития STEM-образования в школах Казахстана. Кроме того, в городах Алматы, Астана и Шымкент в ряде школ были созданы STEM-лаборатории, предоставляющие учащимся возможность заниматься географическими исследованиями. Некоторые вузы

Казахстана, такие как Казахский национальный университет имени аль-Фараби и Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва, активно развивают STEM-образование и реализуют научные проекты по применению геоинформационных технологий.

Таким образом, внедрение STEM-образования в преподавание географии становится важным направлением в современной образовательной системе различных стран. Опыт США, Финляндии, Сингапура, Великобритании, Австралии, России и Казахстана показывает, что интеграция научных и технологических методов в учебный процесс способствует развитию исследовательских навыков, критического мышления и практического применения знаний. Использование ГИС-технологий, анализа данных, цифровых карт и полевых исследований помогает учащимся не только лучше понимать географические процессы, но и находить решения актуальных экологических и социальных проблем. В Казахстане данное направление активно поддерживается на государственном уровне, что способствует формированию нового поколения специалистов, способных работать в условиях цифровой трансформации и глобальных вызовов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. National Research Council. (2013). Next Generation Science Standards: For States, By States. Washington, DC: The National Academies Press.
2. National Science Foundation. (2019). STEM Education. <https://www.nsf.gov>
3. Sahlberg, P. (2015). Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland. Teachers College Press.
4. Ministry of Education Singapore. (2019). Inquiry-based Learning in Singapore Schools. <https://www.moe.gov.sg>
5. British Council. (2018). STEM Education in the UK: Preparing Students for the Future. <https://www.britishcouncil.org>
6. Australian Government Department of Education. (2015). National STEM school education strategy 2016–2026.
7. Школа науки и технологий (SST). <https://www.sst.edu.sg>.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-62-67

ПРЕПОДАВАНИЕ ОБЗОРНЫХ ТЕМ В УЧЕБНИКАХ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ ПО ЛИТЕРАТУРЕ: АНАЛИЗЫ, НОВЫЕ ПОДХОДЫ

ГЮЛАЙ ШАХСУВАР БАГИРОВА

докторант

Азербайджанский государственный педагогический университет

научный руководитель – доцент Н.А.АБДУЛЛАЗАДЕ

Аннотация: При разработке новых учебников в Азербайджане за последние десять лет, помимо применения успешных аспектов предыдущих учебников, также использовался опыт развитых стран. В результате содержание предмета литературы изменилось в сторону развития. По результатам исследования можно сказать, что в последние годы при преподавании общих тем ученикам не обязателен большой объем теоретических знаний, а наоборот, меньше теоретической информации, которая обогатит их кругозор. Таким образом, усовершенствование учебников в 2014 и 2018 годах по сравнению с 1991-2000 годами произошли принципиальные изменения в преподавании данного предмета. В данной статье проанализировано общее содержание и структура обзорных тем, преподаваемых в современных учебниках литературы и инновации, которые способствовали учебному процессу.

Ключевые слова: содержание, структура, учебный процесс, обзор, литературно-исторические материалы.

Введение. С начала XXI века в сфере образования Азербайджана проводятся реформы, по которым этот период можно охарактеризовать как период новых начинаний. За эти годы одним из важнейших изменений стало издание образовательных программ (предметных учебных планов) с новым содержанием и структурой, отвечающей требованиям меняющегося мира. В учебном документе, подготовленном по различным предметам, с чуткостью учитывались общее развитие, интересы и склонности учащихся. В эти годы с помощью различных массово-информационных средств к сведению педагогического сообщества доводится информация о содержании и механизме применения стандартов, которые являются одним из основных компонентов учебной программы по преподаваемым предметам, также по предмету «Литература». Сущность учебной программы по литературе, цели и задачи четко и конкретно указываются в учебном документе по предмету (V-XI классы) для средних школ Азербайджанской Республики.

Разработка новых образовательных программ велась параллельно с совершенствованием учебников по всем предметам, преподаваемым в средней школе. Новый взгляд на учебники литературы, использовавшиеся в предыдущие годы, анализ достижений в преподавании отдельных тем привел к составлению учебников в новой структуре и содержании. Одним из главных критериев при составлении учебников по предмету «Литература» было рассмотрение возможностей учебников с новым образом мышления в соответствии с требованиями времени, с учетом тенденций развития литературно-теоретической мысли, основанной на принципе преемственности. Так как, по сравнению с предыдущими учебниками был уменьшен объем путем внесения необходимых сокращений, изменено содержание и структура учебников за счет добавления новых тем, требования содержательных линий и подстандартов к предметам и классам были учтены для достижения результатов обучения, предусмотренных при преподавании каждой темы, и самое главное, было начато применение новых методов обучения. Также подготовлены и переданы учителям методические пособия, включающие механизмы работы с новыми учебниками. Исследования показывают, что реформы в

настоящее время способствуют эффективной образовательной деятельности и расширяют возможности учета интеграции в образовательном процессе.

Говоря о сущности опыта, полученного в преподавании литературно-исторических материалов, прежде всего рассматривались работы, сделанные в направлении общего содержания и анализа этих материалов. Прежде всего следует отметить, что имеющиеся с 1930-х годов по настоящее время учебники литературы предусматривают преподавание общих тем. На основе литературных периодизаций, определенных видными учеными-литературоведами подготовлены теоретические сведения по обзорным темам. Исследования показывают, что преподавание обзорных тем в учебниках, использовавшихся в 1970-1979-ых годах, охватывает VIII, IX, X классы, тем более, что материалы в VIII классе небольшие по объему, имеют ознакомительную цель и охватывают в общей сложности 12 часов. В 1986-1999-ых годах эти темы преподаются в IX, X, XI классах, когда наибольшее количество часов было посвящено преподаванию общеобразовательных предметов.

С 2003-го года обзорные темы литературы преподавались только в X и XI классах. В частности, в периодической печати встречаются критические сведения о широком размещении обзорных тем в учебниках литературы 1990-х годов, поэтому в программах и учебниках, используемых в последующие годы, учебные материалы упрощены и сделаны сокращения. В новых учебниках, подготовленных на основе учебного плана последней программы, в X и XI классах отражен меньший объем обзорной информации и литературных примеров о периодах, охватывающих все этапы историко-литературного развития, а также биографические сведения создателей этих примеров. Однако на преподавание этих материалов в программе указано всего 1 час. На наш взгляд, это был правильный подход, поскольку предоставление обширной информации о художниках, живших на определенном этапе истории, увеличивало бы учебную нагрузку учащихся. Изучение истории литературы учащимся в более сжатой и поэтапной форме имеет большое образовательное значение, в результате учащиеся могут запомнить ценные литературные образцы нашего богатого литературного наследия в течение более длительного периода времени. Как видно, преподавание обзорной темы всегда имеет особое значение при преподавании литературы в средней школе, поскольку здесь перед глазами учащихся оживает литературный пейзаж каждого периода, социальная, общественно-политическая ситуация периода, она играет роль перехода к развернутому преподаванию жизни и творчества ряда выдающихся писателей, писавших и творивших в этот период.

Существуют разные взгляды на классификацию обзорных тем тем и по нашему мнению, преподавание каждой из них имеет положительную образовательную ценность. В методической литературе основная классификация, основанная на источниках знаний, описывает разные виды рецензий: вступительные рецензии, рецензии, отражающие краткое содержание литературного творчества художника, реальные рецензии, то есть рецензии, имеющие историко-литературную характеристику. Ученый-методист Солтан Гусейноглу отметил, что в нашей научно-методической литературе мало говорится о преподавании обзорных материалов [3, с. 179]. Хотя материалы по каждому из этих видов рецензий отражены в учебниках литературы, большое внимание уделяется реальным рецензиям, т.е. преподаванию литературно-исторических материалов, отражающих развитие литературного процесса какого-либо конкретного периода. Например: в 10 и 11-ых классах преподавание литературы начинается с вводного текста под названием «Искусство слова – наше духовное богатство», где даются предварительные сведения о пути развития литературы с древнейших времен до конца XIX века, целью которого является создание фундамента для изучения других тем. В учебнике литературы X класса некоторые вопросы отражены в следующем содержании по теме введения:

- Характеристика азербайджанской литературы как этапа Возрождения в XI-XII веках и творчество Низами Гянджеви, являющееся вершиной этого этапа, сыграло невиданную роль в развитии нашей литературы в тот период и позднее;

- Ослабление традиции письма на персидском языке в средневековой азербайджанской литературе XIII-XVI веков и появление литературных образцов на родном языке;
- В XVII-XVIII веках, в новую эпоху азербайджанской литературы реализм впервые приобрел в литературе последовательный характер;
- С 19 века распространение идей просветительства в азербайджанской литературе и развитие сатирической поэзии.

Как видим, в двухстраничном вводном материале в основу положено создание сжатого представления о развитии литературы в каждый период. Студенты, ознакомившись с этими материалами, на следующих уроках должны обобщить литературные, теоретические и исторические факты по этой теме. В одиннадцатом классе еще один обзорный материал вводного содержания под названием «Литература, связанная с судьбами нашего народа» дает краткие сведения о пути развития азербайджанской литературы и изменениях предметного содержания в период строжайших политических запретов со свержением Азербайджанской Демократической Республики и установлением Советской власти. Кроме того, в учебники X-XI классов чаще включались историко-литературные обзоры. Например, в обзорном материале под названием «Азербайджанская литература периода Возрождения», помимо общего резюме периода, упоминается наследие Катрана Тебризи, его «Диван» и персидский словарь под названием «Ат-тафасир». Помимо известности Махсати Гянджеви в XII веке с его социально-философским рубаем и стихотворений Афзаледдина Хагани социального содержания в «Диване», поэма «Тохфатул-Иракейн» и ода «Руины Мадаин» рассказывают о гражданской позиции поэта, не допуская при этом слишком много информации. Понятно, что реальные обзорные материалы суммируют влияние культурных и социальных событий, произошедших на протяжении одного или нескольких столетий, на литературный процесс.

Третья часть материалов обзора состоит из тем «Жизнь и творческий путь художника». [9, с.231]. После преподавания литературно-исторических материалов, идейно-художественных тенденций развития выдающихся писателей на жизненном и творческом пути отслеживается преподавание монографических тем. Следует отметить, что обширные сведения о творчестве писателей, отраженные в монографических очерках, отличаются своей широтой, богатством, разнообразием и всесторонностью по сравнению со сведениями, содержащимися в обзорных темах.

Теоретические сведения, характеризующие литературно-исторический период, были изложены в учебнике по предмету «Литература» в X классе на следующих этапах:

1. Искусство слова – наше духовное богатство;
2. Азербайджанская устная народная литература;
3. Древний период азербайджанской литературы;
4. Азербайджанская литература эпохи Возрождения;
5. Средневековая азербайджанская литература;
6. Азербайджанская литература раннего нового времени;
7. Период просвещения – реализма в азербайджанской литературе [5, с.4-5].

Выходит так, что на основе преподавания предмета «Литература» на уровне среднего образования стоит историко-литературный принцип и прослежен период развития нашей литературы, начиная с древнейших времен и заканчивая концом XIX века. На этих занятиях при изучении обзорных материалов приводятся важные информационно-ориентированные факты об общем творчестве выдающихся писателей того времени, предусматривается обширное преподавание два произведения. В отличие от предыдущих лет, периодизация на уровне среднего образования определялась в соответствии с «концепцией периодизации истории азербайджанской литературы» академика Исы Габиббейли. Предусмотрено 5 тем обзора, одна из которых является вводной. Другие этапы нашей национальной литературы, отличающиеся по идейному, эстетическому содержанию и мастерству, классифицируются следующим образом:

1. Литература, связанная с судьбами нашего народа – вводный обзор;

2. Период критического реализма и романтизма в азербайджанской литературе (с 90-х годов 19 века по 20-й год 20 века);

3. Азербайджанская литература советского периода (1920-1991 гг.);

4. Возвращение к национальному самосознанию и этап независимости в азербайджанской литературе (60-90-е годы XX века);

5. Многометодная азербайджанская литература периода независимости [8, с.5].

Первый обзорный материал в учебнике XI класса охватывает период с 90-х годов XIX века по первое десятилетие XX века, что можно охарактеризовать как продолжение последнего обзорного материала в учебнике литературы X класса. В данной теоретической информации доводится к сведению учащихся, что в период разделения Азербайджана на две части между Россией и Ираном в литературной среде сформировались два основных направления: писатели, объединившиеся вокруг литературного движения критического реализма в направлении печати «Молла Насреддина» под руководством Дж.Мамедгулузаде и «Фуюзата», печатавшегося под руководством видного мыслителя того периода А.Гусейнзаде. В результате учащиеся получают представление об идеологии азербайджанизма и литературной деятельности интеллигенции, жившей в тот период во имя национального освобождения страны и ее влияния на наше национальное сознание. Из данного анализа видно, что авторы учебника уделяли внимание содержанию, цели и задаче предмета, уровню сложности материала, способности учащихся запоминать информацию о периоде, учитывая характерные особенности, связанные с преподаванием обзорных тем.

На наш взгляд, при подборе информации при определении теоретических сведений о литературно-историческом периоде в учебных пособиях учитывались следующие факторы:

Особенности преподавания обзорных тем. Преподавание каждого предмета имеет свои особенности. Значение обзорных тем в преподавании литературы велико. Потому что обзорные темы важны с точки зрения характеристики литературных и социальных аспектов определенного исторического периода, выяснения этапов развития литературы, литературной среды, вопросов литературоведения, литературных направлений, национальной прессы, творческих методов. Учитывая, что процессы преподавания и обучения достаточно сложны, здесь действуют различные факторы, такие как содержание предмета, объем, дидактические цели, а также предпочтение преподавателя тому или иному из перечисленных.

Ученый-методист Билал Гасанов правильно интерпретировал основные вопросы, которые следует учитывать при преподавании этого предмета в школьной практике следующим образом:

- обзорные материалы должны характеризовать основные исторические общественно-политические события периода;

- эти события должны быть отражены в художественной литературе;

- дать краткий обзор литературной жизни того периода;

- придание творчеству выдающихся представителей литературы того этапа [2, с.244].

Содержание, объем и уровень сложности преподаваемого предмета. При выборе авторами учебников материала по теме степень сложности выбранной теоретической информации определяется с учетом возрастных особенностей и уровня понимания учащихся. Конечно, сложность и обширность выбранной информации, не соответствующей учебному материалу, затрудняет понимание темы учениками и они не могут определить, на какую информацию им следует обратить больше внимания. Например, в конце прошлого века в учебниках, использовавшихся в 1990-2001 годах, литературные понятия, соответствующие каждой теме, преподавались отдельно.

В учебнике 2014-го года эта тема отражена в 7 страницах под названием «II этап. Азербайджанская литература XIX века». Здесь главным отличием от нового учебника является наименование периода и предоставление более обширной информации о произведениях А.Бакиханова «Мушкатул-анвар», «Миратул-джамал». По сравнению с учебником литературы 2018-го года, предназначенном для XI класса, эта тема преподается под названием

«Период просвещения – реализма в азербайджанской литературе», и по сравнению с двумя предыдущими учебниками теоретические сведения об этом периоде сокращены на несколько страниц, основное содержание этой темы охватывает следующие вопросы:

- Объясняются важнейшие события в истории Азербайджана XIX века и влияние этих событий на литературу;
- Основу национальной печати заложила газета «Экинчи», издававшаяся Х.Зардаби в 1875 году;
- Сообщается о богатом, красочном и многогранном научно-литературном наследии А.Бакиханова, пропагандировавшего в своих произведениях первые идеи просветительства;
- дана краткая информация об идее произведений поэта-мыслителя Мирзы Шафи Вазех «Тысяча дней на Востоке» и «Песни Мирзы Шафи».
- Освещена литературная деятельность великого суфийского поэта и мыслителя Сейида Нигяри, стихотворения Хуршидбану Натаван, представлен рассказ «Рашид-бей и Саадат Ханум» из художественного наследия Исмаила-бея Куткашынлы, который является примером нового типа художественной прозы;
- В конце века Наджаф бек Везиров, Абдуллах бек Хагвердиев, Нариман Нариманов, Джалил Мамедкулузаде и другие успешно продолжили и развили идеи литературной школы М.Ф.Ахундзаде.

Теоретическая информация в предыдущих учебниках отличается как по содержанию, так и по объему. Ведь наряду с светскими событиями того времени давалась информация о творчестве многих выдающихся художников, живших и творивших в тот период. Это формировало у школьников весьма широкие представления о литературной среде изучаемого периода.

Реализация государственных стандартов, установленных при преподавании общеобразовательных тем. К государственным стандартам общего образования в Азербайджанской Республике относятся образовательные документы «Об образовании», «Об общем образовании» к законам Азербайджанской Республики, «Государственную стратегию развития образования в Азербайджанской Республике», утвержденную Указом Президента И.Алиева от 13 октября 2013 года и «Национальную рамку квалификаций Азербайджанской Республики для непрерывного образования», утвержденную постановлением Кабинета Министров от 18 июля 2018 года. Государственные стандарты по предмету литературы (10.3.3.) определяются следующим образом:

1. выразительно читает художественные тексты с учетом их эмоциональных особенностей;
2. анализирует прочитанные литературные примеры;
3. объясняет особенности письменной и устной литературы, литературных жанров;
4. связывает идею в художественных текстах с национально-духовными и общечеловеческими ценностями;
5. определяет стиль своей письменной речи, соответствующий содержанию;
6. демонстрирует знание выдающихся литературных деятелей и произведений [10].

Как уже упоминалось, для достижения повышения эффективности преподавания в системе образования определены содержательные направления и стандарты. В предмете «Литература» определены содержательные линии художественных и жизненных фактов, устной и письменной речи. Каждая линия контента имеет соответствующие стандарты и подстандарты контента. Субстандарты выбираются учителем в соответствии с ожидаемыми результатами обучения при преподавании различных предметов. Одним из наиболее используемых субстандартов при преподавании общеобразовательных тем является «2.1.1 – использует художественно-эмоциональные и образные выражения в изложениях и выступлениях на основе материалов, собранных из различных источников» [4, с.26-27].

Учет учебных интересов учащихся по предмету и общего уровня подготовки. Исследования показывают, что это один из важнейших факторов, наряду с учащимися с

высокими знаниями и навыками есть и учащиеся с низкими показателями. Эти материалы также должны быть подготовлены с высокой деликатностью, должны быть учтены учебные интересы учащихся, перечисленные критерии должны максимально совпадать.

Результат. Таким образом, интерпретация статей, написанных на обзорные темы в научно-методической литературе, анализ школьного опыта позволяют сделать некоторые обобщения и высказать определенные мнения. Преподавание этих тем в 10-11 классах литературного образования и представление общей картины периода, связанного со всеми этапами развития истории азербайджанской литературы, приводит к формированию представлений о многовековой истории и особенностях развития нашей национальной литературы. Исследования показывают, что одним из вопросов, требующих совершенствования при преподавании обзорных тем, является то, что наряду с национальными литературно-историческими материалами следует учитывать преподавание литературных обзоров литературы других народов в соответствии с соответствующим периодом, поскольку учащиеся должны понимать, что национальные литературные образцы азиатских и европейских народов, а также других стран играют уникальную роль в развитии мировой литературы.

Параллельно с развитием нашей национальной литературы большое воспитательное значение может иметь преподавание обзорных тем по литературе народов мира. Таким образом, учащиеся во время учебы в средней школе могут получить краткие знания о литературных жемчужинах, обогащающих мировую литературу. В последующие годы, когда авторы учебников компилируют обзорные темы, помимо различных литературно-исторических фактов в теоретические сведения о периоде, они могут подготовить также краткие сведения о творческом пути выдающихся писателей, живших и творивших в этот период, и их знаменитых произведениях, а также о темах и идеях этих произведений. Это важно с точки зрения заинтересованности учащихся в чтении художественной литературы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Абдуллазаде, Н. История преподавания азербайджанской литературы. – Баку: издательство «Учитель». – 2024. – 344 с.
2. Гасанлы, Б. Методика преподавания литературы. – Баку: издательство «Учитель». – 2016. – 359 с.
3. Гусейноглу, С. Преподавание литературы в школе (методические материалы) – Баку: «Издательство АДПУ», – 2009. – 263 с.
4. Образовательная программа (учебный план) для общеобразовательных школ Азербайджанской Республики по предмету «Литература» (V-XI классы). – Баку: 2013. – 27 с.
5. Учебник по литературе X класса / сост. Джафаров Н., Керимли Т., Аскерли З. – Баку: Издательство «Чашиоглу». – 2014. – 238 с.
6. Учебник по литературе для 10 класса / сост. Мирахмадов А., Аскерли З. – Баку: издательство «Маариф». – 1999. – 430 с.
7. Учебник по литературе для X класса / сост. Алиев С., Гасанов Б., Мустафаева А. – Баку: издательство «Бакинашр». – 2018. – 208 с.
8. Учебник литературы для XI класса / сост. Хабиббейли С., Алиев С., Гасанов Б., Мустафаева А. – Баку: издательство «Бакинашр». – 2018. – 208 с.
9. Юсифов, Ф. Методика преподавания литературы. – Баку: издательство АГПУ, – 2023. – 419 с.
10. <https://e-ganun.az/framework/46052>

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-68-75

УДК 37.018.43:005.94

БІЛІМГЕРЛЕРДІҢ ІЗДЕНІС-ЗЕРТТЕУШІЛІК ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

САЛЫБЕКОВА НУРДАНА НУРТАЕВНА

PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доцент
м.а.

НҰҒМАН РОЗА МЕЙРАМҚЫЗЫ

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты
Түркістан қ., Қазақстан

Аннотация. Бұл мақалада білім беру процесінде білімгерлердің ізденіс-зерттеушілік іс-әрекетін қалыптастырудың тиімді жолдары қарастырылады. Зерттеу барысында жетелеуші сұрақтар әдісі мен зерттеу күнделігі әдісі қолданылып, олардың білім алушылардың танымдық белсенділігіне, метатанымдық және сыни ойлау қабілеттеріне әсері бағаланды. Эксперименттік және бақылау топтарының нәтижелері салыстырылып, статистикалық талдаулар жүргізілді (t -критерий және χ^2 критерийі). Алынған нәтижелер зерттеушілік оқытудың білім сапасын арттыруда және оқушылардың жеке қабілеттерін дамытуда жоғары тиімділікке ие екенін көрсетті. Зерттеу нәтижелері педагогикалық практикаға зерттеушілік әдістерді енгізудің өзектілігін дәлелдейді.

Тірек сөздер: ізденіс-зерттеушілік іс-әрекет, зерттеу күнделігі, жетелеуші сұрақтар, метатаным, танымдық белсенділік, оқыту әдістері, рефлексия, білім сапасы, эксперимент, статистикалық талдау.

Кіріспе. Қазіргі білім беру жүйесінде қоғамның интеллектуалдық, мәдени және әлеуметтік дамуында шешуші рөл атқаратын шығармашыл әрі ізденімпаз тұлғаны қалыптастыру мәселесі алдыңғы қатарға шықты. Осыған байланысты білім алушылардың зерттеушілік дағдыларын дамыту, оларды оқу процесінде ғылыми таным негіздерімен таныстыру, дербес білім алу және жаңа білімді өндіру қабілеттерін жетілдіру – білім беру сапасын арттырудың басты шартына айналып отыр [1]. Ізденіс-зерттеушілік іс-әрекет – бұл білімгердің тек пәндік білімдерді меңгеруін ғана емес, сонымен қатар шығармашылық, сыни ойлау қабілетін, логикалық пайымдауын дамытатын, болашақ кәсіби және өмірлік маңызды мәселелерді шешуге бағытталған оқу әрекеті [2].

Білімгерлердің ізденіс-зерттеушілік іс-әрекеттерін қалыптастырудың теориялық негіздерін айқындау – білім мазмұнын жаңарту мен оқыту әдістерін жетілдірудегі маңызды бағыттардың бірі [3]. Аталған мәселенің өзектілігі білім алушылардың танымдық дербестігі мен белсенділігін дамытудың тиімді жолдарын іздестіру қажеттілігімен, сондай-ақ қазіргі білім беру жүйесінің тұлғаға бағдарлануымен анықталады. Ізденіс-зерттеушілік іс-әрекет білімгердің ғылыми ойлау мәдениетін қалыптастырып, оны зерттеу әдістерімен таныстырады, тәжірибелік дағдыларын дамытады. Бүгінгі таңда оқытушының міндеті – білім берудің мазмұнын жеткізуші болумен қатар, білімгердің зерттеушілік белсенділігін қалыптастырушы, шығармашылық әлеуетін іске асырушы бағыттаушы тұлға ретінде әрекет ету.

Осыған орай, зерттеудің мақсаты – білім беру процесінде білімгерлердің ізденіс-зерттеушілік іс-әрекеттерін қалыптастырудың теориялық негіздерін анықтап, оның құрылымдық элементтерін, мазмұнын және педагогикалық шарттарын жүйелеу болып табылады. Бұл мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылады: ізденіс-зерттеушілік іс-әрекеттің мәнін теориялық тұрғыда негіздеу; оның құрылымын, кезеңдерін, мазмұндық ерекшеліктерін айқындау; білім беру жүйесінде бұл әрекетті қалыптастырудың педагогикалық шарттарын сипаттау және оны жүзеге асырудың әдістемелік негіздерін ұсыну.

Зерттеудің гипотезасы: егер білім беру процесінде ізденіс-зерттеушілік іс-әрекет жүйелі түрде және ғылыми-әдістемелік негізде ұйымдастырылса, онда білімгерлердің танымдық белсенділігі, шығармашылық ойлау қабілеті артып, олардың пәндік білімді терең меңгеруі мен оны практикада қолдану дағдылары дамиды.

Зерттеудің нысаны ретінде – білім беру процесіндегі білімгерлердің ізденіс-зерттеушілік іс-әрекеті алынады, ал пәні – осы іс-әрекеттің теориялық негіздері мен педагогикалық шарттары. Зерттеу барысында конструктивизм [4], әрекетке бағытталған тәсіл [5], дамыта оқыту теориясы сынды әдіснамалық негіздерге сүйенілді. Сондай-ақ, Л.С. Выготский, А.В. Петровский, А.И. Савенков, А.С. Обухов және басқа да ғалымдардың зерттеушілік оқытуға қатысты теориялық тұжырымдары пайдаланылды.

Зерттеу жұмысының практикалық маңыздылығы – оның нәтижелерін педагогикалық колледждер мен ЖОО-да болашақ мамандардың зерттеушілік құзыреттерін дамытуда, оқу процесіне ғылыми жобалар мен зерттеушілік тапсырмаларды енгізуде қолдануға болатындығында. Бұл студенттердің кәсіби дайындық деңгейін арттырып, оларды ғылым мен білімнің дамуына белсенді қатысуға ынталандырады.

Қазіргі білім беру жүйесінде ізденіс-зерттеушілік іс-әрекетті білімгердің зияткерлік, шығармашылық қабілеттерін дамытудың негізгі тетігі ретінде қарастыру қажеттілігі артып келеді. Ізденіс-зерттеушілік іс-әрекет – бұл танымдық белсенділікті, дербес ойлауды, ақпаратты талдау мен өңдеу қабілетін, ғылыми ізденіске деген қызығушылықты және өзін-өзі дамытуға ұмтылысты қалыптастыратын кешенді оқу әрекеті. Бұл әрекет арқылы білімгер тек дайын білімді игеріп қана қоймай, жаңа білімді өздігінен іздеуге, ғылыми дәлелдер негізінде қорытынды жасауға үйренеді. Сондықтан ізденіс-зерттеушілік іс-әрекеттің теориялық негіздерін анықтау педагогика ғылымының өзекті міндеттерінің бірі болып табылады.

Зерттеушілік оқыту идеясы көне дәуірден бастау алады. Ежелгі грек философы Сократтың «біз зерттейміз» қағидасы [7] оның ғылыми танымға деген көзқарасын білдіреді. Бұл тәсіл кейінірек классикалық педагогикада кеңінен дамыды. XIX-XX ғасырлардағы педагог-ғалымдар А.Я. Герд, Б.Е. Райков, Н.Н. Рождественский, К.П. Ягодовский және басқа да зерттеушілер оқушылардың зерттеушілік іс-әрекетінің мазмұны мен құрылымын сипаттап, ғылыми дүниетанымды қалыптастырудағы маңызын дәлелдеген. Кеңестік және посткеңестік кезеңдегі ғалымдар – Л.С. Выготский, А.В. Петровский, А.Н. Поддъяков, А.С. Обухов, А.И. Савенков және Е.Н. Кикоть өз еңбектерінде зерттеушілік әрекетті оқытудың негізгі тетігі ретінде сипаттап, оның құрылымдық-компоненттік моделін ұсынған.

Педагогикалық тұрғыдан алғанда, зерттеу іс-әрекеті – бұл білімгердің жаңа білім мен дағдыны игеруіне бағытталған танымдық әрекеті. Бұл әрекет бірнеше кезеңдерден тұрады: мәселені анықтау, гипотезаны ұсыну, зерттеу жоспарын жасау, тәжірибе жүргізу, алынған нәтижелерді талдау, қорытынды жасау және нәтижені ұсыну. Оқыту үдерісінде білімгер осы кезеңдерді тікелей немесе мұғалімнің жетекшілігімен орындай отырып, зерттеушілік дағдыларды меңгереді. Мұндағы басты ерекшелік – білімгердің дербестігі мен шығармашылық белсенділігі [8].

Ғалымдар зерттеу іс-әрекетінің құрылымын әртүрлі сипатта көрсетеді. Мысалы, В. Оконь зерттеуді үш негізгі кезеңге бөліп көрсетеді: бақылау, гипотеза құру, оны тексеру. Ал И.Я. Лернер зерттеу әрекетін келесі логикалық тізбекпен сипаттайды: фактілерді бақылау, зерттелуге жататын мәселені анықтау, гипотеза ұсыну, зерттеу жоспарын құру, оны іске асыру, алынған білімді практикада қолдану. Бұл тәсілдер білімгерлерге ғылыми танымның негіздерін жүйелі түрде меңгеруге мүмкіндік береді.

Ізденіс-зерттеушілік іс-әрекеттің теориялық негізін түсіну үшін оның құрылымдық компоненттерін бөліп көрсету қажет. Біріншіден, бұл – танымдық қызығушылық [9]. Ол білім алушының зерттеуге деген табиғи ұмтылысынан туындайды және мотивациялық негіз ретінде әрекет етеді. Екіншіден, танымдық міндет – зерттелетін объект, құбылыс немесе процесс туралы жаңа білім алуға бағытталған сұрақтар жиынтығы. Үшіншіден, зерттеу әрекеттері – бақылау, салыстыру, талдау, қорытынды жасау, болжам ұсыну, дәлелдеу, нақтылау сияқты

интеллектуалдық операциялар. Төртіншіден, рефлексия – білімгердің өзінің іс-әрекетіне талдау жасап, өз бетімен оқу мен ізденуді ұйымдастыру қабілетін дамыту.

Ізденіс-зерттеушілік іс-әрекетті қалыптастыру педагогикалық тұрғыдан келесі қағидаттарға сүйенеді: *жеке тұлғаға бағытталған тәсіл, мотивациялық қолдау, пәнаралық байланыстарды іске асыру, үздіксіздік және жүйелілік, шығармашылық жағдай жасау, белсенді оқыту әдістерін қолдану*. Бұл қағидаттар зерттеу іс-әрекетін сабақ үстінде де, сабақтан тыс уақытта да тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Мұндай жағдайда мұғалім тек ақпарат көзі емес, білімгердің ізденіс жолындағы жетекшісі, кеңесшісі ролін атқарады.

Зерттеу жұмыстары барысында білімгерлер ғылыми тілде сөйлеуді, ақпаратты құрылымдауды, зерттеу нәтижелерін график, диаграмма, кесте түрінде ұсынуды меңгереді. Сонымен қатар, олар ақпараттық, коммуникативтік, аналитикалық, презентациялық құзыреттерді игереді. Бұл дағдылар білімгердің болашақ кәсіби қызметінде, жоғары оқу орнына түскенде және өмірлік түрлі жағдайларда шешім қабылдауда маңызды рөл атқарады.

Зерттеушілік іс-әрекетті оқыту процесіне енгізу арқылы оқушылардың когнитивтік процестері (зейін, есте сақтау, ойлау), өзіндік рефлексиясы, қызығушылығы мен мақсаттылығы дамиды. Зерттеу арқылы білім алған оқушы білімді дайын күйде қабылдамайды, керісінше, оны іздейді, салыстырады, талдайды, ой қорытады, дәлелдейді және шығармашылықпен ұсынады. Мұндай әрекет оқытудың мотивациясын күшейтіп, терең және берік білімнің қалыптасуына әкеледі.

Сонымен қатар, ізденіс-зерттеушілік іс-әрекет білім мазмұнын терең түсінуге, теория мен практиканы байланыстыруға, ғылым мен өмір арасындағы байланыстарды көруге көмектеседі. Бұл әрекетті меңгеру білімгерге зерттеу жұмыстары, ғылыми жобалар, олимпиадалар мен конференциялар арқылы өзін-өзі танытуға мүмкіндік береді. Нәтижесінде, білімгердің бойында зерттеушілік мәдениет, өз ойын ғылыми түрде дәлелдеу және талқылау дағдылары қалыптасады.

Қорыта айтқанда, ізденіс-зерттеушілік іс-әрекет – бұл білім алушылардың танымдық қабілеттерін дамытудың, білім сапасын арттырудың және ғылыми дүниетанымын қалыптастырудың пәрменді жолы. Оны білім беру процесіне тиімді кіріктіру білімгердің тек пәндік білімін ғана емес, сонымен қатар тұлғалық қасиеттерін, дербестігін, креативтілігін, жауапкершілігін дамытуға мүмкіндік береді. Бұл ХХІ ғасыр білім алушысының бейнесіне сай келетін маңызды әрекет түрі болып табылады.

Зерттеу жұмысы 2025 жылдың ақпан-наурыз айларында Түркістан облысы, Кентау қаласындағы №9 жалпы орта білім беретін мектеп базасында жүргізілді. Зерттеуге 9-сыныпта оқитын 76 білімгер (41 қыз, 35 ұл) қатысты. Респонденттер білім деңгейі, танымдық белсенділік және зерттеушілік дағдыларының қалыптасу деңгейі бойынша әртүрлі топтардан іріктелді. Зерттеудің мақсатына сәйкес келесі әдістер пайдаланылды:

Жетелеуші сұрақтар әдісі (Guided Questioning Method). Бұл әдіс білімгердің зерттеу процесіне белсенді қатысуына бағытталған. Мұғалім оқушыларға дайын ақпарат бермейді, керісінше, олардың өз бетінше ізденуіне жағдай жасайтын жетелеуші сұрақтар қояды. Мысалы: «Бұл құбылыс неліктен осылай болады?», «Егер шарт өзгерсе, не болады?», «Біз оны қалай дәлелдей аламыз?» сияқты сұрақтар оқушыларды гипотеза құруға, бақылау жүргізуге және қорытынды жасауға итермелейді.

Бұл әдіс арқылы білімгер логикалық ойлау, болжам жасау және дәлелдеу дағдыларын дамытады. Chin (2007) бұл әдістің танымдық белсенділікті арттырудағы тиімділігін дәлелдеген. Әдіс білімгердің ізденіс-зерттеушілік әрекетін біртіндеп дамытуға мүмкіндік береді, әсіресе жаратылыстану пәндерінде.

Зерттеу күнделігі әдісі (Student Research Journal Method). Бұл әдіс білімгердің зерттеу барысындағы әрекеттерін күнделік ретінде жүйелі түрде жазуға негізделген. Әр сабақ немесе жобалық тапсырмадан кейін оқушылар өз байқауларын, қиындықтарын, сұрақтарын және болжамдарын арнайы дәптерге (немесе Google Docs/құжатқа) тіркеп отырады. Бұл жазбалар оқушының рефлексия жасау, өз әрекетін бағалау және ойын жүйелеу қабілетін дамытады.

Көптеген ғалымдар зерттеу күнделігін жүргізу білімгердің зерттеу әрекетіне деген қатынасын арттырып, сыни және метатанымдық ойлау қабілеттерін жетілдіретінін көрсеткен. Бұл әдіс әсіресе зерттеу дағдыларының бастапқы сатысында тұрған білімгерлер үшін тиімді.

Алынған мәліметтердің статистикалық маңыздылығын анықтау үшін Пирсонның χ^2 критерийі қолданылды. Бұл әдіс бақылау және тәжірибе топтарының нәтижелерін салыстыру арқылы педагогикалық әдістің тиімділігін тексеруге мүмкіндік береді. Әдіс формуласы төмендегідей:

$$\chi^2 = \sum \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i}$$

мұндағы:

O_i – нақты (бақылау) деректер,

E_i – күтілетін мәндер,

$\sum$ – барлық категориялар бойынша қосынды.

Зерттеу күнделігі әдісінің нәтижелері Стьюденттің t-критерийі бойынша есептелді. Формула төмендегідей:

$$t = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{\sqrt{\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}}}$$

Мұндағы:

$\bar{X}_1, \bar{X}_2$ – екі топтың орташа балдары

s_1^2, s_2^2 – дисперсия (бұл мысалда стандартты ауытқу орташа 1,1 деп алынды)

n_1, n_2 – респонденттер саны (25)

Деректер Microsoft Excel көмегімен өңделіп, маңыздылық деңгейі $p < 0.05$ болған жағдайда нәтижелер сенімді деп есептелді.

Жетелеуші сұрақтар әдісінің тиімділігін бағалау үшін білімгерлердің логикалық ойлау, болжам жасау және дәлелдеу дағдыларының қалыптасу деңгейлері арнайы тапсырмалар арқылы зерттелді. Әр дағды 10 балдық шкала бойынша бағаланды. Оқушылар екі топқа бөлінді: бақылау (дәстүрлі әдіс) және эксперименттік (жетелеуші сұрақтар әдісі қолданылған). Бағалау жұмысы зерттеу басталғанға дейін және аяқталған соң жүргізілді.

Нәтижелер 1-суретте келтірілген:

Сурет 1. Жетелеуші сұрақтар әдісінің нәтижелері

Алынған нәтижелер әдістің тиімділігін нақты цифрлық деректермен дәлелдейді. Мысалы, эксперименттік топта логикалық ойлау дағдысы зерттеу басталғанға дейін орташа

5.1 балл деңгейінде болса, зерттеу соңында 7.6 баллға дейін көтерілді. Бұл +2.5 балл өсім, яғни 49% арту. Сол уақыт ішінде контрольдық топта бұл дағды тек 4.9-дан 5.3-ке дейін ғана, бар болғаны +0.4 балл (8% өсім) көрсеткен.

Болжам жасау дағдысында эксперименттік топтың орташа ұпайы 5.0-ден 7.4-ке дейін (+2.4 балл, 48% арту), ал контрольдық топта 4.7-ден 5.2-ге дейін (+0.5 балл, 10.6% арту) ғана өсті. Бұл көрсеткіштер оқушылардың гипотеза құру, болжам айту және оны негіздеу сияқты әрекеттерге қаншалықты белсенді араласқанын көрсетеді.

Дәлелдеу дағдысы, әсіресе зерттеу жұмысында шешуші маңызға ие дағды, эксперименттік топта 5.3-тен 7.9-ға дейін көтерілді, бұл +2.6 балл өсім немесе 49% арту деген сөз. Контрольдық топта бұл көрсеткіш тек +0.5 балл деңгейінде қалған. Мұндай нәтиже оқушылардың берілген сұрақтарға дәлелмен жауап беру, логикалық негіздеу, мәліметтермен жұмыс істеу дағдыларының тек жетелеуші сұрақтар арқылы ғана терең дамитынын көрсетеді.

Бұл цифрлық деректер жетелеуші сұрақтар әдісінің зерттеу әрекетін дамытудағы тиімділігін айқын дәлелдейді. Аталған әдіс білімгерді тек тыңдаушы немесе орындаушы емес, ойланушы, сұрақ қоятын, жауап іздейтін, талқылайтын, дәлелдейтін белсенді субъект ретінде қалыптастырады. Сұрақтар нақты жауаптан гөрі, ойлануға, байланыс іздеуге, гипотеза жасауға, ойды дәлелдеуге итермелейді. Бұл арқылы білім алушыда рефлексия, жауапкершілік, дербес шешім қабылдау дағдылары да дамиды.

Сонымен қатар, екі топтағы зерттеушілік дағдыларының даму деңгейлері 4 негізгі деңгейге бөлініп, зерттелді. Нәтижелер 1-кестеде көрсетілген:

Кесте 1. Зерттеушілік дағдыларының даму деңгейлері

Деңгейі	Контроль тобы	Эксперимент тобы	Барлығы
Төмен	10	4	14
Орташа	18	12	30
Жақсы	8	13	21
Жоғары	3	8	11
Барлығы	39	37	76

Статистикалық деректерді талдау нәтижелері төмендегідей болды:

Әр категория үшін есептейміз:

1. Төмен:

$$\text{Бақылау: } \frac{(10-7,18)^2}{7,18} = \frac{7,95}{7,18} \approx 1,11$$

$$\text{Эксперимент: } \frac{(4-6,82)^2}{6,82} = \frac{7,95}{6,82} \approx 1,17$$

2. Орташа:

$$\text{Бақылау: } \frac{(18-15,39)^2}{15,39} \approx 0,43$$

$$\text{Эксперимент: } \frac{(12-14,61)^2}{14,61} \approx 0,47$$

3. Жақсы:

$$\text{Бақылау: } \frac{(8-10,78)^2}{10,78} \approx 0,72$$

$$\text{Эксперимент: } \frac{(13-10,22)^2}{10,22} \approx 0,75$$

4. Жоғары:

$$\text{Бақылау: } \frac{(3-5,65)^2}{5,65} \approx 1,24$$

$$\text{Эксперимент: } \frac{(8-5,35)^2}{5,35} \approx 1,31$$

Жалпы χ^2 мәні:

$$\chi^2 \approx 1,11 + 1,17 + 0,43 + 0,47 + 0,72 + 0,75 + 1,24 + 1,31 = 7,20.$$

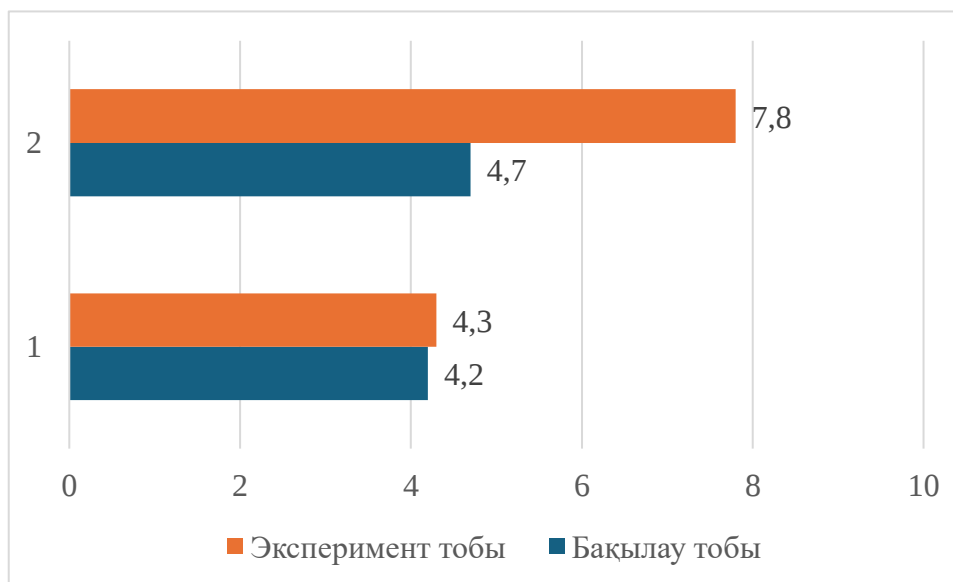
Еркіндік дәрежесі (df): (қатар саны-1)×(бағана саны-1)=(4-1)×(2-1)=3.

Кестелік χ^2 мәні: $X^2_{crit} = 7.81$ (df = 3, $\alpha = 0.05$).

Біздің $\chi^2 = 7.20 < 7.81$

Айырмашылық статистикалық тұрғыдан маңызды емес, бірақ шекті мәнге жақын, бұл жетелеуші әдістің әсері бар екенін дәлелдейді, әрі ілгері зерттеуге негіз бола алады.

Зерттеу күнделігі әдісі (Student Research Journal Method) оқушылардың рефлексия, өзіндік бағалау және зерттеушілік қабілеттерін дамытуға бағытталған заманауи тәсілдердің бірі болып табылады. McGregor (2011) көрсеткендей, бұл әдіс оқушылардың оқу үдерісіне белсенді араласуына, метатанымдық және сыни ойлау қабілеттерінің қалыптасуына ықпал етеді. Осыған орай, біз бұл әдісті эксперименттік топта жүйелі түрде қолдана отырып, оқушылардың метатанымдық дағдылары мен зерттеу іс-әрекетіне деген қатынасындағы өзгерістерді салыстырмалы түрде бақылау тобымен бірге анықтауды мақсат еттік. Нәтижелер 2-суретте көрсетілген:

Сурет 2. Зерттеу күнделігі әдісінің нәтижелері

2-суретке сәйкес, зерттеу нәтижелері бақылау және эксперименттік топтардың арасында айтарлықтай айырмашылық бар екенін көрсетті. Зерттеу күнделігі әдісі қолданылған эксперименттік топтағы оқушылар бастапқы 4.3 ұпайдан 7.8 ұпайға дейін жетіп, елеулі өсім байқалды. Бұл көрсеткіш олардың зерттеуге белсенді қатысып, ойларын нақты жүйелеп жаза алғанын көрсетеді.

Бақылау тобында да болмашы өзгеріс байқалғанымен (4.2-ден 4.7-ге дейін), бұл өсім жүйелі әдіс қолданбағандықтан табиғи оқу үдерісіндегі даму есебінен болды деп айтуға болады. Эксперименттік топтың айтарлықтай нәтижесі, әсіресе зерттеу күнделігі арқылы өзіндік бақылау мен рефлексия жүргізудің оқушылардың ішкі мотивациясын және танымдық белсенділігін арттырғанын дәлелдейді. Жазбаша күнделіктерде оқушылар өз қиындықтарын сипаттап, кейін оны қалай жеңгенін, қандай сұрақтар туындағанын және келесі қадамдарын қалай жоспарлағанын көрсеткен. Бұл – метапедагогикалық танымның даму көрсеткіші.

Статистикалық деректерді талдау келесі нәтижелерді көрсетті:

Берілген мәндерді қойсақ:

$$t = \frac{7,8 - 4,7}{\sqrt{\frac{1,1^2}{25} + \frac{1,1^2}{25}}} = \frac{3,1}{\sqrt{\frac{1,21}{25} + \frac{1,21}{25}}} = \frac{3,1}{\sqrt{0,0968}} = \frac{3,1}{0,311} \approx 9,97$$

Алынған $t = 9,97$ бұл мән $p < 0,01$ деңгейінен әлдеқайда жоғары, яғни статистикалық тұрғыдан өте сенімді айырмашылық бар екенін дәлелдейді.

Қорытынды. Қазіргі білім беру жүйесінде шығармашыл, сыни ойлай алатын және ғылыми танымға бейім тұлғаны қалыптастыру – ең өзекті міндеттердің бірі болып отыр. Осы міндетті іске асыруда ізденіс-зерттеушілік іс-әрекетті оқу процесіне енгізу ерекше мәнге ие. Зерттеу барысында жетелеуші сұрақтар әдісі мен зерттеу күнделігі әдісін қолдана отырып, оқушылардың танымдық белсенділігі, логикалық ойлау, болжам жасау, дәлелдеу, сондай-ақ рефлексия мен метатанымдық қабілеттерінің даму деңгейі айқын байқалды.

Жетелеуші сұрақтар әдісі қолданылған эксперименттік топта логикалық ойлау, болжам жасау және дәлелдеу дағдыларының орташа балдары шамамен **2.5 балға** өсіп, **49% дейінгі** арту көрсетсе, бақылау тобында бұл өсім **0.4-0.5 балл** шамасында ғана болды. Бұл көрсеткіштер зерттеу тапсырмаларының тиімділігі мен оқушылардың белсенді оқу субъектісіне айналғанын дәлелдейді. Пирсонның χ^2 критерийі бойынша $\chi^2 = 7.20$ нәтижесі шекті мәнге жақын болып, әдістің тиімділігін растады әрі тереңірек әрі кеңірек зерттеулерге негіз бола алады.

Зерттеу күнделігі әдісі арқылы жүргізілген жұмыс нәтижесінде эксперименттік топтағы оқушылардың орташа көрсеткіші **4.3 баллдан 7.8 баллға** дейін өсіп, олардың метатанымдық белсенділігінің артқанын дәлелдеді. Студенттің t-критерийі бойынша алынған **t = 9.97** мәні **p < 0.01** деңгейінен әлдеқайда жоғары болып, айырмашылықтың статистикалық маңыздылығын көрсетті.

Жалпы, жүргізілген зерттеу ізденіс-зерттеушілік іс-әрекетті жүйелі түрде енгізу оқушылардың пәндік білімін ғана емес, сонымен қатар олардың тұлғалық қасиеттерін, танымдық дербестігін, рефлексиялық қабілетін, шығармашылық ойлауын дамытуға зор ықпал ететінін көрсетті. Бұл нәтижелер қазіргі педагогикалық практикада білім алушының зерттеуші тұлға ретінде дамуына бағытталған әдістерді қолданудың қажеттілігі мен өзектілігін дәлелдейді.

Осыған байланысты, болашақта зерттеушілік оқытуды жүйелі түрде жетілдіру, педагогтерді әдістемелік тұрғыдан қолдау, ізденіс іс-әрекетін бағалаудың нақты критерийлерін әзірлеу, сондай-ақ бұл үдерісті цифрлық құралдармен интеграциялау маңызды. Зерттеу жұмысының нәтижелері педагогикалық колледждер мен жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған білім беру бағдарламаларын әзірлеуде пайдалы болуы мүмкін.

Қорыта келгенде, ізденіс-зерттеушілік іс-әрекетті білім беру процесіне енгізу – білім сапасын арттырудың, оқушылардың ғылыми дүниетанымын кеңейтудің және ХХІ ғасырдың талаптарына жауап бере алатын зияткер тұлғаны қалыптастырудың маңызды шарты болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Dinet J., Chevalier A., Tricot A. Information search activity: An overview //European review of applied psychology. – 2012. – Т. 62. – №. 2. – С. 49-62.
2. Rönnebeck S., Bernholt S., Ropohl M. Searching for a common ground—A literature review of empirical research on scientific inquiry activities //Studies in science education. – 2016. – Т. 52. – №. 2. – С. 161-197.
3. Zou D. et al. A systematic review of research on flipped language classrooms: theoretical foundations, learning activities, tools, research topics and findings //Computer Assisted Language Learning. – 2022. – Т. 35. – №. 8. – С. 1811-1837.
4. Jambor T. N. From Theory to Practice: Improving Learning Through Action Orientation in Academic Education //INTED2024 Proceedings. – IATED, 2024. – С. 2687-2696.
5. Acar A. The action-oriented approach: Integrating democratic citizenship education into language teaching //English Scholarship Beyond Borders. – 2019. – Т. 5. – №. 1. – С. 122-141.
6. Matusov E. The theory of developmental learning activity in education: Dialectics of the learning content //Culture & Psychology. – 2001. – Т. 7. – №. 2. – С. 231-240.
7. Ryan E. et al. When Socrates meets Confucius: teaching creative and critical thinking across cultures through multilevel Socratic method //Neb. L. Rev. – 2013. – Т. 92. – С. 289.
8. Kusmiyati K. Analysis of independence and creative thinking skills of students through assignment //Jurnal Pijar Mipa. – 2022. – Т. 17. – №. 6. – С. 754-758.
9. Renninger K. A., Hidi S. E. Interest: A unique affective and cognitive motivational variable that develops //Advances in motivation science. – Elsevier, 2022. – Т. 9. – С. 179-239.
10. Chernyshev D. et al. Peculiarities of technique of teaching technical disciplines in the institution of higher education of the building profile //Strength of Materials and Theory of Structures. – 2022. – №. 108. – С. 35-62.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-76-80

СТЕРЕОМЕТРИЯ КУРСЫН ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

СҮЛЕЙМЕН АҚМАРАЛ ТҰРАРБЕКҚЫЗЫ

Магистрант

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ТУРГАНБАЕВА ЖАННУР НУРТАЕВНА

Ғылыми жетекші

Ph.D., аға оқытушы

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ түрік университеті
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

Қазіргі білім беру жүйесі оқушылардың жеке тұлғалық қабілеттерін дамытуға, олардың танымдық белсенділігі мен зерттеу құзыреттіліктерін қалыптастыруға бағытталған. Осы орайда, мектеп математикасының маңызды бір саласы – стереометрия курсы оқушылардың кеңістіктік ойлау қабілетін дамытумен қатар, зернеу дағдыларын жетілдіруде айрықша рөл атқарады. Стереометриялық есептерді шешу барысында оқушылар кеңістіктегі фигураларды талдай отырып, болжам жасап, логикалық пайымдау арқылы қорытынды шығара алады. Бұл – олардың зерттеу құзыреттіліктерін қалыптастыруға үлкен мүмкіндік береді.

Стереометрия – кеңістіктік фигураларды зерттейтін геометрияның маңызды бөлімі. Бұл курс оқушылардың кеңістіктік ойлау қабілетін дамытуға ықпал етеді. Кеңістіктік ойлау инженерия, сәулет өнері, физика және басқа да ғылымдарда маңызды рөл атқарады. Дегенмен, стереометрияны оқытуда бірқатар қиындықтар кездеседі. Біріншіден, кеңістіктік фигураларды қағаз бетінде бейнелеу және түсіну оқушылар үшін күрделі болуы мүмкін. Екіншіден, үшөлшемді фигуралармен жұмыс істеу практикалық дағдыларды талап етеді, ал көптеген мектептерде қажетті құралдар жеткіліксіз. Сонымен қатар, оқушылардың зерттеу құзыреттіліктерін дамыту үшін дәстүрлі оқыту әдістері әрдайым жеткілікті бола бермейді. Мұғалімдерге заманауи технологияларды, соның ішінде 3D модельдеу мен интерактивті бағдарламаларды қолдану қажет. Оқушылардың стереометрияға деген қызығушылығын арттыру үшін зерттеуге негізделген әдістерді енгізу маңызды. Сондықтан стереометрияны оқытудың тиімді әдістемелік негіздерін қарастыру өзекті мәселе болып табылады.

Стереометрияны оқытуда зерттеу әдістерін пайдалану оқушылардың кеңістіктік ойлауын дамытуға көмектеседі. Бұл әдістер оқушыларды өз бетімен жаңа білім алуға, теориялық ұғымдарды тәжірибе жүзінде зерттеуге бағыттайды. Зерттеу әдістерін қолдану арқылы оқушылар фигуралардың қасиеттерін өздігінен анықтап, заңдылықтарды тұжырымдай алады. Мысалы, олар пирамидалар мен призмалардың көлемін тәжірибелік есептеулер арқылы анықтап, әртүрлі әдістермен салыстыра алады. Геометриялық фигураларды зерттеу үшін интерактивті бағдарламалар мен 3D модельдеу құралдарын пайдалану тиімді. Оқушылар топтық жобаларда нақты өмірдегі кеңістіктік мәселелерді шешіп, шығармашылық қабілеттерін дамытады. Зерттеуге негізделген тапсырмалар олардың логикалық ойлау дағдыларын күшейтіп, математикалық тұжырымдарды дәлелдеуге үйретеді. Сонымен қатар, зерттеу әдістері оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады және белсенді оқу процесін қалыптастырады. Бұл тәсіл дәстүрлі әдістермен салыстырғанда оқушылардың материалды тереңірек түсінуіне мүмкіндік береді. Сондықтан стереометрияны зерттеу әдістері арқылы оқыту білім сапасын арттырудың маңызды құралы болып табылады.

Стереометрияны оқытудағы зерттеушілік есептердің түрлері — бұл оқушылардың кеңістік геометриясын тереңірек түсінуі мен логикалық ойлау қабілетін дамытуға бағытталған тапсырмалар. Стереометрия — кеңістіктегі геометриялық фигуралар мен олардың арасындағы

қатынастарды зерттейтін пән. Зерттеушілік есептер оқушыларды шығармашылықпен жұмыс істеуге, түрлі әдістерді қолдануға, қорытынды шығаруға үйретеді. Бұл есептер бірнеше түрге бөлінеді:

1. Демонстрациялық есептер:

Бұл есептер оқушыларға кеңістіктегі геометриялық фигураларды, олардың қасиеттерін нақтылап, теориялық білімдерін көрсетуге мүмкіндік береді. Мысалы, көпжақтардың көлемін, беттерінің ауданын есептеу немесе оларды кеңістіктегі өзара орналасуын зерттеу.

Мысал: Көпжақтың бетінің ауданы мен көлемін есептеу, үш өлшемді фигуралардың қасиеттерін дәлелдеу.

2. Проблемалық есептер:

Бұл есептер оқушылардың қиын мәселелерді шешу үшін шығармашылық тұрғыда ойлауын талап етеді. Оқушылар геометриялық фигуралармен жұмыс істеп, жаңа шешімдер мен идеялар ұсынуға тырысады.

Мысал: Берілген көпжақты фигураның көлемін анықтау үшін оның қасиеттерін зерттеу немесе түрлі әдістерді қолданып есептеу.

3. Қолданбалы есептер:

Бұл есептер нақты өмірден алынған немесе өмірдегі геометриялық мәселелерді шешуге арналған тапсырмалар. Олар оқушылардың кеңістіктегі фигураларды зерттеу арқылы шынайы өмірде қолдану дағдыларын дамытады.

Мысал: Архитектурада немесе инженерияда қолданылатын кеңістіктегі фигураларды модельдеу, құрылыс жобаларын жасау, жер бетіндегі кеңістікті өлшеу.

4. Теориялық есептер:

Бұл есептер оқушыларды кеңістіктегі фигуралардың қасиеттерін зерттеп, геометриялық ұғымдарды тереңірек түсінуге бағытталған. Олар дәлелдермен жұмыс істеуді және геометриялық теоремаларды қолдануды қамтиды.

Мысал: Көпжақтардың, пирамида мен конустың қасиеттерін зерттеу, олардың көлемі мен аудандарын табу үшін теоремаларды қолдану.

5. Модельдеу есептері:

Оқушыларға түрлі геометриялық пішіндерді кеңістікте моделдеу, оларды өзгерту немесе қайта құру қажет болады. Бұл есептер кеңістіктік көзқарасты дамытуға, үш өлшемді пішіндерді елестету қабілетін жетілдіруге ықпал етеді.

Мысал: 3D модельдер жасау, виртуалды кеңістікте геометриялық объектілерді өзгерту.

6. Кейстік есептер:

Бұл есептер нақты жағдайларды немесе мәселелерді шешуге бағытталған және оқушыларды нақты өмірдегі немесе ғылыми зерттеулердегі геометриялық сұрақтарды шешуге үйретеді.

Мысал: Геометриялық фигуралардың кеңістіктегі орналасуын зерттеу немесе олардың арасындағы қатынастарды анықтау.

7. Құрылымдық есептер:

Бұл есептерде кеңістіктегі фигуралар мен объектілердің құрылымдарын зерттеу қажет болады. Оқушылар кеңістікте элементтердің бір-бірімен байланысын, олардың өзара орналасуын және құрылымдық қасиеттерін анықтайды.

Мысал: Кеңістіктегі көпжақтардың құрылысы мен олардың арасындағы қатынастарды талдау.

8. Болжам жасауға негізделген есептер:

Оқушыларға белгілі бір кеңістіктік фигура немесе оның қасиеті беріледі, және олар осы қасиеттер негізінде жаңа тұжырым жасауға тиіс.

Мысал: Егер үшбұрыштың орта сызығы оның ауданының жартысын құраса, төртбұрыш үшін осы қағида орындала ма?

9. Құрылыстық (конструктивті) есептер

Белгілі бір геометриялық шарттар негізінде фигураларды құруды талап етеді.

Мысал: Берілген үш нүкте арқылы бір жазықтық жүргізуге болатынын дәлелдеу және салу.

10. Қарсы мысалдар келтіруге негізделген есептер

Белгілі бір тұжырымның жалғандығын дәлелдеу үшін нақты контрмысалдар келтіруді қажет етеді.

Мысал: Барлық төртбұрыштарда диагональдар тең деген пікірдің қате екенін көрсететін мысал келтіріңіз.

11. Дәлелдеу есептері

Белгілі бір геометриялық фактілерді дәлелдеуді талап етеді.

Мысал: Кубтың диагональдарының тең болатынын дәлелдеңіз.

12. Практикалық қолдану есептері

Шынайы өмірден алынған есептерді шешу арқылы оқушылардың зерттеу дағдыларын дамыту.

Мысал: Егер көпқабатты ғимараттың бұрышында орналасқан бағана көлеңкесінің ұзындығы белгілі болса, күннің биіктігін қалай анықтауға болады?

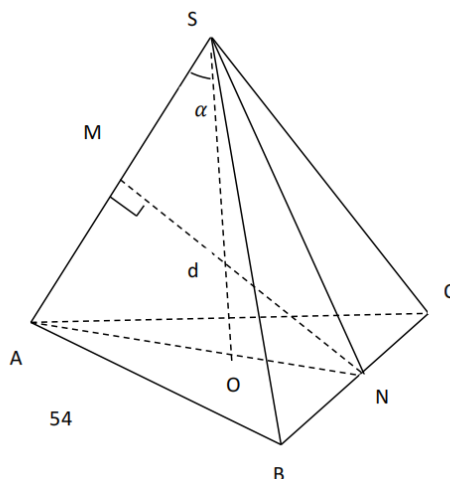
13. Эксперименттік зерттеу есептері

Геометриялық фигураларды қағазда немесе үшөлшемді модельдер арқылы құрастыру арқылы заңдылықтарды анықтау.

Мысал: Үшбұрыштың бұрыштарының қосындысы 180° болатынын тәжірибе жүзінде тексеру.

Мысал. $SABC$ дұрыс үшбұрышты пирамидада бұрышы шыңы бүйір жиегі мен арасындағы ең қысқа қашықтыққа тең табанының қарама-қарсы жағы d -ке тең. Осы пирамиданың көлемін табу секілді есептерді қарастыруға болады.

Шешуі: SA жиегі мен N нүктесі арқылы жазықтықты жүргіземіз BC кесіндісіне AN перпендикулярларының табаны. NM биіктік болсын перпендикуляр ASN үшбұрышы. AS перпендикуляр NM сегменті және BC d -ге тең.

Стереометрияны зерттеу арқылы оқыту: тапсырмалар, сыни ойлау және АКТ қолдану.

Стереометрия бойынша зерттеу жұмыстарына негізделген тапсырмалар оқушылардың логикалық ойлау қабілетін және зерттеу дағдыларын дамытуға бағытталуы керек. Мұндай тапсырмалар нақты өмірмен байланысып, оқушыларға геометриялық фигуралардың қасиеттерін тәжірибе жүзінде зерттеуге мүмкіндік береді. Мысалы, оқушылардан көпжақты фигуралардың көлемін есептеу үшін өз бетінше әдістер табуды немесе жаңа теоремаларды дәлелдеуді сұрауға болады. Сыни ойлау дағдыларын дамытуға арналған практикалық жұмыстар оқушыларды стандартты емес есептерді шешуге және өз гипотезаларын ұсынуға ынталандырады. Осындай жұмыстар арқылы олар әртүрлі шешу тәсілдерін қарастырып, өз ойларын дәлелдей білуге үйренеді. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ)

пайдалану геометриялық объектілерді динамикалық түрде зерттеуге мүмкіндік береді. GeoGebra, AutoCAD және басқа да бағдарламалар оқушыларға үшөлшемді фигураларды визуалды түрде көріп, олардың қасиеттерін тереңірек түсінуге көмектеседі. АКТ көмегімен оқушылар виртуалды кеңістікте тәжірибе жасап, деректерді талдау дағдыларын дамыта алады. Бұл әдістер дәстүрлі оқытудан гөрі тиімдірек, өйткені олар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Нәтижесінде, зерттеуге негізделген оқыту стереометрияны меңгеруді жеңілдетіп, оқушылардың шығармашылық және аналитикалық қабілеттерін қалыптастырады.

Зерттеу дағдыларын қалыптастырудың әдістемелік тәсілдері

Зерттеу дағдыларын дамыту білім алушылардың өз бетімен ойлау, талдау және жаңа ақпаратты игеру қабілеттерін арттырады. Бұл құзыреттіліктерді қалыптастыруда жобалық оқыту әдісі тиімді құрал болып табылады. Оқушыларға стереометрия есептерін зерттеу әдісімен шешуді үйрету олардың аналитикалық дағдыларын дамытады. Сонымен қатар, модельдеу және визуализация әдістері арқылы кеңістіктік фигураларды жақсы түсінуге болады. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, мысалы, GeoGebra немесе 3D модельдеу бағдарламалары, оқыту процесін көрнекі әрі тиімді етеді. Оқушыларды шағын зерттеу жобаларына тарту олардың өзіндік ізденіс жүргізуіне мүмкіндік береді. Сұрақ қою, гипотезалар ұсыну және эксперимент жүргізу сияқты зерттеу әрекеттері оқу процесін белсенді етеді. Топтық жұмыс пен бірлескен зерттеу оқушылар арасында пікір алмасу мен ынтымақтастық мәдениетін қалыптастырады. Мұғалімнің рөлі тек білім беруші ғана емес, зерттеушілік қызметке бағыттаушы ретінде де маңызды. Осылайша, әдістемелік тұрғыдан дұрыс ұйымдастырылған зерттеу әрекеті оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға ықпал етеді.

Стереометрияны оқытуда жобалық оқыту, модельдеу және зерттеу әдістерін қолдану

Жобалық оқыту әдісі оқушылардың өз бетімен жұмыс істеуін, зерттеу жүргізуін және шығармашылық ойлауын дамытуға бағытталған. Бұл әдіс стереометрия курсына оқытуда тиімді, өйткені ол кеңістіктік ойлауды жетілдіріп, оқушыларға нақты өмірлік жағдайларда білімдерін қолдануға мүмкіндік береді. Жобалар арқылы оқушылар үшөлшемді фигураларды зерттеп, олардың қасиеттерін анықтай алады. Сонымен қатар, модельдеу және визуализация әдістері күрделі геометриялық фигураларды жақсы түсінуге көмектеседі. Геогейбра, AutoCAD сияқты бағдарламаларды қолдану арқылы оқушылар кеңістіктік денелерді интерактивті түрде құрастырып, олардың қималарын көрнекі түрде зерттей алады. Бұл әдістер дәстүрлі оқытуға қарағанда тиімдірек, себебі оқушылар теорияны тәжірибе жүзінде қолданады. Стереометрия есептерін шешуде зерттеу әрекетін ұйымдастыру оқушылардың аналитикалық ойлауын және логикалық қабілеттерін дамытады. Оқушылар берілген есептің шарттарын талдап, гипотезалар ұсынып, қорытынды жасайды. Осындай зерттеу негізінде оқыту тәсілі математикалық білімді терең меңгеруге ықпал етеді. Қорытындылай келе, жобалық оқыту, модельдеу және зерттеу әдістерін біріктіру стереометрияны оқытудың тиімділігін арттырады.

Педагогикалық эксперимент және оның нәтижелері.

Педагогикалық эксперимент оқыту әдістерінің тиімділігін бағалау үшін маңызды зерттеу құралы болып табылады. Бұл әдіс арқылы оқушылардың зерттеу құзыреттіліктерін дамытуға бағытталған тәсілдердің әсері талданады. Стереометрияны оқытуда эксперимент жүргізу үшін оқушылар екі топқа бөлініп, бірі дәстүрлі әдіспен, ал екіншісі зерттеуге негізделген тәсілдермен оқытылды. Эксперимент барысында зерттеу әдістерін қолданған топтың оқушылары кеңістіктік ойлау қабілеттерінің жақсарғанын көрсетті. Олар үшөлшемді фигуралармен жұмыс істеу барысында талдау және гипотеза ұсыну дағдыларын жетілдіре алды. Сонымен қатар, зерттеуге негізделген оқыту оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырды. Бақылау нәтижелері зерттеу әдістерін қолданған топтың есептерді шешу жылдамдығы мен дәлдігі жоғары екенін көрсетті. Мұғалімдердің пікірінше, эксперимент барысында оқушылар белсенділігі мен ынтасы артты. Бұл зерттеу әдістерінің оқушылардың

логикалық және шығармашылық ойлауын дамытуға оң әсер ететінін дәлелдейді. Сондықтан педагогикалық эксперимент нәтижелері зерттеу құзыреттіліктерін дамытуға бағытталған оқыту тәсілдерін кеңінен қолданудың маңыздылығын көрсетеді.

Оқыту әдістемесінің тиімділігін зерттеу және алынған нәтижелерді талдау.

Стереометрияны оқыту әдістемесінің тиімділігін бағалау үшін эксперимент жүргізу маңызды. Эксперимент барысында оқушылар екі топқа бөлініп, бір топ дәстүрлі әдіспен, ал екінші топ зерттеуге негізделген әдістермен оқытылады. Сабақтар барысында 3D модельдеу, зерттеу жобалары мен практикалық тапсырмалар қолданылды. Эксперимент соңында оқушылардың білім деңгейін бағалау үшін тест тапсырмалары, сауалнама және бақылау жұмыстары жүргізілді. Алынған нәтижелерді талдау көрсеткендей, зерттеуге бағытталған әдістерді қолданған топтағы оқушылар кеңістіктік ойлау, логикалық талдау және зерттеу дағдылары бойынша жоғары нәтижелер көрсетті. Дегенмен, зерттеу әдістерін енгізу барысында кейбір қиындықтар анықталды. Оқушылардың өз бетімен зерттеу жүргізуіне уақыт қажет болды, сондай-ақ кейбірі жаңа технологияларды меңгеруде қиындықтарға тап болды. Мұғалімдерге зерттеуге бағытталған оқыту әдістерін тиімді ұйымдастыру үшін қосымша даярлық пен әдістемелік нұсқаулықтар қажет екені белгілі болды. Бұл қиындықтарды шешу үшін оқу процесіне қосымша уақыт бөлу, АКТ құралдарын кеңінен қолдану және мұғалімдерге арналған оқыту семинарларын өткізу ұсынылады. Осылайша, зерттеу нәтижелері стереометрияны оқытудың инновациялық әдістері оқушылардың оқу жетістіктерін арттыратынын дәлелдеді.

Стереометрия курсн оқытуда оқушылардың зерттеу құзыреттіліктерін қалыптастыру – олардың жеке тұлғалық дамуына, сыни ойлау және шығармашылық қабілеттерін дамытуға, өмірлік мәселелерді шешуде математикалық білімдерін қолдануға ықпал етеді. Бұл үдеріс оқушыларды тек дайын білім алушы емес, өз бетімен ізденіп, жаңа білімді игеретін белсенді субъекті ретінде қалыптастыруға жағдай жасайды. Сондықтан стереометрияны оқыту барысында зерттеушілік әрекеттерді жоспарлы түрде ұйымдастыру – заманауи білім берудің маңызды бағыттарының бірі болды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Текесбаева А.М. Математикадан оқыту әдістемесі. – Шымкент, 2003. –85 б.
2. Құдайбергенова Р. Т., Қожахметова, С. М. Математика пәнін оқыту әдістемесі. – Тараз, 2010. – 62 б.
3. Исаев, С. И., Құдайбергенова, Р. Т. — "Математика: оқыту және тәрбиелеу", – Алматы, – 2005. – 101 б.
4. Шыныбеков А. Геометрия: 7-сыныпқа арналған оқулық. – Алматы: Атамұра, –2016. – 96 б.
5. Қайдасов Ж., Досмағанбетова Г., Әбдиев А. Геометрия: Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, – 2016. – 124 б.
6. Шыныбеков А. Геометрия: 8-сыныпқа арналған оқулық. – Алматы, – 2016. – 150 б.
7. Бекбос И., Әбдиев А., Қайдасов Ж., Хабарова Г. Геометрия: Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2016. – 104 б.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-81-84
ЭОЖ 512.12

ПРОГРЕССИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАСИЕТТЕРІН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ

СЕИЛГАЗИН ИЛЬЯС

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 7М01501 – Математика
білім беру бағдарламасының 1-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі – PhD., аға оқытушы **ТУРҒАНБАЕВА ЖАННУР НУРТАЕВНА**

Аннотация. Мақалада прогрессия ұғымы қарастырылды. Геометриялық және шексіз кемімелі геометриялық, арифметикалық прогрессияға байланысты есептерді шешу әдістері зерттелді. Сонымен қатар, әр түрлі есептерді шешу үшін осы әдістерді қолдану көрсетілген. Прогрессия көмегімен геометрия есептерін шешу әдістері ұсынылды. Тиісті әдістемелік ұсынымдар әзірленді.

Бұл мақалада арифметикалық және геометриялық прогрессиялардың қасиеттері қарастырылып, оларды геометриялық есептерді шешуде қолдану жолдары талданады. Прогрессияның әртүрлі түрлеріне байланысты есептер қарастырылып, оларды шешу әдістері ұсынылған. Геометрияның кейбір күрделі есептерін шешуде прогрессиялардың тиімділігі көрсетіліп, нақты мысалдар келтірілген.

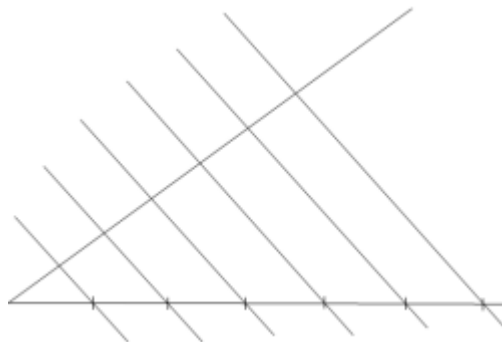
Мақалада оқушылардың математикалық ойлау қабілетін дамыту мақсатында прогрессия ұғымын оқыту әдістемесі де қарастырылады. Әр түрлі есептерді шешу барысында прогрессияларды қолдану тәсілдері ұсынылып, оларды мектеп бағдарламасына енгізудің маңыздылығы атап өтілген. Зерттеу нәтижелері математиканы оқытуда әдістемелік құрал ретінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: Сандық тізбектер, арифметикалық прогрессия, геометриялық прогрессия, шексіз кемімелі геометриялық прогрессия.

Математикаға деген қызығушылық неден басталады? Бұл сұрақ үйде немесе мектепте болсын жастарды тәрбиелеу мен оқытуда өзекті болып табылады. Жалпы білім беретін мектептердің негізгі міндеттердің бірі – оқушыларды қоғамның және ғылыми-техникалық дамудың талаптарына жауап беретін ақпаратпен қамтамасыз ету, оларға ғылым негіздерін терең және берік үйрету, оларды тұрақты болуға жетілдіру, өз білімін толықтыруға және іс жүзінде қолдануға баулу болып табылады. Бұл оқу жүйесінің міндеті оқытудың негізгі мазмұнын құрауы керек. Жалпы орта білім алған адамның прогрессияны және білім беруде олармен байланысты мәселелерді шешу әдістерін білуі өте маңызды екені белгілі. Математиканы оқытуда прогрессияны және оның қасиеттері мен тәсілдерін білуде олармен байланысты мәселелерді шешу, оны елестете білу, оның мәнін түсіну және іс жүзінде қолдана білу үлкен рөл атқарады. Сонымен бірге прогрессияның қасиеттерін және оны үйрету тәсілдерін әзірлеу өзекті мәселелердің басты бөлігі болып есептелінеді. Көрсету - қажетті талаптардың бірі. Прогрессияларға байланысты қарапайым математикамен практикалық мәселелерді шешуде көптеген мысалдар мен тапсырмалардың үлкен маңызы бар. Сондықтан ең өзекті мәселелердің бірі - мектеп оқушыларын осы міндеттер түрлерімен терең таныстыру, оларды прогресс ұғымына үйрету және әртүрлі мәселелерде олардың қасиеттерін пайдалану болып табылады. Ол үшін кейбір мәселелерді шешуде прогрессияларды қолдану әдістерін әзірлеп, қажетті ұсыныстар беру керек.

Геометрияның кейбір мәселелерін қарапайым әдістермен шешу өте қиын. Оларды шешуде арифметикалық, геометриялық және шексіз кемімелі геометриялық прогрессияны қолдану біраз мәселені жеңілдетеді.

1-мысал. Бұрыштың бір жағынан бастап оның ұшына дейін тең бөліктерге бөлінген. Оның ұштарынан параллель түзулер жүргізілген. Осы бөліктердің бұрыштық жақтары арасындағы түзулердің ұзындықтары арифметикалық прогрессия құрайтынын дәлелдеңіз.

1-сурет

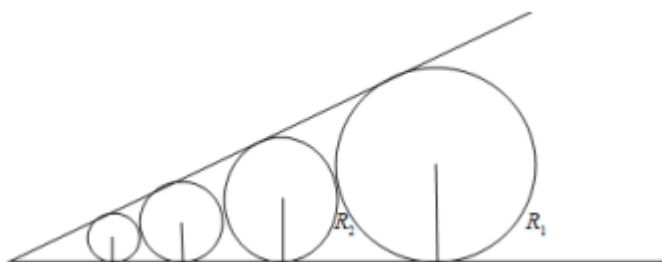
Шешуі. Табандарының ұзындықтары a_{n-1} және a_{n+1} болатын трапецияның орта сызығы a_n болады. Сондықтан,

$$a_n = \frac{a_{n-1} + a_{n+1}}{2}$$

Осыдан, $2a_n = a_{n-1} + a_{n+1}$ немесе $a_n - a_{n-1} = a_{n+1} - a_n$. Байқағанымыздай тізбектің кез келген мүшесі мен алдыңғы мүшесінің арасындағы айырма бірдей болғандықтан, бұл тізбек арифметикалық прогрессия құрайды.

2-мысал. Бір түзудің бойына қандай да бір бұрышпен қатар күйінде шеңбер сызылған (2-сурет). Бірінші шеңбердің радиусы R_1 . Қалған шеңберлердің $R_2, R_3, R_4, \dots, R_n \dots$

радиустарын анықтап, олардың шексіз кемімелі геометриялық прогрессия құрайтын дәлелдеңіз.

2-сурет

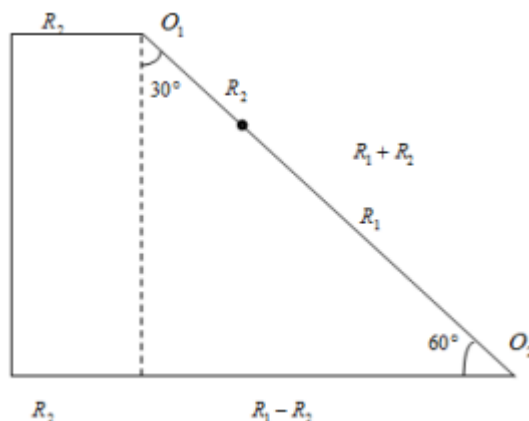
Шешуі.

R_1 – бірінші шеңбердің радиусы.

R_2 – екінші шеңбердің радиусы.

R_3 – үшінші шеңбердің радиусы.

O_1 және O_2 нүктелерін трапеция пайда болатындай етіп қосамыз (3-сурет). Алынған трапецияға назар аударайық:

3-сурет

30°-қа қарсы жатқан катет гипотенузаның жартысына тең екендігі белгілі болса, келесі қатынас орынды болады:

$$R_1 - R_2 = \frac{R_1 + R_2}{2}$$

$$\text{Осыдан, } 2R_1 - 2R_2 = R_1 + R_2$$

$$2R_1 - R_1 = R_2 + 2R_2$$

$$R_1 = 3R_2; \quad R_2 = \frac{R_1}{3}$$

Сол сияқты O_2 және O_3 нүктелерін қосқан кезде пайда болатын трапеция арқылы R_3 радиусын табамыз:

$$R_3 = \frac{R_2}{3} = \frac{R_1}{9}.$$

Осы ретпен келесі шеңберлердің радиустарын табу арқылы төмендегідей тізбек аламыз:

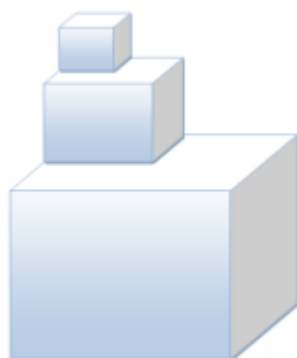
$$R_1, \frac{R_1}{3}, \frac{R_1}{9}, \dots,$$

Тізбектің екінші мүшесін бірінші мүшесіне бөлсек:

$$\frac{\frac{R_1}{3}}{R_1} = \frac{1}{3}$$

Бұл теңдіктің тізбектің кез келген қатар екі мүшесі үшін орындалатынын байқаймыз. Демек, бұл тізбек геометриялық прогрессияны құрайды. Тізбектің еселігі $\frac{1}{3}$ -ге тең. Демек, $|q| \leq 1$ болғандықтан, бұл тізбек шексіз кемімелі прогрессия болып табылады.

3-мысал. Қабырғасы a болатын текшенің үстіне қабырғасы $\frac{a}{2}$ болатын текше, оның үстіне қабырғасы $\frac{a}{4}$ болатын және оның үстіне қабырғасы $\frac{a}{8}$ -ге тең текше орналасқан және дәл солай шексіз жалғасқан. Пайда болатын фигураның биіктігін анықтаңыз (4-сурет).

4-сурет

Шешуі.

a – бірінші текшенің қабырғасы

$\frac{a}{2}$ - екінші текшенің қабырғасы

$\frac{a}{4}$ - үшінші текшенің қабырғасы

$\frac{a}{8}$ - төртінші текшенің қабырғасы

.....

Бұл тізбек геометриялық прогрессияны құрайды:

$a, \frac{a}{2}, \frac{a}{4}, \frac{a}{8}, \dots$

Пайда болған фигураның биіктігі геометриялық прогрессияның қосындысына тең болады. Сәйкесінше, тізбектің қосындысының мәнін табуымыз қажет. Байқағанымыздай тізбек шексіз кемімелі болғандықтан, $S = \frac{b_1}{1-q}$ формуласын қолданамыз:

$$S = \frac{a}{1 - \frac{1}{2}} = \frac{a}{\frac{1}{2}} = 2a$$

Демек, фигураның биіктігі $2a$ -ға тең.

Бұл мақалада прогрессия және оның қасиеттері ұсынылды. Геометриялық есептерді оның ерекшеліктерін пайдалану арқылы шығару жолдары көрсетіледі. Сонымен қатар, прогрессия ұғымын орта мектеп бағдарламасы бойынша үйрету үшін қажетті әдістемелік құрал ретінде есеп шығару үлгілері берілді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. Ә. Н. Шыныбеков, Д. Ә. Шыныбеков, Р. Н. Жұмабаев. – Алматы: Атамұра, 2019. – 240 б.
2. Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. 1-бөлім. / А. Е. Әбілқасымов, Т. П. Кучер, В. Е. Корчевский, З. Ә. Жұмағұлова. – Алматы: Мектеп, 2019 – 176 б.
3. Мухитдинов Р.Т., Абдуллаева М.А. Эргодические свойства мер, порожденных одним классом квадратичных операторов // Проблемы науки, 4(63), 2021/4/26, 16-19.
4. Әбілқасымов А.Е. Математиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі: дидактикалық-әдістемелік негіздері. – Алматы: Мектеп, 2014. – 224 б.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-85-86

УДК 37.013.2

РОЛЬ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ: ОТ ТЕОРИИ К ПРАКТИКЕ

ИЗГЕКОВА ДИНА ДЖУМАГЕЛЬДИЕВНА

Учитель глобальных компетенций «Общеобразовательной школы №7»
Уральск, Казахстан

Аннотация: В статье рассматривается значимость функциональной грамотности в образовательном процессе, а также роль глобальных компетенций в формировании необходимых навыков у учащихся. Обсуждаются практические методы и подходы, которые могут быть использованы в образовательной практике для повышения уровня функциональной грамотности. Особое внимание уделяется курсам по развитию глобальных компетенций как средству достижения данной цели.

Ключевые слова: функциональная грамотность, глобальные компетенции, современное образование.

В условиях стремительного изменения информационного пространства и глобализации общества функциональная грамотность становится необходимым условием для успешной жизни и профессиональной деятельности. Функциональная грамотность включает в себя умение использовать знания и навыки в конкретных жизненных ситуациях, что требует от обучающихся не только теоретических знаний, но и практических умений.

Функциональная грамотность включает в себя несколько ключевых компонентов:

1. Читательская грамотность: умение понимать и анализировать текстовую информацию.
2. Математическая грамотность: основы работы с количественными данными и их интерпретация.
3. Цифровая грамотность: использование цифровых технологий для поиска, анализа и представления информации.

Кроме того, функциональная грамотность включает критическое мышление, коммуникацию и умение работать в команде, что соответствует концепции глобальных компетенций.

Глобальные компетенции представляют собой набор знаний, навыков и установок, необходимых для того, чтобы эффективно взаимодействовать в многообразном и взаимосвязанном мире. К ним относятся:

1. Культурная осведомленность: понимание и уважение к различным культурам.
2. Системное мышление: умение видеть взаимосвязи между различными явлениями и их последствиями.
3. Критическое мышление и решение проблем: нахождение и реализация решений в сложных ситуациях.

Практические методы внедрения функциональной грамотности:

1. Проектная деятельность

Проектная деятельность предоставляет учащимся возможность работать над реальными задачами, что способствует развитию как знаний, так и необходимых навыков. Учащиеся могут исследовать социальные, экономические или экологические проблемы, разрабатывать решения и представлять результаты своей работы.

2. Кейс-методы

Использование кейс-методов позволяет учащимся анализировать реальные жизненные ситуации, требующие критического анализа и принятия решений. Кейс-методы способствуют развитию аналитического мышления и умения работать в команде.

3. Интерактивные технологии

Применение технологий учебного процесса, таких как электронные платформы для совместной работы, помогает учащимся развивать навыки цифровой грамотности, а также способствует координации и коммуникации.

4. Ролевые игры

Ролевые игры дают учащимся возможность вжиться в различные профессиональные роли и взглянуть на задачи и проблемы с разных точек зрения. Это метод развивает умения критического мышления и коммуникации.

В современном учебном процессе функциональная грамотность и глобальные компетенции играют ключевую роль в подготовке учащихся к полноценной жизни в обществе. Внедрение практических методов, таких как проектная деятельность, кейс-методы, интерактивные технологии и ролевые игры, может значительно повысить уровень функциональной грамотности обучающихся. Адаптация учебных планов с учетом этих аспектов позволит подготовить новое поколение, способное эффективно справляться с вызовами глобализированного мира.

Таким образом, функциональная грамотность и глобальные компетенции являются важными компонентами современного образования и требуют интеграции в учебный процесс для обеспечения успешного развития учащихся.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Директива ЕС о функциональной грамотности. Европейский Союз, 2020.
2. ООН. Цели устойчивого развития, 2015.
3. OECD. Skills Matter: Further Results from the Survey of Adult Skills, 2016.
4. Ресурсы ЮНЕСКО по глобальным компетенциям, 2019.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-87-90

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ПРИНЦИПТЕРІ

КӨКТЕУБАЙ ЖҰЛДЫЗ ЖОМАРТҚЫЗЫ

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университеті, География кафедрасы, 1курс
докторант

Ғылыми жетекшісі- Ж.ҚАЙРАТ

Алматы, Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада экономикалық географияны оқыту үдерісінде техникалық құралдарды қолданудың дидактикалық принциптері қарастырылады. Сандық технологиялардың білім беру үдерісіндегі рөлі артып, интерактивті оқыту әдістерін дамыту қажеттілігі туындап отыр. География сабақтарында мультимедиялық ресурстарды, геоақпараттық жүйелерді (ГАЗ), интерактивті карталарды және сандық модельдерді пайдалану білім алушылардың кеңістіктік ойлау қабілетін дамытуға, экономикалық үрдістерді терең түсінуге, сондай-ақ зерттеу және аналитикалық дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді. Мақалада техникалық құралдарды пайдаланудың негізгі принциптері, олардың оқу үдерісіне ықпалы, сондай-ақ отандық және шетелдік тәжірибелер қарастырылады.

Кілттік сөздер: инновация; географиялық лабиринт; дидактикалық принцип; VR\AR технология

Кіріспе Қазіргі уақытта жоғары білім беру жүйесінде білім беру үдерісін жаңғырту және білім алушылардың белсенділігін арттыру мақсатында инновациялық әдістерді енгізу қажеттілігі артуда. Экономикалық географияны оқыту барысында техникалық құралдарды қолдану білім алушылардың пәнді терең меңгеруіне, ақпаратты визуалды түрде қабылдауына, теориялық білімді практикамен ұштастыруына септігін тигізеді. Сандық және мультимедиялық технологияларды пайдалану арқылы оқыту үрдісін жандандыру экономикалық географияны заманауи талаптарға сай оқытуға мүмкіндік береді.

Бұл зерттеудің мақсаты – экономикалық географияны оқыту барысында техникалық құралдарды қолданудың дидактикалық принциптерін талдау, олардың тиімділігін бағалау және отандық, шетелдік тәжірибелерді салыстыру арқылы оқыту процесін жетілдіру жолдарын ұсыну.

Оқытудың тиімділігін арттыру жолдарын іздестіре отырып, қазіргі оқу жүйесі оқу-тәрбие процесін, оқытудың әдістері мен құралдарын ұйымдастыру мен басқарудың теориялық және практикалық мәселелерінің кең ауқымын қамтиды. Техникалық құралдарды кеңінен қолданбай оқыту мен тәрбиелеу әдістерін одан әрі жетілдіру мүмкін емес. Қазіргі уақытта оқытудағы олардың функцияларына сандық және сапалық өзгерістер енгізуді, сонымен қатар оқытушы мен оқу-тәрбие үрдісінің технологиясының жаңа байланыстарын орнатуды талап ететін оқу құралдарын жасау мен пайдаланудың жаңа кезеңі келді.

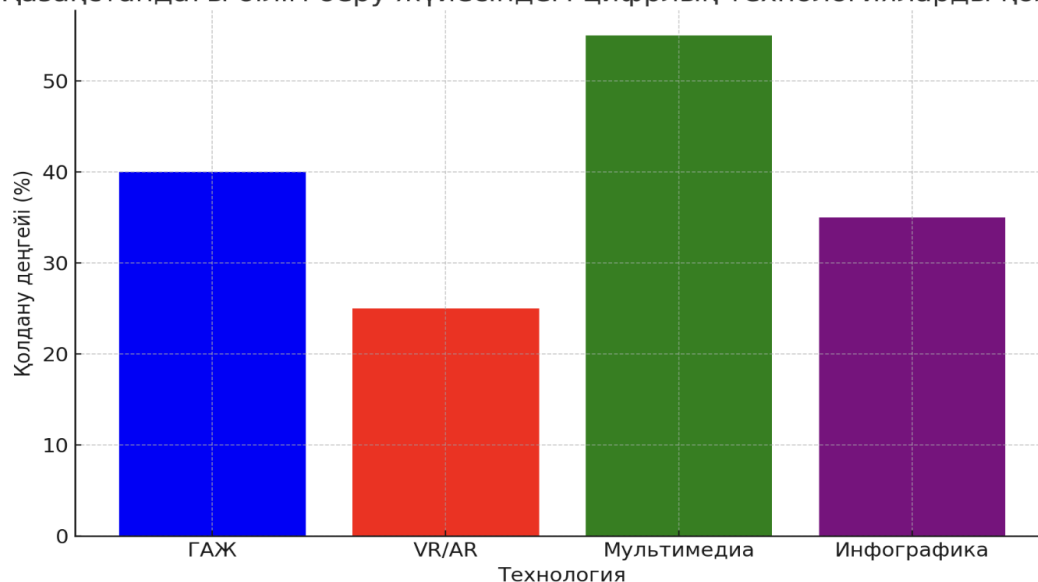
Қазіргі ғылым мен құбылыстың мәніне ғылыми ену үшін технологияны пайдаланудың ажырамас байланысы, оның оқу уақытын тиімдірек пайдалану талабы және ғылым дамуының басқа да ерекшеліктері білім беруді айтарлықтай қайта құру және технологияны кеңінен пайдалана отырып, оқу-тәрбие процесін басқару жүйесіне көшу міндетін қойды.

Білім беру процесін ақпарат бойынша әртүрлі әрекеттер негізінде жұмыс істейтін күрделі жүйе ретінде қарастыра отырып, ақпараттың сәйкес құралдарын, соның ішінде техникалық құралдарды қосу және кеңінен пайдалану қажет деп санаймын.

Оқытудың техникалық құралдарын белсенді түрде енгізудің қажеттілігі мен уақытылылығы бірқатар мемлекеттік құжаттарда бірнеше рет атап өтілді [8]. Экономикалық

географияны оқытуда техникалық құралдарды белсенді қолдану Қазақстан Республикасының "Білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында" ерекше назарға алынған. Бұл бағдарлама аясында цифрлық технологияларды енгізу, білім беру үдерісін автоматтандыру және мультимедиялық ресурстарды кеңінен қолдану көзделген (Сурет 1). Осыдан кейін оқу үдерісіне техникалық құралдарды енгізу жұмыстары белсенді түрде жүргізіле бастады. Бағдарлама аясында оны іске асыру жөніндегі іс шаралар жоспары жолға қойылған еді. Жоспарға сәйкес, цифрлық білім беру платформаларын енгізу, жоғары оқу орындарында қашықтықтан оқыту және электронды ресурстарды пайдалану бойынша жобаларды іске асыру тапсырылған[1].

Қазақстандағы білім беру жүйесіндегі цифрлық технологияларды қолдану

Сурет 1 Қазақстандағы білім беру жүйесіндегі цифрлық технологияларды қолдану

Негізгі бөлім: Білім беру реформалары оқу процесінің тұрақтылығы мен тиімділігіне қол жеткізуге, дидактикалық технологияларды, инновациялық әдістер мен әдістерді қолдануға бағытталған барлық жүйелерді, элементтерді, процестер мен құбылыстарды, сонымен қатар білім беру объектілерін қамтиды. Білім беру технологиясы оқу процесін келесі сипатты белгілермен жаңғыртудың жүйелі әдісі ретінде анықталады: диагностикалық тұжырымдалған мақсат; барлық оқыту процедураларын мақсатқа жетуге бағыттау; жедел кері байланыс. Білім беру технологияларының маңызды және мазмұндық сипаттамалары және оларды экономикалық географияны оқытуда қолдану мүмкіндіктері географияны оқыту әдістемесінің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Қазіргі уақытта білім беру контекстінде қалыптасып келе жатқан, жақын болашақта тренд ретінде қалыптасып жатқан академиялық нәтижелерді бағалау саласындағы ақпаратты кеңейтуге тырысамыз. Білім беру технологияларын ұйымдастыру және енгізу тәртібі географиялық лабиринтті пайдалану бойынша ғылыми негізделген педагогикалық шешімдерге қатысты оқытушыларға қойылатын нақты талаптарды анықтайды.

Географиялық лабиринт түріндегі білім беру технологиясының білім беру, тәрбиелеу, оқыту, ұйымдастырушылық және басқа да функцияларының жиынтығы практикалық жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жүйелілікті, әдістер жиынтығын және қызметтің жалпы логикасын білдіреді. Географиялық лабиринт – интерактивтіліктің көрінісі және оқушылардың білім, білік, дағдыларын тексеру құралы ретінде тұлғалық-бағдарлы оқыту тобына жататын білім беру технологиясы. Жаңа шындық жағдайында экономикалық географияны оқытуда географиялық лабиринтті дидактикалық қолдану білім беру реформасымен нормативтік

реттелген сабақтың барлық түрлерінде – жаңа білім, белсенділікке негізделген, реферат, келіссөз және бақылау жұмыстарында өз орнын табады.

Келесі кезекте экономикалық географияны оқытудағы құралдардың дидактикалық принциптеріне тоқтала кетсем. Көрнекілік принцип оқу материалын визуалды түрде ұсыну арқылы білім алушылардың түсінуін жеңілдетуге бағытталған. Экономикалық географияда интерактивті карталар, анимациялық бейнематериалдар, инфографика, статистикалық диаграммалар және кеңістіктік модельдер арқылы күрделі экономикалық үрдістерді бейнелеу маңызды. Көрнекілік білім алушылардың материалды тез әрі терең түсінуіне мүмкіндік береді, өйткені ақпарат тек мәтіндік форматта емес, түрлі мультимедиялық ресурстар арқылы ұсынылады [4].

Оқытылатын материалдың ғылыми негіздемеге сүйенуі қажет. Экономикалық географияда пайдаланылатын дереккөздер сенімді, дәлелденген болуы тиіс. Бұл принцип білім алушыларды аналитикалық ойлауға, ғылыми зерттеулерге сүйенуге және объективті деректерді талдауға дағдыландырады. Статистикалық мәліметтерді талдау, геоақпараттық жүйелердегі нақты деректерді пайдалану, картографиялық модельдерді қарастыру арқылы ғылымилық принципі жүзеге асырылады[5]. Экономикалық географиядағы ақпараттың құрылымы белгілі бір логикалық ретпен берілуі керек. Оқыту барысында тақырыптарды ретімен меңгеруге, теориялық білімді практикамен ұштастыруға және білім алушылардың жаңа материалды алдыңғы білімдеріне негіздей отырып қабылдауына көмектеседі. ГАЖ технологияларын пайдалану арқылы білім алушылар белгілі бір аймақтың экономикалық даму динамикасын кезең-кезеңімен зерттей алады. Оқу материалы білім алушылардың білім деңгейіне, техникалық мүмкіндіктеріне және қабылдау қабілетіне сәйкес болуды талап етеді. Мысалы, техникалық құралдарды қолдану барысында күрделі аналитикалық бағдарламалар (ArcGIS, QGIS) бастапқы деңгейдегі білім алушыларға біртіндеп, қарапайым интерфейстер арқылы таныстырылып, кейін күрделендірілген модельдерге көшу ұсынылады.

Белсенділік принципіне сүйене отырып, білім алушылардың тек ақпаратты қабылдаушы ғана емес, белсенді зерттеуші рөлін атқаруын қамтамасыз ете аламыз. Техникалық құралдарды пайдалану арқылы білім алушылар өз бетінше зерттеулер жүргізіп, деректерді талдап, ғылыми тұжырымдар жасай алады. Мысалы, Google Earth көмегімен экономикалық аймақтардың дамуын визуалды түрде бақылап, Tableau арқылы статистикалық көрсеткіштерді талдауға болады [7]. Экономикалық география теориялық білім ғана емес, тәжірибелік білімді де қажет ететін пән болғандықтан, техникалық құралдарды қолдану арқылы теорияны нақты мысалдармен байланыстыру маңызды[6]. Мысалы, ArcGIS платформасында белгілі бір аймақтың өнеркәсіптік даму динамикасын зерттеу, статистикалық мәліметтер негізінде экономикалық трендтерді болжау, инфографикалар арқылы әлемдік сауда қатынастарын түсіндіру сияқты тапсырмалар берілуі мүмкін.

Экономикалық география пәнін оқытуда техникалық құралдар маңызды рөл атқарады, себебі олар білім алушыларға географиялық және экономикалық үрдістерді кеңістіктік тұрғыда түсінуге, нақты деректерді талдауға және зерттеу жүргізуге мүмкіндік береді. Техникалық құралдар білім беру үдерісінің тиімділігін арттырумен қатар, білім алушылардың практикалық дағдыларын қалыптастырады, олардың кәсіби құзыреттілігін дамытуға көмектеседі. Бұл бөлімде экономикалық географияда қолданылатын негізгі техникалық құралдар жан-жақты талқыланады.

Геоақпараттық жүйелер (ГАЖ) – бұл географиялық және экономикалық деректерді жинау, өңдеу, сақтау, талдау және визуализациялау үшін қолданылатын заманауи технологиялар жиынтығы. ГАЖ білім алушыларға кеңістіктік ақпаратпен жұмыс істеуге, экономикалық аймақтарды картаға түсіруге және әртүрлі факторлардың өзара байланысын зерттеуге мүмкіндік береді. ГАЖ құралдарын пайдалану арқылы аймақтық экономикалық дамуды талдау; табиғи ресурстардың таралуын зерттеу; көлік-логистикалық инфрақұрылымдарды жоспарлау; демографиялық өзгерістерді қадағалау; өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы секторларының орналасуын визуализациялау жүзеге асады.

АҚШ-та ArcGIS және QGIS секілді бағдарламалар жоғары оқу орындарында кеңінен қолданылады[2]. Қазақстанда ГАЖ технологиялары енді ғана енгізілуде, бірақ олардың білім беру жүйесіндегі маңызы артып келеді (Сурет 2).

Сурет 2 Қазақстандағы ГАЖ қолдану динамикасы

VR (виртуалды шындық) және AR (кеңейтілген шындық) технологиялары білім беру үдерісіне жаңа мүмкіндіктер әкеледі. Виртуалды шындық арқылы білім алушылар белгілі бір экономикалық аймақтарды зерттеп, модельдеуге қатыса алады. Мысалы, Google Expeditions көмегімен білім алушылар Лондондағы қаржы орталықтарын, Сингапурдың экономикалық аймақтарын немесе Дубайдағы логистикалық хабтарды виртуалды түрде зерттей алады. AR технологияларын пайдалану картографиялық деректер мен статистикалық мәліметтерді үш өлшемді модельде көруге мүмкіндік береді. Бұл әдістер күрделі экономикалық процестерді түсінуді жеңілдетіп, білім алушылардың материалды есте сақтау деңгейін арттырады.

Қорытынды: Экономикалық географияны оқытуда техникалық құралдарды пайдалану білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, аналитикалық ойлау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Оқыту процесінде интерактивті карталар, ГАЖ технологиялары, инфографика, VR/AR және динамикалық диаграммалар сияқты құралдарды тиімді пайдалану жоғары оқу орындарында географияны оқытудың тиімділігін арттырудың негізгі жолдарының бірі болып табылады. Қазақстанда бұл технологияларды кеңінен енгізу қажеттілігі туындап отыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР Білім және ғылым министрлігі. География пәні бойынша оқу бағдарламасы. – Астана, 2020.
2. Esri. Geographic Information Systems in Higher Education. – Redlands: Esri Press, 2020.
3. National Geographic. Geographic Learning and Field Studies. – Washington, DC: National Geographic Society, 2020.
4. Bruner, J. Toward a Theory of Instruction. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1966.
5. Goodchild, M. Geographic Information Systems and Science. – Hoboken, NJ: Wiley, 2010.
6. Jonassen, D. H. Learning with Technology: A Constructivist Perspective. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1999.
7. Tableau. Data Visualization for Economic Geography. – San Francisco: Tableau Software, 2022.
8. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2020.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-91-93

МЕКТЕП АЛГЕБРА КУРСЫНДА ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ШЕШУ ТУРАЛЫ

БҮРЛІБАЙ САЯ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада мектептің алгебра курсына теңсіздіктерді шешу туралы баяндалады. Мақалада бөлшек-рационал теңсіздіктер, айнымалысы модуль ішіндегі сызықтық және квадрат теңсіздіктерді шешу жолдары талданады. Теңсіздіктерді шешу барысында тиімді әдісті таңдау арқылы нақты мысалдар шешу жолдарымен көрсетілген. Сонымен қатар, оқушылардың теңсіздіктерді шешуде қызығушылығын арттыру үшін есептің шартына қосымша шарт қосылады.

Кілт сөздер: алгебра, теңсіздіктер, рационал теңсіздік, бөлшек-рационал теңсіздік, модуль.

Кіріспе

Алгебра мектептің математика курсының бір бөлімі болып табылады. Алгебраның базалық мазмұнында теңсіздіктерді шешуге ерекше көңіл аударылады. Себебі, теңсіздіктерді шешу оқушылардың логикалық ойлау қабілеті мен функционалдық сауаттылығын қалыптастырады, математикалық заңдылықтарды түсінуін және практикалық есептерді шығару дағдыларын дамытады.

Оқушылардың теңсіздіктерді шешу барысында кездесетін басты қиындықтардың бірі – шешу әдістерін дұрыс таңдау және қолданбау. Сондықтан, теңсіздіктерді жүйелі түрде қарастыру және оларды шешудің әдістерін таңдау маңызды рөл атқарады.

Алгебра курсына теңсіздіктердің бірнеше түрлері оқытылады. Атап айтқанда, 6-сыныпта сызықтық теңсіздіктер, 8-сыныпта квадрат, бүтін рационал, бөлшек-рационал және айнымалысы модуль ішіндегі берілген теңсіздіктер, 9-сыныпта екі айнымалысы бар сызықтық және сызықтық емес теңсіздіктер жыне олардың жүйелері қарастырылады [2-3].

Негізгі бөлім

Осындай теңсіздіктердің бірі бөлшек-рационал теңсіздіктер. Бөлшек-рационал теңсіздік – бөлімінде айнымалы берілген теңсіздік. Мұндай теңсіздіктерді шешу үшін интервалдар әдісі қолданылады:

1. Теңсіздіктің сол және оң жақ бөліктерін ортақ бөлімге келтіру.
2. Бөлімнің нөлге тең болатын мәндерін анықтап, мүмкін мәндер жиынын табу.
3. Алымы мен бөліміндегі өрнектерді көбейткіштерге жіктеп теңдеуге айналдыру.
4. Сан осін пайдаланып шешімдерін белгілеу және аралықтардың таңбасын анықтау.
5. Теңсіздік шартына сәйкес келетін аралықтарды таңдап, жауабын жазу.

Мұндай әдіс рационал-бөлшек теңсіздіктерді шешудің ең тиімді және жүйелі тәсілі болып табылады.

Бөлшек-рационал теңсіздіктің анықтамасын қолданып мысал қарастырайық.

1-мысал: $\frac{2x^2-5x+2}{x^2-4} < 0$ бөлшек-рационал теңсіздігін қанағаттандыратын бүтін сандарды табыңыз:

Шешуі: $\frac{2x^2-5x+2}{x^2-4} < 0$

Берілген бөлшек-рационал теңсіздікті көбейтіндіге айналдырамыз.

$$(2x^2 - 5x + 2)(x^2 - 4) < 0$$

$$\text{ММЖ: } x^2 - 4 \neq 0$$

Теңсіздікті теңдеуге айналдырамыз:

$$x^2 \neq 4$$

$$(2x^2 - 5x + 2)(x^2 - 4) = 0$$

$$x \neq \pm 2$$

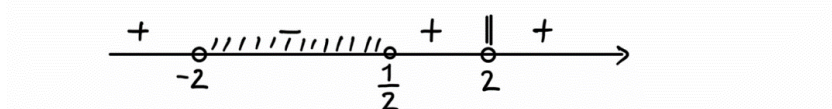
$$2x^2 - 5x + 2 = 0 \quad x^2 - 4 = 0$$

$$D = 25 - 4 \times 2 \times 2 = 9 \quad x^2 = 4$$

$$x_1 = \frac{5+3}{4} = 2 \quad x_{3/4} = \pm 2$$

$$x_2 = \frac{5-3}{4} = \frac{1}{2}$$

Берілген жауаптарды координаталық сәулеге кескіндеп, аралықтарын аламыз.

$x \in (-2; \frac{1}{2})$ бұл аралықта жататын бүтін сандар: -1; 0.

Жауабы: -1; 0

Теңсіздіктердің келесі түрі айнымалысы модуль таңбасының ішінде берілген теңсіздіктер.

Айнымалысы модуль таңбасының ішінде берілген теңсіздіктер – математикалық теңсіздіктердің ерекше түрі. Негізгі ерекшелігі – айнымалының мәндері модуль таңбасының ішінде орналасады.

Жалпы түрде айнымалысы модуль таңбасының ішінде берілген теңсіздіктер мынадай түрде берілуі мүмкін:

$$- |f(x)| \leq g(x)$$

$$- |f(x)| \geq g(x)$$

Мұндағы $f(x)$ және $g(x)$ – белгілі бір функциялар.

Айнымалысы модуль таңбасының ішінде берілген мысал қарастырайық.

2-мысал: $|x+2| < 3 + |x-7|$ айнымалысы модуль таңбасының ішінде берілген теңсіздігін қанағаттандыратын ең үлкен бүтін санды табыңыз.

Алдымен модульдің анықтамасын қолданамыз.

$$|x+2| = \begin{cases} x+2, & \text{мұндағы } x \geq -2 \\ -(x+2), & x < -2 \end{cases} \quad |x-7| = \begin{cases} x-7, & x \geq 7 \\ -(x-7), & x < 7 \end{cases}$$

Енді айнымалысы модуль таңбасының ішіндегі өрнектерді нөлге айналдыратын сандарды табамыз:

$$x+2=0 \Rightarrow x=-2$$

$$x-7=0 \Rightarrow x=7$$

Берілген мәндерді төменде берілген кестедегідей аралықтарға бөлеміз.

	$(-\infty; -2)$	$[-2; 7)$	$[7; +\infty)$
$ x+2 $	-	+	+
$ x-7 $	-	-	+

Осы аралықтар бойынша модуль таңбасын ашамыз:

$$|x+2| < 3 + |x-7|$$

$$\begin{cases} x \in (-\infty; -2) \\ -(x+2) < 3 + (-(x-7)) \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x \in (-\infty; -2) \\ -x-2 < 3+7-x \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x \in (-\infty; -2) \\ -2 < 10, x \in R \end{cases}$$

$$\begin{cases} x \in [-2; 7) \\ (x+2) < 3 + (-(x-7)) \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x \in [-2; 7) \\ x+2 < 3-x+7 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x \in [-2; 7) \\ x < 4 \end{cases}$$

$$\begin{cases} x \in [7; +\infty) \\ x+2 < 3 + x-7 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x \in [7; +\infty) \\ 2 < -4 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x \in [7; +\infty) \\ 2 < -4, \emptyset \end{cases}$$

$$\Rightarrow \begin{cases} x \in (-\infty; -2) \\ x \in [-2; 4) \\ x \in \emptyset \end{cases} \Rightarrow x \in (-\infty; 4)$$

Жауабы: ең үлкен қабылдайтын мәні 3.

Айнымалысы модуль таңбасының ішінде берілген квадрат теңсіздіктерді шешу үшін модульдің анықтамасын, графиктік тәсіл және интервалдар әдісі қолдануға болады.

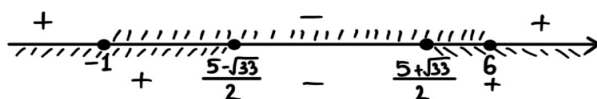
Айнымалысы модуль таңбасының ішінде берілген квадрат теңсіздікті модуль анықтамасын қолдану арқылы мысал қарастырайық.

3-мысал: $|x^2 - 5x - 4| \leq 2$

Берілген айнымалысы модуль таңбасының ішіндегі квадрат теңсіздікті қарастыру үшін модуль анықтамасын қолданамыз:

$x^2 - 5x - 4 \leq 2$	$x^2 - 5x - 4 \geq -2$
$x^2 - 5x - 6 \leq 0$	$x^2 - 5x - 2 \geq 0$
$x^2 - 5x - 6 = 0$	$x^2 - 5x - 2 = 0$
$D=25+4 \times 6 = 49$	$D=25+4 \times 2 = 33$
$x_{1/2} = \frac{5 \pm 7}{2} = 6; -1$	$x_{1/2} = \frac{5 \pm \sqrt{33}}{2}$

Берілген теңдеудің жауаптарын координаталық түзуге белгілеп, керекті аралықты аламыз:

Жауабы : $x \in \left[-1; \frac{5-\sqrt{33}}{2}\right] \cup \left[\frac{5+\sqrt{33}}{2}; 6\right]$

Қорытынды

Сонымен, теңсіздіктерді шешуді жетілдіру әдістемесін қолдану оқушылардың математикалық біліктілігін дамытуда маңызды рөл атқарады. Мақалада ұсынылған әдістер оқушыларға бөлшек-рационал теңсіздіктерді, айнымалысы модуль таңбасының ішіндегі сызықтық және квадрат теңсіздіктерді дұрыс және тиімді шешуге көмектеседі. Тақырыпты терең меңгеру оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытып, математикалық есептерді шешу барысында жеңіл шығаруға ықпал етеді.

Жалпы, теңсіздіктерді шешу әдістерін игеру тек алгебра курсы үшін ғана емес, сонымен қатар оқушылардың кез келген күрделі мәселелерді шешу қабілетін жетілдіру үшін де маңызды. Сондықтан бұл тақырыпты жүйелі түрде меңгеру оқушылардың жалпы білім сапасын арттыруға септігін тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-6 сыныптарына арналған "Математика" оқу пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Оқу - ағарту министрлігінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрығына 52-қосымша.
2. Негізгі орта білім беру деңгейінің 7-9 сыныптарына арналған "Алгебра" оқу пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Оқу - ағарту министрлігінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрығына 53-қосымша.
3. Интернет көздері: www.mathworld.com, www.khanacademy.org

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-94-101

УДК: 796.015:159.9

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ГИМНАСТОВ ВЫСШИХ РАЗРЯДОВ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ЖАКУПОВА ДАЯНА МАРАТОВНА

студентка кафедры физической культуры и спорта НАО Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева

Научный руководитель- **Б.М. ТАЖИГУЛОВА**, к.п.н доцент
г. Астана, Казахстан

Аннотация. В данной статье анализируются особенности специальной психологической подготовки гимнастов высших разрядов к соревновательной деятельности. Особое внимание уделяется значимости психологической устойчивости спортсменов в контексте их физического и технического обучения. Описаны ключевые аспекты и задачи, решаемые в процессе психологической подготовки, такие как мотивация, стрессоустойчивость, методы саморегуляции, ментальные тренировки и сотрудничество с профессиональными психологами. Также представлены методы исследования, включая педагогическое наблюдение, беседы и анкетирование гимнастов. На основе собранных данных сформулированы рекомендации для тренеров и специалистов, направленные на повышение эффективности психологической подготовки в предсоревновательный период.

Ключевые слова: художественная гимнастика, психологическая подготовка, соревновательная деятельность, тренер, соревнования.

Аннотация. Бұл мақалада жоғары дәрежелі гимнасттардың бәсекелестік қызметке арнайы психологиялық дайындығының ерекшеліктері талданады. Спортшылардың физикалық және техникалық дайындығы тұрғысынан психологиялық тұрақтылығының маңыздылығына ерекше назар аударылады. Мотивация, стресске төзімділік, өзін-өзі реттеу әдістері, ақыл-ой жаттығулары және кәсіби психологтармен ынтымақтастық сияқты психологиялық дайындық процесінде шешілетін негізгі аспектілер мен міндеттер сипатталған. Зерттеу әдістері, соның ішінде педагогикалық бақылау, әңгімелесу және гимнасттардың сауалнамасы ұсынылған. Жиналған мәліметтер негізінде жарыс алдындағы кезеңде психологиялық дайындықтың тиімділігін арттыруға бағытталған жаттықтырушылар мен мамандарға арналған ұсыныстар тұжырымдалған.

Түйінді сөздер: көркем гимнастика, психологиялық дайындық, бәсекелестік қызмет, жаттықтырушы, жарыстар.

Annotation. This article analyzes the features of the special psychological preparation of gymnasts of the highest ranks for competitive activities. Special attention is paid to the importance of athletes' psychological stability in the context of their physical and technical training. The key aspects and tasks solved in the process of psychological training are described, such as motivation, stress tolerance, self-regulation methods, mental training and cooperation with professional psychologists. Research methods are also presented, including pedagogical observation, interviews and questionnaires of gymnasts. Based on the collected data, recommendations have been formulated for coaches and specialists aimed at improving the effectiveness of psychological training in the pre-competition period.

Keywords: rhythmic gymnastics, psychological training, competitive activity, coach, competitions.

Актуальность. На сегодняшний день квалификационные требования к индивидуальным программам в художественной гимнастике акцентируются на совершенствовании технического мастерства гимнасток. Это достигается путём внедрения в композиции более сложных элементов и связок. Эффективное выполнение данной задачи возможно лишь при условии, что спортсменки овладеют значительным количеством самостоятельных гимнастических элементов. Современное развитие художественной гимнастики характеризуется возрастающими требованиями не только к физической и технической, но и к психологической подготовленности. В условиях высокоинтенсивных тренировок и постоянного участия спортсменок высших разрядов в соревнованиях, эмоциональное напряжение и переживания относительно результатов создают дополнительные психологические нагрузки. Всё это подчеркивает важность особого внимания к специальной психологической подготовке гимнасток к соревновательной деятельности.

Целью нашего исследования: является изучение специальной психологической подготовки гимнасток высших разрядов к соревновательной деятельности.

Методы и организация исследования: Изучение научно-методической литературы по данной теме, педагогическое наблюдение, диагностика в формате беседы и анкетирование.

Исследование специальной психологической подготовки гимнасток высших разрядов к соревновательной деятельности проводилось в период с 1 января по 1 марта с использованием сбора и последующего анализа данных. Статистической основой исследования послужила школа художественной гимнастики «IZUMRUD». В результате проведённых бесед с гимнастками высоких спортивных разрядов были выявлены ключевые задачи специальной психологической подготовки, которые требуют решения в процессе подготовки к соревнованиям.

Результаты исследования и их обсуждение.

Изучение научно-методической литературы является одним из традиционных и наиболее распространённых подходов в исследовательской деятельности. В рамках нашего исследования данный метод использовался для анализа публикаций, касающихся вопросов психологической подготовки в спорте, особенно в художественной гимнастике. Особое внимание было уделено роли тренера в данном процессе, а также методам, средствам и подходам, которые он применяет на практике.

Основы спортивной психологии начали формироваться в работах советских ученых, среди которых можно выделить А.П. Нечаева (1930), П.А. Рудика (1967) и А.Ц. Пуни (1947). Их научные исследования стали основой для последующих изучений, продолженных такими специалистами, как Л.Н. Данилин (1991), В.М. Мельников (1987), Л.Д. Гиссен (2010), Н.А. Худатов (1979), Г.Д. Горбунов (1994), а также современными авторами — В.А. Родионовой (2022), В.Г. Сивицким (2022) и Г.Д. Бабушкиным (2012) [2,3].

В современном спортивном мире успех гимнасток высших разрядов зависит не только от физической подготовки, но и от психологической устойчивости. Специальная психологическая подготовка становится необходимым компонентом тренировочного процесса, который способствует полному раскрытию потенциала спортсменок в условиях соревнований. Психологическая подготовка охватывает ряд аспектов, помогающих гимнасткам справляться со стрессом, повышать уверенность в себе и развивать настойчивость. Участие в соревнованиях сопровождается высоким уровнем эмоционального напряжения, что делает важным умение контролировать свои эмоции и сосредотачиваться на поставленных задачах.

Как подчеркивает К.А. Иваненко (2019), психофизиологическое состояние спортсмена оказывает значительное, а зачастую и решающее влияние на результативность в спортивной деятельности, особенно в таких дисциплинах, как художественная гимнастика. Поэтому психологическая подготовка гимнасток становится особенно актуальной как в процессе

преодоления интенсивных тренировочных нагрузок, так и во время соревнований, характеризующихся высоким уровнем эмоционального напряжения [1, с.132].

Вопросы значимости психологической подготовки в художественной гимнастике подробно анализируются в работах И.А. Виннер-Усмановой (2003), А.С. Михиной (2021), Ю.Н. Подгорной (2022), где рассматривается опыт квалифицированных спортсменок. По мнению И.А. Виннер-Усмановой, эффективная подготовка конкурентоспособных гимнасток должна основываться на интегральной модели, что подразумевает согласованное развитие всех компонентов подготовки, включая психологический аспект [4].

Высокие требования, предъявляемые к участникам тренировочного и соревновательного процессов в современном спорте, делают необходимым системное внедрение психологической подготовки. Правильно организованная и регулярно осуществляемая работа в этом направлении помогает гимнасткам успешно адаптироваться к высоким нагрузкам, сохранять внутреннее равновесие и уверенность перед выходом на ковер.

Психологическая подготовка позволяет смягчить влияние как внутренних факторов (страх неудачи, неуверенность, эмоциональное напряжение), так и внешних (шум, реакция зрителей, непривычная атмосфера соревнований). Важную роль в этом процессе играет спортивный психолог, который работает как в специализированных школах, так и в составе национальной сборной Республики Казахстан, предоставляя спортсменкам профессиональную поддержку в предсоревновательный период.

Следует подчеркнуть, что в процессе подготовки к соревнованиям тренер, совместно с психологом, играет ключевую роль в поддержании стабильного психоэмоционального состояния гимнастки. Для этого применяются методы речевого воздействия, а также моделируются ситуации, максимально приближённые к реальным условиям соревнований. Главной задачей тренера является формирование уверенности у спортсменки в собственных силах, предоставление моральной поддержки и акцентирование внимания на её индивидуальных достижениях, что способствует успешному преодолению трудностей и уверенным выступлениям.

Художественная гимнастика в настоящее время справедливо считается одним из самых зрелищных и популярных видов спорта. Вместе с тем, это также является одним из наиболее сложных и травмоопасных видов, особенно на начальном этапе подготовки, когда спортсмены осваивают технически сложные элементы, стремясь к высокому уровню профессионализма в соответствии с международными стандартами.

Каждое успешное или, наоборот, неудачное выступление гимнастки отображает огромную работу тренера, который должен обладать не только высоким уровнем профессиональной компетентности, но и особыми личностными качествами. Работа тренера в гимнастике относится к числу самых ответственных в спортивной деятельности. В процессе тренировок и соревнований ему необходимо решать множество задач, требующих знаний в таких областях, как методика спортивной подготовки, педагогика, биомеханика, возрастная физиология, спортивная и общая психология, антропология, морфология и спортивная метрология.

Гимнастика требует не только физической, но и интеллектуальной вовлечённости. Многие спортсменки подчеркивают, что психологическая и умственная составляющие подготовки зачастую оказываются более сложными, чем физические нагрузки, поскольку управление внутренним состоянием значительно труднее. Даже идеально отработанные на тренировках элементы могут не быть реализованы на соревнованиях без должной психологической подготовки, особенно в условиях давления со стороны соперников, судей и собственной тревожности.

В гимнастике внимание спортсмена сосредоточено не на окружающей среде, а на собственном теле. Современные спортивные дисциплины, включая художественную гимнастику, предъявляют высокие требования как к уровню двигательных навыков, так и к психическим ресурсам атлетов. Психологический профиль гимнастики уникален: это

«интровертированный» вид спорта, в котором акцент делается на восприятие и анализ своих движений, темпа, ритма, а также пространственно-временного восприятия.

Художественная гимнастика является одним из самых эмоционально насыщенных видов спорта, требующих от спортсменов не только физической выносливости, но и высокой концентрации, силы воли и гибкости центральной нервной системы. Психологические аспекты гимнастики включают искусственно созданные движения, требующие точности и выполнения в условиях потенциальной травмоопасности. Процесс подготовки и выполнения упражнений требует высокого уровня эмоционального самоконтроля и способности управлять своими ощущениями — так называемого внутреннего ориентирования. Ключевым качеством гимнаста является способность к упреждающей реакции — быстрой оценке текущего состояния движения и прогнозированию следующей фазы, что особенно важно при выполнении сложных элементов.

На высоком уровне спортивной подготовки гимнастика сопровождается интенсивным психоэмоциональным напряжением, требующим от спортсменов способности мобилизовать свои волевые качества. В этом контексте умение произвольно концентрироваться становится важнейшим условием для успешного выполнения упражнений при максимальной физической нагрузке.

Психологическое давление, связанное с участием в соревнованиях, представляет собой один из наиболее значительных стрессоров для гимнасток. Часто именно в ответственные моменты чрезмерное волнение мешает спортсменам продемонстрировать отработанные технические элементы. Состояние тревожности может приводить к скованности движений, снижению точности и ошибкам, оказывающим влияние на результат выступления. В таких ситуациях особенно важной становится роль тренера, который обеспечивает не только техническую, но и психологическую подготовку, помогая гимнастке справляться с эмоциональной нагрузкой и уверенно реализовывать свои возможности в условиях соревнований.

Исследования показали, что развитие психологических характеристик гимнасток связано с соревновательным или победоносным поведением. Следует учитывать, что различные чувства, которые испытывают гимнастки, связаны с соревнованиями. Во время соревнований спортсмены могут испытывать возбуждение, нервозность или неуверенность в себе. Ценности, которые их мотивируют, включая желание достигать целей, удовлетворение и счастье от успеха, существенно влияют на их результаты.

Иногда спортсмены беспокоятся о том, какие приоритеты расставить и чего ожидать, если у них ничего не получится. Это беспокойство может привести к страху, мышечному напряжению, болям в животе, скованности в теле, частой потливости рук и негативным мыслям. В результате гимнасты могут начать верить, что они никогда не смогут выиграть крупное соревнование [7]. Эти чувства сопровождаются реакцией на стресс. В этом контексте стресс может выступать как физическая и психическая нагрузка, нарушающая систему гомеостаза человеческого организма [8].

Однако личностное развитие и сильные личностные качества могут помочь преодолеть это. Исследование Адрианы Каплановой показало, что эффективность стратегий снятия стресса в таких случаях зависит, в частности, от уровня личностных качеств гимнасток, эмоциональной лабильности и стабильности, экстраверсии или интроверсии, открытости опыту и многого другого. Чтобы лучше понять личностные особенности гимнасток, рекомендуется определить их поведение в стрессовых ситуациях. Чтобы облегчить эти ситуации, тренеры должны разработать более эффективные методы [9].

Важно отметить, что, когда гимнасты сталкиваются с реальной или потенциальной опасностью, страх физической травмы может проявляться как распространенный источник беспокойства среди высококонкурентных гимнасток и даже как возможная причина ухода из спорта или потери уверенности в своей способности успешно выступать в различных условиях [10].

Таким образом, уверенность в себе является одной из главных характеристик личности гимнаста. Это играет важную роль в самопознании и самоусовершенствовании. Р.В.Джаббаров (2022) отметил, что: «Тревога, страх и безразличие не позволяют нам ощутить самореализацию или позитивные изменения, напротив, самоанализ является первым шагом к позитивным переменам и самосознанию» [11].

Изучение роли самосознания в процессе самоутверждения личности и понимание его положительных аспектов имеет особое значение. В психологии самопознание трактуется как совокупность достоверной информации, которую человек имеет о себе. Это охватывает осознание собственных эмоций, мыслей, установок, ценностей, личностных характеристик, особенностей взаимоотношений с другими, моделей поведения, а также потребностей, жизненных целей, предпочтений и элементов социальной идентичности. Самосознание формируется в результате процессов саморефлексии и социального взаимодействия. При этом развитие самопознания не ограничивается лишь внутренним анализом. Исследования А.С. Байрамова, А.А. Ализаде и О.С. Байрамова показывают, что существует ряд источников, которые способствуют углублению способности к саморефлексии и расширяют потенциал личности в процессе самоанализа.

Они следующие:

1. Физический мир. Эта категория ограничена физической информацией, такой как рост, вес и цвет глаз.
2. Социальные условия. Самоидентификация происходит, когда человек сравнивает себя с другими. Подкатегории включают в себя сравнения с целью повышения или понижения, когда они сравнивают себя с кем-то, кто находится в лучшей или худшей ситуации, соответственно.
3. Отраженные оценки. Это самоопределение зависит от ценностей, которые нам присваивают другие. Этот термин означает, что мы смотрим на себя глазами других людей.
4. Самоанализ. Этот источник самопознания включает в себя мысли, чувства, мотивы и желания. Это достигается путем самоанализа. Самоанализ связан с самопознанием и неразрывно с ним связан.
5. Самосознание. В этой категории самопознания ключевыми являются самонаблюдение и исследование собственного поведения. Истина о себе познается в процессе самоанализа [12].

Независимо от источника, восприятие страха потенциально может нарушить концентрацию внимания и в конечном итоге помешать будущему выступлению спортсмена [13]. Неадекватно рассчитанный риск в спортивной гимнастике приводит к физиологическим и психологическим последствиям на психофизиологическом уровне. Эти последствия, в свою очередь, негативно влияют на результаты и значительно повышают риск получения травмы. Например, у гимнаста, который боится выполнять какой-либо трюк, может повыситься тонус тела (мышц) и частота сердечных сокращений, а также снизиться концентрация и уверенность в себе. Такая ситуация приводит к постоянному ухудшению навыков и умений.

Согласно данным научной литературы, развитие личностных характеристик в процессе спортивной деятельности способствует повышению вероятности достижения спортсменом высоких результатов на соревнованиях [14]. Исследователи отмечают, что специалисты в области спортивной психологии регулярно сталкиваются с выраженными различиями в личностных чертах как между представителями различных видов спорта, так и внутри одного вида. Даже в рамках одной командной спортивной дисциплины можно наблюдать вариации в распределении спортивных ролей. Эти различия обусловлены индивидуальными особенностями темперамента, характера, способностей и других личностных качеств спортсменов. На их формирование влияют как врожденные психофизиологические предпосылки, так и внешние факторы — социальная среда, условия воспитания, особенности тренировочного процесса и участие в соревнованиях.

В ходе нескольких исследований также были изучены различия в личностных характеристиках спортсменов, выступающих индивидуально, и спортсменов, выступающих в команде. Исследование показало, что личностные характеристики гимнасток оказывают существенное влияние на их соревновательный процесс и механизм успеха. Можно предсказать успех гимнастки по определенной специальности, основываясь на личностных характеристиках. Многочисленные исследования были посвящены изучению внутренней и внешней мотивации, которые играют важную роль в успехе гимнасток. Следует отметить, что психология мотивации является одной из самых сложных и противоречивых областей современной психологии. На основе проведенных исследований можно констатировать, что родители играют центральную роль в процессе спортивного развития ребёнка. Они не только обеспечивают условия для физической и эмоциональной нагрузки, сопровождающей занятия спортом, но и несут ответственность за рациональную организацию повседневной жизни юного спортсмена, его психологическое благополучие, а также за формирование устойчивых и доверительных отношений. В связи с этим родителям следует внимательно относиться к эмоциональному состоянию ребёнка, предоставляя своевременную моральную поддержку и избегая чрезмерного давления.

Между тем, для изучения аспектов специальной психологической подготовки гимнасток высших разрядов к соревновательной деятельности выделим несколько ключевых моментов:

Мотивация — это движущая сила, побуждающая гимнасток к тренировкам и соревнованиям. Специалисты по спортивной психологии работают над развитием у спортсменок внутренней мотивации, основанной на личных целях и ценностях. Это позволяет им преодолевать трудности и стремиться к успеху, несмотря на внешние обстоятельства.

Стрессоустойчивость и управление эмоциями. Один из основных аспектов психологической подготовки — это развитие стрессоустойчивости. Гимнастки осваивают различные методы управления стрессом, такие как дыхательные упражнения, медитация и релаксация. Эти навыки помогают сохранять спокойствие и концентрацию во время выступлений, что значительно увеличивает шансы на успех.

Визуализация и ментальные тренировки. Техника визуализации является мощным инструментом, помогающим гимнасткам представлять свои выступления и достигать поставленных целей. Ментальные тренировки, в основе которых лежит визуализация, способствуют улучшению координации и уверенности в собственных силах. Гимнастки учатся «прокручивать» свои выступления в уме, что позволяет снизить уровень тревожности и повысить уверенность перед соревнованиями.

Роль психолога в подготовке. Сотрудничество с психологом становится всё более распространённой практикой среди гимнасток высших разрядов. Психолог помогает спортсменкам преодолевать внутренние барьеры, такие как страх неудачи или перфекционизм, и учит справляться с ними. Профессиональная поддержка помогает гимнасткам лучше понять себя и свои эмоции, что в конечном итоге способствует успешным выступлениям.

В ходе проведенных интервью с гимнастками было установлено, что перед соревнованиями они часто испытывают повышенный уровень тревожности, что негативно сказывается на их самооценке и уверенности во время выступлений. Для формирования стабильного и успешного поведения во время старта ключевым фактором является применение тренером методики моделирования соревновательной среды. Этот подход подразумевает тщательное планирование этапов разминки, выхода на помост и смены локаций, что позволяет воспроизвести структуру реального соревнования. В данной ситуации важным принципом выступает согласованность между структурой соревновательной деятельности и уровнем подготовки гимнастки.

Регулярное использование этого психолого-педагогического метода способствует адаптации спортсменок к стрессовым ситуациям, уменьшая влияние эмоционального напряжения и формируя к нему устойчивость. Это объясняет, почему высоких результатов

достигают не только спортсменки с выдающимися физическими данными, но и те, кто умеет эффективно саморегулироваться и контролировать своё внутреннее состояние.

На основе полученных данных были выделены основные задачи специальной психологической подготовки, решение которых особенно актуально на этапе предсоревновательной подготовки:

- развитие устойчивой мотивации к участию в соревнованиях;
- создание индивидуализированной модели подготовки к выступлению;
- совершенствование эмоциональной устойчивости в стрессовых условиях;
- освоение методов саморегуляции психоэмоционального состояния;
- управление эмоциональным состоянием в момент старта.

Для достижения указанных целей целесообразно применять такие психотехнические методы, как аутогенная тренировка, идеомоторная репетиция и сенсорная репродукция образов. Кроме того, мотивационные формулы позитивного внушения («Соревнования — это мой праздник!», «Я уверена в своих силах!», «Мне ничто не мешает победить!», «Я готова на все 100%!») могут служить эффективным инструментом для повышения уверенности и эмоционального настроя на успешное выступление.

Заключение

Недостаток внимания к специальной психологической подготовке гимнасток высших разрядов в преддверии соревнований требует повышенного интереса со стороны спортивных психологов и педагогов. Эта проблема сохраняет свою актуальность и значимость в жизни многих спортсменов. Решая задачи психологической подготовки, тренер должен понимать, что подобная работа не может быть поставлена на поток. Психология человека — это уникальный инструмент.

Специальная психологическая подготовка гимнасток высших разрядов является важным аспектом, который не следует недооценивать. Она способствует не только улучшению спортивных результатов, но и формированию устойчивой психики, необходимой для успешной соревновательной деятельности. Уделяя внимание психологическим аспектам, тренеры и спортсменки могут создать прочный фундамент для достижения высоких результатов в гимнастике.

Исследование показало, что многие гимнастки испытывают тревожность, неуверенность и эмоциональную нестабильность в преддверии соревнований. Это подчеркивает необходимость систематической и целенаправленной работы над развитием стрессоустойчивости, самоуверенности, навыков саморегуляции и положительной мотивации. Роль тренера и спортивного психолога в этом процессе невозможно переоценить — именно они создают основы психологической стабильности спортсменки.

Применение методов ментальной подготовки, моделирования соревновательной деятельности и индивидуализированных мотивационных установок способствует формированию уверенного поведения у гимнасток и их способности мобилизовать внутренние ресурсы в ответственные моменты.

Таким образом, формирование психологической готовности к соревнованиям должно рассматриваться как одна из приоритетных задач в подготовке гимнасток высшей квалификации. Профессиональное и системное обеспечение данного аспекта непосредственно влияет не только на спортивные достижения, но и на личностную устойчивость спортсменки в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Иваненко К.А. Стресс в спортивной деятельности на примере художественной гимнастики / К.А. Иваненко, М. В. Франковская. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2019. - № 37 (275). - С. 132-134. - URL: <https://moluch.ru/archive/275/62413/> (дата обращения: 31.03.2024).
2. Родионов А.В., Родионова И.А., Уляева Л.Г. исторические вехи московской научной школы спортивной психологии. часть i. зарождение и развитие в советский период // вестник спортивной науки. 2021. №3.
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-vehi-moskovskoy-nauchnoy-shkoly-sportivnoy-psihologii-chast-i-zarozhdenie-i-razvitie-v-sovetskiy-period> (дата обращения: 31.03.2024).
3. Козимирова Г.М. Изучение проблемы психологической подготовленности групп спортсменов отечественными психологами // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2017. №1 (41).
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-problemy-psihologicheskoy-podgotovlennosti-grupp-sportsmenov-otechestvennymi-psihologami> (дата обращения: 31.03.2024).
4. Виннер -Усманова И. «Интегральная подготовка в художественной гимнастике» тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 13.00.04. URL: <https://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-04/dissertaciya-integralnaya-podgotovka-v-hudozhestvennoy-gimnastike>.
5. Байрамов, А.С., и Али-заде, А.А. (2019). Социальная психология. Баку: Издательство Гапп-Полиграф.
6. Лавалли, Д., и Робинсон, Х.К. (2017). В поисках идентичности: качественное исследование ухода из спортивной карьеры у женщин-гимнасток. *Psychology of Sport and Exercise*, 8(1), 119–141. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport>
7. Манн, Х.Б., и Уитни, Д.Р. (2018). Тест на определение, является ли одна из двух случайных величин статистически большей. *Annals of Mathematical Statistics*, 18, 50–60. <https://doi.org/10.1214/aoms/1177730491>
8. Мартенс, Р. (2018). Тревожность и двигательное поведение: обзор. *Journal of Motor Behavior*, 3(2), 151–179. <https://doi.org/10.1080/00222895.1971.10734899>
9. Капланова, А. (2018). Индивидуальные различия в чувствительности теннисистов к ситуациям несправедливости с точки зрения пятифакторной модели личности (Big Five). *Acta Gymnica*, 48(1), 21–26. <https://doi.org/10.5507/ag.2018.002>
10. Соломон, Г.Б. (2014). Взгляд на нравственное развитие в физической активности в течение жизни. В: Вайс, М.Р. (ред.), *Развитие спортивной и физической психологии: пожизненная перспектива* (стр. 453–474). Моргантаун: Fitness Information Technology.
11. Джаббаров, Р.В. (2022). Креативная психология (конспект лекций). Баку: ООО «ОПТИМИСТ».
12. Капланова, А. (2018). Индивидуальные различия в чувствительности теннисистов к ситуациям несправедливости с точки зрения пятифакторной модели личности (Big Five). *Acta Gymnica*, 48(1), 21–26. <https://doi.org/10.5507/ag.2018.002>
13. Трежер, Д.К. (2021). Повышение мотивации молодежи в спорте: подход цели достижения. В: Робертс, Г.К. (ред.), *Достижения в мотивации в спорте и физической активности* (стр. 79–100). Шампейн: Human Kinetics.
14. Вайс, М.Р., и Станц, К.П. (2024). Немного дружеского соперничества: Партнёрские отношения и психосоциальное развитие в молодежном спорте и контекстах физической активности. В: Вайс, М.Р. (ред.), *Развитие спортивной и физической психологии: пожизненная перспектива* (стр. 165–196). Моргантаун: Fitness Information Technology.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-102-106

ӘОЖ 373.3 : 371.3 : 37.026.9 : 371.385.5

**БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ STEM БІЛІМ БЕРУ
ЖАҒДАЙЫНДА ЗЕРТТЕУШІЛІК DAҒДЫЛАРЫ МЕН СЫНИ ТҰРҒЫДАН
ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАЗМҰНЫ**

ЖҰМАШ ЖАРҚЫНАЙ ОҢДАШҚЫЗЫ

Қорқыт ата атындағы Қызылорда университетінің «Информатика және АКТ» білім беру
бағдарламасының магистранты

Ғылыми жетекші – **ТІЛЕУБАЙ С.Ш.**

Қызылорда, Қазақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада бастауыш мектеп оқушыларының STEM білім беру жағдайында зерттеушілік дағдылары мен сыни тұрғыдан ойлауын қалыптастыру мәселелері қарастырылады. STEM білім беру қазіргі заманғы инновациялық әдістердің бірі ретінде оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға, логикалық ойлауын дамыту және мәселелерді шешу қабілетін жетілдіруге мүмкіндік береді. Зерттеу барысында оқушылардың зерттеушілік дағдыларын қалыптастырудың мазмұны, әдістері мен құралдары айқындалды. Сонымен қатар, сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамытуға ықпал ететін тиімді педагогикалық тәсілдер ұсынылды. Бұл мақала STEM білім беруді бастауыш мектеп тәжірибесіне енгізудің теориялық, практикалық негіздерін анықтауға бағытталған.

Кілт сөздер: STEM білім беру, зерттеушілік дағдылар, сыни тұрғыдан ойлау, бастауыш мектеп, оқыту әдістері.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы формирования исследовательских навыков и критического мышления у учащихся начальной школы в условиях STEM-образования. STEM-образование как одна из современных инновационных методик способствует развитию познавательной активности, логического мышления и способности к решению проблем у учащихся. В ходе исследования определены содержание, методы и инструменты формирования исследовательских навыков. Кроме того, предложены эффективные педагогические подходы, способствующие развитию критического мышления. Данная статья направлена на выявление теоретических и практических основ внедрения STEM-образования в практику начальной школы.

Ключевые слова: STEM-образование, исследовательские навыки, критическое мышление, начальная школа, методы обучения.

Abstract: This article examines the development of research skills and critical thinking in primary school students within the framework of STEM education. As one of the modern innovative approaches, STEM education enhances students' cognitive activity, develops logical thinking, and improves problem-solving abilities. The study identifies the content, methods, and tools for fostering research skills in students. Additionally, effective pedagogical strategies for promoting critical thinking are proposed. This article aims to establish the theoretical and practical foundations for integrating STEM education into primary school practices.

Keywords: STEM education, research skills, critical thinking, primary school, teaching methods.

STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) білім беру қазіргі білім беру жүйесінің маңызды бағыты ретінде қарастырылады. STEM әдістемесінің басты мақсаты – оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру, зерттеушілік және шығармашылық қабілеттерін дамыту, болашақ мамандықтарға қажетті дағдыларды қалыптастыру. Бастауыш

мектеп оқушылары үшін STEM білім беру зерттеушілік және сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін дамытуда ерекше маңызға ие. Бұл кезеңде балалардың танымдық белсенділігі мен қызығушылығы жоғары, сондықтан оқу процесінде ғылыми әдістерді пайдалану олардың интеллектуалдық дамуына ықпал етеді. Бұл мақалада бастауыш мектеп оқушыларының зерттеушілік дағдылары мен сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін қалыптастырудың мазмұны мен әдістері қарастырылады. Сонымен қатар, STEM білім беру арқылы балалардың оқу процесіне деген қызығушылығын арттырудың тиімді тәсілдері талданады.

STEM білім беру – ғылым, технология, инженерия, математика пәндерін интеграциялау арқылы оқушылардың білімін тереңдетуге бағытталған әдіс. Бұл бағытта оқушылар нақты өмірдегі мәселелерді шешу үшін бірнеше пәндерді біріктіріп қолдануға үйренеді. STEM әдісінің негізінде эксперименттер, жобалық жұмыстар және шығармашылық тапсырмалар жатыр.

Бастауыш сыныпта STEM білім беру оқушылардың ғылым мен техникаға деген қызығушылығын оятып, оларды зерттеушілікке ынталандырады. Бұл әдістің басты ерекшелігі – теория мен практиканы ұштастырып, оқушылардың алған білімін өмірде қолдана білуге үйретуі. STEM әдістемесі арқылы оқушылар аналитикалық ойлауды, деректерді өңдеуді, және шешім қабылдауды үйренеді. Зерттеулер көрсеткендей, STEM әдістері оқу процесінде қолданылғанда, оқушылардың білімге деген қызығушылығы артып, шығармашылық қабілеттері дами түседі. Мысалы, тәжірибе жүргізу барысында оқушылар ғылыми деректерді талдап, өз гипотезаларын ұсына алады. Бұл әдіс балалардың танымдық белсенділігін арттырып, оларды белсенді оқу процесіне тартады. [1]

Зерттеушілік дағдылар – оқушылардың жаңа ақпаратты іздеу, талдау және қорытынды жасау қабілеті. STEM білім беру жағдайында бұл дағдыларды қалыптастыру оқушылардың өз бетінше білім алуына, ақпаратпен жұмыс жасауына және шығармашылық ойлауына ықпал етеді. Зерттеушілік дағдыларды қалыптастыру үшін оқыту процесіне тәжірибелік жұмыстар мен эксперименттерді енгізу маңызды. Мысалы, табиғаттану сабағында оқушылар өсімдіктердің өсу процесін бақылап, күнделік жүргізе алады. Бұл оларды деректерді талдауға, себеп-салдар байланысын анықтауға және қорытынды жасауға үйретеді. Сонымен қатар, жобалық жұмыстар зерттеушілік дағдыларды дамытуда тиімді әдіс болып табылады. Жобалық жұмыстар барысында оқушылар белгілі бір мәселені шешу үшін топтық зерттеу жүргізіп, нәтижелерін ұсынады. Бұл олардың коммуникативтік дағдыларын жетілдіреді және зерттеушілік әдістерді қолдануға үйретеді. Зерттеушілік дағдыларды қалыптастырудың тағы бір маңызды әдісі – сыни сұрақтарды пайдалану. Мұғалім оқушыларға «Неліктен?», «Қалай?», «Егер... болса не болар еді?» сияқты сұрақтар қою арқылы олардың ойлау қабілетін ынталандырады. Мұндай тәсіл балаларды өз пікірін дәлелдеуге және түрлі көзқарастарды қарастыруға үйретеді. [2]

Сыни тұрғыдан ойлау – ақпаратты талдап, оны бағалап, негізделген шешім қабылдау қабілеті. STEM білім беру жағдайында сыни ойлауды дамыту оқушылардың шығармашылық әлеуетін арттырады және мәселелерді шешуге бағытталған практикалық дағдыларды қалыптастырады. Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту үшін оқушыларды түрлі жағдайларға талдау жасатуға, өз пікірін қорғауға және дәлелдер келтіруге үйрету маңызды. Мысалы, математика сабағында белгілі бір есептің бірнеше шешімін қарастыру немесе ғылым сабағында эксперимент нәтижелерін талдау балалардың сыни ойлау қабілетін дамытады. STEM сабақтарында түрлі мәселелерді шешуге арналған тапсырмалар сыни ойлауды дамытуға ықпал етеді. Мысалы, «Энергияны үнемдеудің тиімді әдістерін ұсыныңыз» немесе «Роботтың қозғалысын қалай жетілдіруге болады?» деген тапсырмалар оқушыларды ойлануға және өз идеяларын ұсынуға ынталандырады. Оқушылардың сыни ойлауын дамытуда пікірталастар мен талқылаулар да маңызды рөл атқарады. Пікірталастар барысында оқушылар өз көзқарасын дәлелдеуге және қарсы пікірлерді қарастыруға үйренеді. Мұндай әдістер олардың коммуникативтік және аналитикалық қабілеттерін арттырады. [3]

STEM білім беру әдістерін бастауыш мектеп тәжірибесіне енгізу үшін бірнеше тиімді тәсілді қолдануға болады.

1. Интеграцияланған сабақтар: STEM білім беру пәндерді біріктіріп оқытуды көздейді. Мысалы, «Күн энергиясын пайдалану» тақырыбындағы сабақта оқушылар физика, математика және экология пәндері бойынша білім алады.

2. Жобалық оқыту: Жобалық жұмыстар арқылы оқушылар нақты мәселелерді шешуге үйренеді. Мысалы, «Экологиялық таза үй жобасын жасау» немесе «Метеостанция құрастыру» сияқты жобалар оқушылардың зерттеушілік және шығармашылық қабілеттерін дамытады.

3. Практикалық тәжірибелер: STEM білім беру тәжірибеге негізделген. Мысалы, оқушыларға түрлі материалдардың беріктігін тексеру немесе судың қасиеттерін зерттеу сияқты тәжірибелік жұмыстарды орындау ұсынылады.

4. Ойын элементтерін қолдану: STEM сабақтарында ойын әдістерін қолдану оқушылардың қызығушылығын арттырады. Мысалы, робототехника сабағында роботтармен жарыстар ұйымдастыру балаларды белсенділікке ынталандырады.

5. Технологияны пайдалану: STEM білім беру үшін заманауи технологияларды қолдану маңызды. Мысалы, интерактивті тақталар, виртуалды зертханалар және 3D модельдеу бағдарламалары оқушылардың оқу процесіне қызығушылығын арттырады.

STEM білім беру әдісінің басты артықшылығы – оқушылардың білімін практикада қолдану мүмкіндігі. Бұл әдіс оқушыларды нақты мәселелерді шешуге және өздігінен білім алуға ынталандырады. Сонымен қатар, STEM әдісі оқушылардың шығармашылық және аналитикалық ойлау қабілеттерін дамытады. Алайда, STEM білім беруді енгізуде кейбір қиындықтар да бар. Мұғалімдердің кәсіби дайындығы, қажетті ресурстардың жеткіліксіздігі және оқушылардың жаңа әдістерге бейімделуіне уақыт қажет. Сондықтан STEM әдістерін тиімді енгізу үшін мұғалімдерді арнайы даярлау және мектептерді қажетті құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету маңызды. [4]

STEM білім беру қазіргі таңда әлемнің көптеген елдерінде білім беру жүйесінің ажырамас бөлігіне айналды. Оның тиімділігі мен қолданысы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру мен заманауи дағдыларды қалыптастыруда ерекше орын алады. Әсіресе, шетелдік және отандық мысалдар STEM әдістерін білім беру тәжірибесінде табысты енгізудің ерекшеліктерін ашуға көмектеседі.

STEM білім беру АҚШ-та XX ғасырдың соңында қолға алынып, қазір бұл елдің білім беру саясатының негізгі басымдықтарының біріне айналды. АҚШ мектептерінде STEM негізінде көптеген пәндер біріктіріліп оқытылады. Мысалы, NASA бағдарламалары аясында оқушыларды ғарыштық зерттеулерге тарту үшін арнайы жобалар ұйымдастырылады. Оқушылар түрлі модельдер құрастырып, оларды ғарышқа бейімдеп сынайды. Мұндай жобалар олардың инженерлік және ғылыми ойлау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, STEM Camp деп аталатын жазғы лагерьлер АҚШ-та танымал. Бұл лагерьлерде оқушылар робототехника, бағдарламалау, физика және математика бойынша жобалық тапсырмалар орындайды. Мұндай бастамалар оқушылардың өз қабілеттерін жаңа қырынан танып, болашақ мамандықтарын таңдауға әсер етеді.

Финляндияда STEM білім беру барлық деңгейде кеңінен таралған. Бұл елде оқушылардың шығармашылық ойлау қабілетін дамыту басты назарға алынады. Финляндия мектептері STEM әдістемесін интеграцияланған жобалық оқыту түрінде қолданады. Мысалы, экология сабақтарында оқушылар қалдықтарды қайта өңдеу жүйесін зерттеп, өз ауылдары үшін экологиялық таза жобалар әзірлейді. Мұндай жобалар экологиялық мәдениетті қалыптастырумен қатар, инженерлік және ғылыми ойлауға ықпал етеді. [5]

Жапония STEM білім беруді робототехника және жасанды интеллект саласымен байланыстыра отырып, оқушылардың техникалық дағдыларын дамытуға көп көңіл бөледі. Мектептерде арнайы «Роботтар күні» ұйымдастырылып, онда оқушылар өз қолдарымен роботтар құрастырады. Сонымен қатар, жапон мектептері мен университеттерінде STEM

пәндері бойынша ұлттық олимпиадалар өткізіліп, оқушыларды ғылыми-зерттеушілік қызметке ынталандырады.

Қазақстан STEM білім беруді дамытуда алғашқы қадамдарын жасап келеді. Соңғы жылдары еліміздің мектептерінде бұл әдісті енгізуге арналған бағдарламалар мен жобалар жүзеге асырылуда. Назарбаев Зияткерлік мектептері STEM білім берудің Қазақстандағы үлгісі ретінде танылды. Бұл мектептерде оқушылардың ғылыми-зерттеу дағдыларын дамыту үшін арнайы зертханалар мен ресурстар қарастырылған. Мысалы, физика пәнінде оқушылар заманауи жабдықтармен тәжірибелер жүргізіп, нақты ғылыми мәселелерді шешуге бағытталған жобалар орындайды. Қазақстанда STEM әдістемесін насихаттау мақсатында түрлі фестивальдер ұйымдастырылады. Мысалы, жыл сайынғы STEM Fest шарасы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған. Бұл фестивальдерде оқушылар өз жобаларын ұсынып, робототехника, бағдарламалау, және инженерия салаларында жарыстарға қатысады. Еліміздің көптеген қалаларында оқушылар сарайлары мен ғылыми-техникалық орталықтар жұмыс істейді. Бұл орталықтарда оқушылар 3D модельдеу, робототехника, және электроника негіздері бойынша білім алады. Мұндай орталықтар STEM білім беруді қолдап, мектептен тыс уақытта балалардың танымдық белсенділігін арттырады. Қазақстандық мектептерде робототехника жарыстары ерекше танымал. Мысалы, «KazRobotics» атты республикалық байқау жыл сайын өткізіліп, онда оқушылар өздері құрастырған роботтарды таныстырады. Бұл жарыстар оқушылардың инженерлік және техникалық дағдыларын дамытуға зор үлес қосады. [6]

Шетелдік және қазақстандық тәжірибе көрсеткендей, STEM білім беру оқушылардың жан-жақты дамуына ықпал етеді. Біріншіден, бұл әдіс оқушылардың шығармашылық қабілеттерін арттырады. Мысалы, Қазақстанда «Эко-мектеп» жобасы аясында оқушылар қалдықтарды қайта өңдеу бойынша инновациялық шешімдер ұсынады. Бұл олардың шығармашылық ойлау қабілетін дамытып, экологиялық мәселелерге жауапкершілікпен қарауға үйретеді.

Екіншіден, STEM әдісі оқушылардың техникалық сауаттылығын арттырады. Мысалы, АҚШ мектептерінде оқушылар бағдарламалау негіздерін меңгеріп, жасанды интеллект жобаларын әзірлейді. Бұл олардың заманауи технологиялармен жұмыс істеу қабілетін жетілдіреді.

Үшіншіден, STEM білім беру оқушылардың коммуникациялық және топтық жұмыс дағдыларын дамытады. Топтық жобалар кезінде балалар бір-бірімен пікір алмасып, ортақ шешімдер қабылдауға үйренеді. [7]

Қорыта айтқанда, бастауыш мектеп оқушыларының STEM білім беру жағдайында зерттеушілік дағдылары мен сыни тұрғыдан ойлауын қалыптастыру – қазіргі заманғы білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі. STEM әдістері оқушыларды ғылымға, технологияға, инженерияға, математикаға қызығушылықпен қарауға үйретіп, олардың интеллектуалдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Бұл зерттеу нәтижесінде бастауыш мектептегі STEM білім беруді ұйымдастырудың теориялық және практикалық негіздері анықталды. STEM әдістерін тиімді пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, олардың болашақ мамандықтарына дайындық деңгейін көтереді. STEM білім беру – болашаққа бағытталған оқу әдісі ретінде қазіргі білім беру жүйесінде ерекше орын алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әлқожаева, Р. STEM-білім беру: теория және практика / Р. Әлқожаева. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 220 б. (43 б.)
2. Жұмабекова, А. Мектеп оқушыларының сыни ойлау қабілетін дамыту әдістері / А. Жұмабекова. – Астана: Фолиант, 2019. – 180 б. (75 б.)
3. Қасымова, М. Зерттеушілік дағдыларды қалыптастырудағы заманауи тәсілдер / М. Қасымова. – Шымкент: Мирас, 2020. – 215 б. (98 б.)
4. Bybee, R. W. The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities / R. W. Bybee. – Arlington: NSTA Press, 2013. – 174 p. (56 б.)
5. Johnson, C. C. STEM Road Map: A Framework for Integrated STEM Education / C. C. Johnson, E. E. Peters-Burton, T. J. Moore. – New York: Routledge, 2015. – 384 p. (67 б.)
6. Назарбаев Зияткерлік мектептері. STEM-білім беруді мектеп тәжірибесінде қолдану: әдістемелік нұсқаулық. – Астана: НЗМ, 2021. – 120 б. (56 б.)
7. Ли, В. STEM Learning for All Students: Equity and Inclusion in Integrated Approaches / В. Ли, К. Смит. – Washington, DC: National Academies Press, 2016. – 312 p. (88 б.)

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-107-114

УДК 37.091.33:581.5:632.95

ЖАЛПАҚ ЖАПЫРАҚТЫ АҒАШТАРДЫҢ ФИТОСАНИТАРЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ НЕГІЗІНДЕ БІЛІМГЕРЛЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

САЛЫБЕКОВА НУРДАНА НУРТАЕВНА

PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доцент
м.а.

НАҚЫПОВА ЖІБЕК БАУЫРЖАНҚЫЗЫ

атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің магистранты
Түркістан қ., Қазақстан

Аннотация. Мақалада жалпақ жапырақты ағаштардың фитосанитарлық тұрақтылығын зерттеу арқылы бакалавриат студенттерінің ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Зерттеу Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің биология мамандығы бойынша білім алушы 1-курс студенттерімен жүргізілді. Жұмыс барысында үш заманауи әдіс қолданылды: геокеңістіктік фитосанитарлық мониторинг, цифрлық фитопатологиялық диагностика және кейс-бағытталған экологиялық модельдеу. Әр әдістің студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін арттырудағы әсері тәжірибелік және бақылау топтарының нәтижелері арқылы салыстырмалы түрде бағаланды. Кэндалдың τ коэффициенті арқылы жүргізілген статистикалық талдау әдістердің тиімділігін айғақтайтын жоғары оң корреляцияны көрсетті. Мақалада зерттеу нәтижелерімен қатар, экологиялық білім берудегі зерттеушілік тәсілдің маңыздылығы теориялық және практикалық тұрғыда негізделді.

Тірек сөздер: ғылыми-зерттеу дағдылары, бакалавриат студенттері, экологиялық білім, фитосанитарлық тұрақтылық, кейс-әдіс, геокеңістіктік мониторинг, цифрлық диагностика, зерттеушілік құзыреттілік, экологиялық модельдеу, Кэндал коэффициенті.

Кіріспе. Экологиялық бағдарланған білім беруге деген қызығушылықтың артуы мен болашақ мамандарды практикалық тұрғыда даярлауға қойылатын талаптар жағдайында бакалавриат студенттерінің ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру ерекше маңызға ие болуда. Табиғи құбылыстарды зерттеу, экологиялық процестерді талдау және ғылыми негізделген қорытындылар жасау дағдыларын дамыту [1] биологиялық және педагогикалық бағыттарда білім алатын студенттердің кәсіби даярлығының маңызды компонентіне айналуға. Оқу үдерісіне зерттеу қызметін кіріктірудің болашағы зор бағыттарының бірі – жалпақ жапырақты ағаштардың фитосанитарлық тұрақтылығын зерттеу болып табылады. Бұл ағаштар экожүйелердің, соның ішінде қалалық жағдайларда, микроклиматты жақсарту, ауа сапасын арттыру, топырақты қорғау және биоәртүрлілікті сақтау секілді маңызды қызметтер атқарады. Алайда, биотикалық және абиотикалық факторлардың әсерінен ағаштардың аурулар мен зиянкестерге төзімділігі төмендейді [2], бұл өз кезегінде тұрақты фитосанитарлық мониторинг жүргізуді талап етеді.

Студенттердің жалпақ жапырақты ағаштардың фитосанитарлық қауіптерге төзімділігін зерттеуге қатысуы көгалдандырылған аумақтарды қорғауға қажетті қолданбалы деректер алуға ғана емес, сонымен қатар олардың ғылыми қызметке тән құзыреттері мен дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді: мәселені қою, гипотеза ұсыну, бақылау жүргізу, эмпирикалық деректерді жинау және өңдеу, қорытынды жасау мен ғылыми зерттеу жұмыстарын рәсімдеу. Жұмыс барысында студенттер далалық және зертханалық талдау әдістерін [3] меңгеріп, зерттеуді өз бетінше жүргізу тәжірибесін игереді, аналитикалық ойлау қабілеті мен экологиялық мәдениетін [4] дамытады.

Осы жұмыстың мақсаты – жалпақ жапырақты ағаштардың фитосанитарлық тұрақтылығын зерттеу үдерісінде бакалавриат студенттерінің ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыруға педагогикалық жағдайларды негіздеу және жүзеге асыру.

Зерттеу гипотезасы – бакалавриат студенттерін жалпақ жапырақты ағаштардың фитосанитарлық жай-күйін зерттеуге мақсатты түрде тарту олардың ғылыми-зерттеу дағдыларын, экологиялық құзыреттілігін және тұрақты танымдық уәждемесін неғұрлым тиімді қалыптастыруға ықпал етеді деген болжамға негізделген.

Экологиялық білім беру контекстіндегі ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру мәселесі [5] қазіргі жоғары білім берудің өзекті міндеттерінің бірі болып қала бермек. Климаттың тұрақты өзгеруі, урбанизация және қоршаған ортаның нашарлауы [6] жағдайында болашақ мамандарды тек теориялық біліммен ғана емес, сонымен қатар табиғи жүйелерді зерттеу мен сақтауға бағытталған практикалық дағдылармен қамтамасыз ету қажет. Сондықтан экологиялық және биологиялық бағыттағы ғылыми зерттеулер элементтерін, атап айтқанда, ағаш екпелерінің фитосанитарлық талдауын оқу үдерісіне енгізу – студенттердің зерттеушілік мәдениетін қалыптастыруға және жалпы кәсіби білім беру сапасын арттыруға ықпал ететін өзекті де орынды қадам болып табылады.

Негізгі мәтін. Студенттердің ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру – заманауи жоғары мектептің маңызды міндеттерінің бірі [7]. Бұл, әсіресе, білім берудің құзыреттілікке негізделген моделіне көшу жағдайында өзекті бола түсуде, өйткені мұндай модельде назар тек теориялық білімді игеруге ғана емес, сонымен қатар кәсіби қызметте қолдануға болатын практикалық дағдылар мен іскерліктерді меңгеруге аударылады. Студенттердің ғылыми-зерттеу қызметі [8] олардың сыни ойлауын, дербестігін, ғылыми міндеттерді қоя білу және шеше білу қабілетін дамытуға ықпал етеді, ал бұл өз кезегінде болашақ мамандарды даярлаудың ажырамас бөлігі болып табылады.

Зерттеу дағдыларын қалыптастырудың теориялық негізін зерттеушілік оқыту педагогикасы, тұлғалық-бағдарлы және іс-әрекеттік тәсілдердің ұстанымдары құрайды. Бұл тәсілдерге сәйкес, студент – оқу үдерісінің белсенді субъектісі, ал оқытушы – зерттеу қызметінің ұйымдастырушысы және жетекшісі ролін атқарады. Сонымен қатар, проблемалық оқыту элементтері де маңызды рөл атқарады: мұндай тәсіл кезінде студент алдын ала шешімі белгісіз нақты мәселемен бетпе-бет келеді және оны ғылыми әдістерге сүйене отырып, дербес шешуге тырысады.

Зерттеу құзыреттерін қалыптастырудың тиімді бағыттарының бірі – экологиялық білім беру [9], әсіресе қоршаған ортаның жай-күйі мен биоәртүрлілікті зерттеуге байланысты оның қолданбалы аспектілері. Осы контексте ағаш өсімдіктерінің фитосанитарлық тұрақтылығын зерттеу ерекше мәнге ие, өйткені ол биологиялық және экологиялық тақырыптарды нақты зерттеу тәжірибесімен ұштастыруға мүмкіндік береді.

Өсімдіктердің фитосанитарлық тұрақтылығы – бұл олардың зиянкестерге, ауруларға және қолайсыз сыртқы орта жағдайларына төтеп беруін қамтамасыз ететін қасиеттер жиынтығы [10]. Ғылыми әдебиеттерде бұл ұғым түрлердің бейімделу әлеуетінің және өзгермелі орта жағдайларында өмір сүру қабілетінің маңызды индикаторы ретінде қарастырылады. Қоңыржай климаттық белдеуде кең таралған жалпақ жапырақты ағаштар экожүйелердің тұрақтылығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады, дегенмен олар әртүрлі биотикалық және абиотикалық факторлардың әсеріне ұшырайды.

Бұл саладағы ғылыми зерттеулер ағаштардың жай-күйін диагностикалауды, зиянды организмдерді анықтауды, зақымдану деңгейін бағалауды және екпелердің тұрақтылығына әсер ететін факторларды талдауды қамтиды. Мұндай жобаларға студенттердің қатысуы оларға далалық зерттеу жүргізу, үлгілерді іріктеу, визуалды және аспаптық диагностика, далалық күнделік жүргізу мен фотоқұжаттама жасау дағдыларын, сондай-ақ жүйелеу, жіктеу және заманауи цифрлық құралдарды қолдана отырып деректерді өңдеу негіздерін меңгеруге мүмкіндік береді.

Қазіргі заманғы білім беру бағдарламалары студенттерді нақты экологиялық міндеттерді шешуге бағытталған шынайы зерттеулерге тартудың маңыздылығын ерекше атап өтеді. Бұл олардың зерттеу мәдениетін, экологиялық жауапкершілігін және білім алуға деген тұрақты мотивациясын қалыптастыруға жағдай жасайды.

Осылайша, жалпақ жапырақты ағаштардың фитосанитарлық тұрақтылығын зерттеу бакалавриат студенттерін даярлаудың теориялық тұрғыдан негізделген және практикалық жағынан маңызды бағыты болып табылады. Ол биологиялық ғылым, қолданбалы экология және зерттеушілік оқыту әдістемесінің элементтерін ұштастырады. Мұндай қызмет барысында ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру тек кәсіби өсудің ғана емес, сонымен қатар заманауи экологиялық сын-қатерлер жағдайында жауапты шешімдер қабылдай алатын болашақ мамандар ретінде тұлғалық дамудың да негізін қалайды.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу 2024–2025 оқу жылының ішінде Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің жаратылыстану факультеті базасында жүргізілді. Зерттеуге «Биология» мамандығы бойынша білім алатын 1-курс студенттері қатарынан 60 бакалавр (оның ішінде 35 қыз және 25 ұл, жасы 17–19 аралығында) қатысты. Қатысушылар шартты түрде екі топқа бөлінді: тәжірибелік топ (30 студент) және бақылау тобы (30 студент). Тәжірибелік топ кеңжапырақты ағаштардың фитосанитарлық тұрақтылығын зерттеуге негізделген белсенді ғылыми-зерттеу жұмысына тартылды, ал бақылау тобы дәстүрлі әдістеме бойынша, зерттеушілік тәжірибелерді қолданбай оқытылды. Зерттеу барысында бірнеше заманауи зерттеу әдістері пайдаланылды:

1. Геокеңістіктік фитосанитарлық мониторинг әдісі. Бұл әдіс ағаш екпелерінің жай-күйін бағалау үшін геоақпараттық технологияларды (ГАЗ) қолдануға негізделген. 2010-жылдардың басынан бастап қалалық және ландшафтық экология саласында кеңінен қолданыла бастады [11]. Әдіс аясында студенттер кампус пен оған іргелес аумақтағы кеңжапырақты ағаштарға далалық зерттеу жүргізіп, GPS-координаттарын тіркеді, аурулар мен зақымдану белгілерін анықтады, деректерді ArcGIS Collector сияқты мобильді ГАЗ-қосымшаларға енгізді. Нәтижелер жасыл екпелердің карталарымен салыстырылып, «қауіп аймақтарын» анықтауға және фитосанитарлық мәселелердің кеңістіктік таралуын талдауға мүмкіндік берді.

2. Цифрлық фитопатологиялық диагностика әдісі. Бұл әдіс өсімдіктер ауруларының белгілерін визуалды түрде тіркеу мен оларды кейін цифрлық кескін өңдеу арқылы талдауды біріктіреді [12]. Студенттер смартфон камералары мен макрообъективтерді қолданып жапырақтарды, қабық пен өркендерді суретке түсірді. Кейін бұл суреттер ImageJ бағдарламасы арқылы өңделді: түс параметрлері, дақ тығыздығы, зақымдалған аудан көлемі бағаланды. Бұл әдіс өсімдіктердің жай-күйін сандық тұрғыда бағалауға және вегетациялық кезең ішіндегі өзгерістерді бақылауға мүмкіндік берді. Студенттер үшін бұл әдіс биологиялық деректерді объективті диагностикалау мен цифрлық өңдеу дағдыларын қалыптастыруда тиімді болды.

3. Кейс-бағытталған экологиялық модельдеу әдісі (Case-based Ecological Simulation). Бұл әдіс экологиялық білім беру шеңберінде проблемалық оқыту, модельдеу және жобалық қызмет тәсілдерін біріктіреді [13]. Студенттер шынайы жағдайлар негізіндегі оқу кейстерімен жұмыс жасады: мысалы, «Неліктен қала аумағындағы үйеңкінің өміршендігі төмендейді?», «Қате кесу фитосанитарлық жағдайға қалай әсер етеді?» және т.б. Олар диагностика жүргізіп, деректер жинап, ықтимал экологиялық салдарды модельдеді және ғылыми негізделген ұсыныстар әзірледі. Бұл әдіс олардың сыни ойлауын, гипотезалар негіздеу қабілетін және ғылыми әдіс аясында әрекет ету дағдыларын дамытты.

Зерттеу нәтижелерін өңдеу және студенттердің зерттеушілік дағдыларының қалыптасу деңгейі мен олардың практикалық нәтижелері арасындағы өзара байланысты бағалау үшін Кэндаллдың рангілі корреляция коэффициенті (τ) [14] қолданылды. Бұл әдіс педагогикалық зерттеулерде реттелген айнымалылар арасындағы байланыстарды талдауда орнықты параметрсіз құрал ретінде ұсынылады.

Кэндаллдың τ коэффициентінің формуласы:

$$\tau = \frac{C - D}{\frac{1}{2}n(n - 1)} \quad (1)$$

мұндағы:

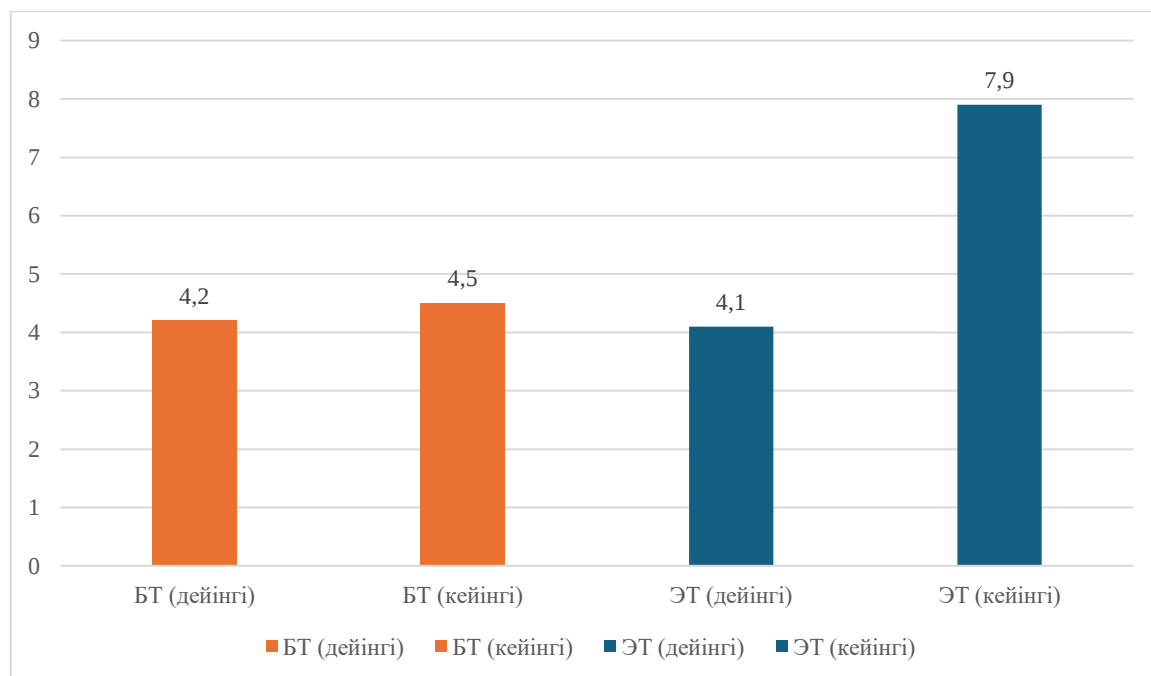
C – сәйкес жұптар саны. Яғни, екі айнымалының мәндері бір бағытта өзгерген (біреуі артса, екіншісі де артады немесе екеуі де азаяды).

D – сәйкес келмейтін жұптар саны. Бір айнымалының мәні артқанда, екіншісі азаяды, яғни кері бағытта қозғалады.

n – бақылау жұптарының жалпы саны.

Коэффициент τ студенттердің зерттеушілік дағдылары деңгейі (оқытушылар тарапынан 10 балдық шкала бойынша бағаланған) мен олардың далалық және аналитикалық тапсырмаларды орындау нәтижелері арасындағы сәйкестікті анықтау үшін қолданылды. Талдау SPSS Statistics v.28 бағдарламалық қамтамасыз етуі арқылы жүргізілді, ал статистикалық мәнділік деңгейі ретінде $p < 0,05$ мәні қабылданды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талдау. Эксперимент барысында бақылау және эксперименттік топтарға бөлінген бакалавр студенттерінде ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастырудың тиімділігіне салыстырмалы зерттеу жүргізілді. Мақсаты белсенді әдістерді (атап айтқанда, геокеңістіктік фитосанитариялық мониторинг әдісін) қолдану зерттеу құзыреттілігінің дамуына қаншалықты әсер ететінін бағалау болды. Төмендегі 1-суретте педагогикалық эксперимент жүргізілгенге дейін және одан кейін жиналған мәліметтер келтірілген.

Сурет 1. Геокеңістіктік фитосанитариялық мониторинг әдісінің нәтижелері

Алынған деректер дәстүрлі бағдарлама бойынша оқытылған бақылау тобында зерттеушілік дағдылар деңгейінің өзгерісі минималды болғанын көрсетеді (орташа балл 4.2-ден 4.5-ке ғана артты). Ал геоаппараттық технологияларды қолдана отырып, далалық жұмыстарға белсенді тартылған тәжірибелік топтың студенттері айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізді: олардың орташа бағасы 4.1-ден 7.9-ға дейін өсті. Бұл оқу үдерісіне цифрлық және тәжірибеге бағытталған әдістерді, соның ішінде геокеңістіктік фитосанитарлық мониторинг әдісін, енгізудің тиімділігін дәлелдейді.

Табиғи ортамен тікелей әрекеттесу, нақты өлшемдер жүргізу, ГАЖ-қосымшаларда фитосанитарлық деректерді цифрлық түрде визуализациялау мен талдау арқылы студенттер

кең ауқымды құзыреттерді дамытты: зерттеу міндетін қоюдан бастап, жүйелі талдау жүргізуге және нәтижелерді интерпретациялауға дейінгі кезеңдерді меңгерді. Жоғары мотивация, шынайы ғылыми модельдеуге тартылу және шешім қабылдаудағы дербестік – зерттеушілік дағдылардың сәтті қалыптасуына ықпал еткен қосымша факторлар ретінде танылды.

Статистикалық деректерді талдау төмендегідей нәтижелер берді:

$C=380$ – сәйкес жұптар саны,

$D=65$ – сәйкес келмейтін жұптар саны,

$n=30$ – эксперименттік топтағы студенттер саны.

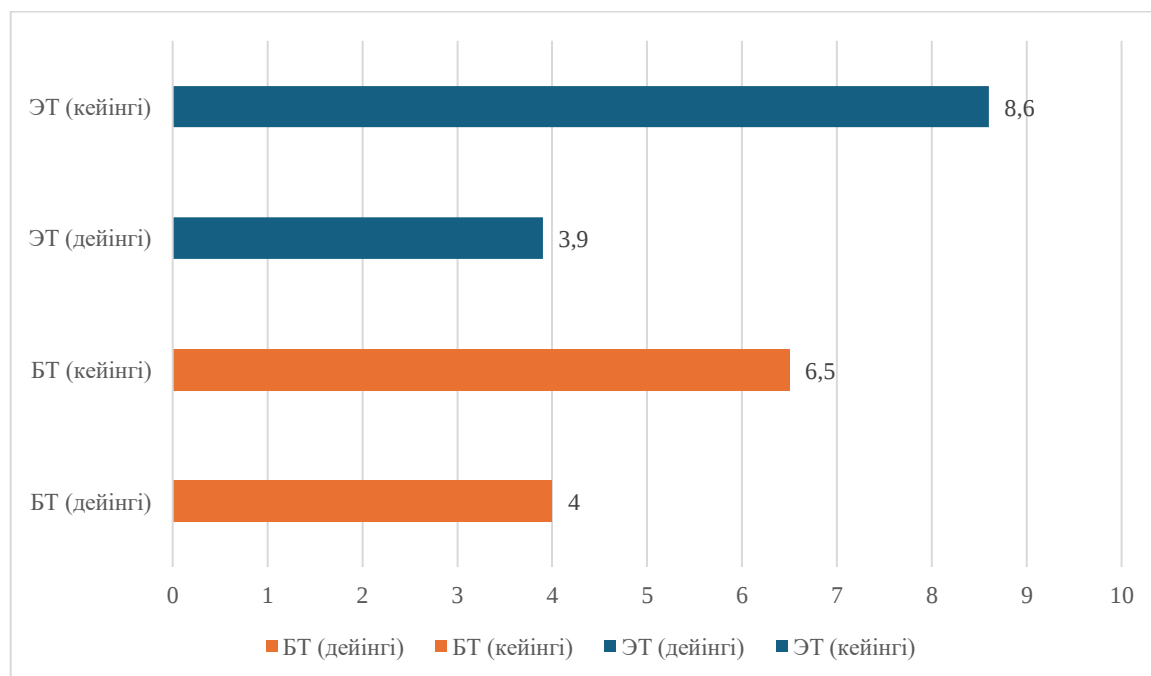
Формулаға сәйкес,

$$\tau = \frac{380 - 65}{\frac{1}{2} \cdot 30 \cdot 29} = \frac{315}{435} \approx 0.724$$

Алынған τ коэффициенті = 0.724 зерттеу әдісін қолдану мен студенттердің зерттеушілік дағдылары деңгейінің артуы арасында жоғары оң корреляцияның бар екенін көрсетеді. Бұл геокеңістіктік фитосанитарлық мониторинг әдісін қолдану бакалаврлардың зерттеушілік құзыреттілігін дамытуға айтарлықтай ықпал еткенін дәлелдейді.

Цифрлық фитопатологиялық диагностика әдісін қолданудың студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастырудағы тиімділігін бағалау мақсатында осы әдісті енгізуге дейінгі және енгізілгеннен кейінгі құзыреттілік деңгейінің өзгерістері талданды. Әдістеме студенттердің ағаштардың ауру белгілерін визуалды түрде тіркеуге және ImageJ бағдарламасы арқылы бейнелерді өз бетінше цифрлық өңдеуге белсенді қатысуын көздеді.

Бағалау бақылау және тәжірибелік топтарда 10 балдық шкала бойынша жүргізілді. Төменде зерттеу нәтижелерін сипаттайтын 2-сурет ұсынылған.

Сурет 2. Цифрлық фитопатологиялық диагностика әдісінің нәтижелері

Алынған деректер бақылау тобындағы студенттердің зерттеушілік дағдылары деңгейінің біршама өскенін көрсетеді: орташа балл 4.0-ден 6.5-ке дейін артты. Бұл дәстүрлі оқыту жағдайында да белгілі бір зерттеушілік белсенділіктің қалыптасқанын білдіреді, дегенмен өзгеріс айтарлықтай жоғары емес. Ал цифрлық фитопатологиялық диагностика әдісін қолдана отырып оқытылған тәжірибелік топтың студенттері анағұрлым айқын оң динамика көрсетті: орташа балл 3.9-дан 8.6-ға дейін өсті. Мұндай өзгерістер ауру белгілерін визуалды талдау мен сандық интерпретацияны қамтитын тәжірибеге бағытталған тәсілдің тиімділігін дәлелдейді.

Цифрлық фитопатологиялық диагностика әдісі – өсімдік материалын суретке түсіру, арнайы бағдарламаларда (мысалы, ImageJ) бейнелерді өңдеу және кейінгі сандық диагностика — студенттердің ғылыми зерттеу процесіне тереңірек енуіне мүмкіндік берді. Цифрлық кескіндермен жұмыс студенттердің визуалды ойлау, сыни талдау және биологиялық заңдылықтарды объективті деректер негізінде түсіну дағдыларын қалыптастырды. Патологиялық өзгерістердің көрнекі және цифрлық интерпретациясы арқасында білім алушылар өсімдіктердің фитосанитарлық жай-күйін тек бақылап қана қоймай, ғылыми негізде бағалап және түсіндіре алды.

Сонымен қатар, әдіс пәнаралық байланысты күшейтті: биологиялық білім, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) саласындағы құзыреттер және негізгі статистикалық сауаттылық біріктірілді.

Цифрлық диагностика әдісін енгізу мен зерттеушілік дағдылардың артуы арасындағы байланысты сандық тұрғыда бағалау үшін Кэндаллдың рангілі корреляция коэффициенті (τ) қолданылды.

Статистикалық деректерді талдау төмендегідей нәтижелер берді:

$C=390$ – сәйкес жұптар саны,

$D=55$ – сәйкес келмейтін жұптар саны,

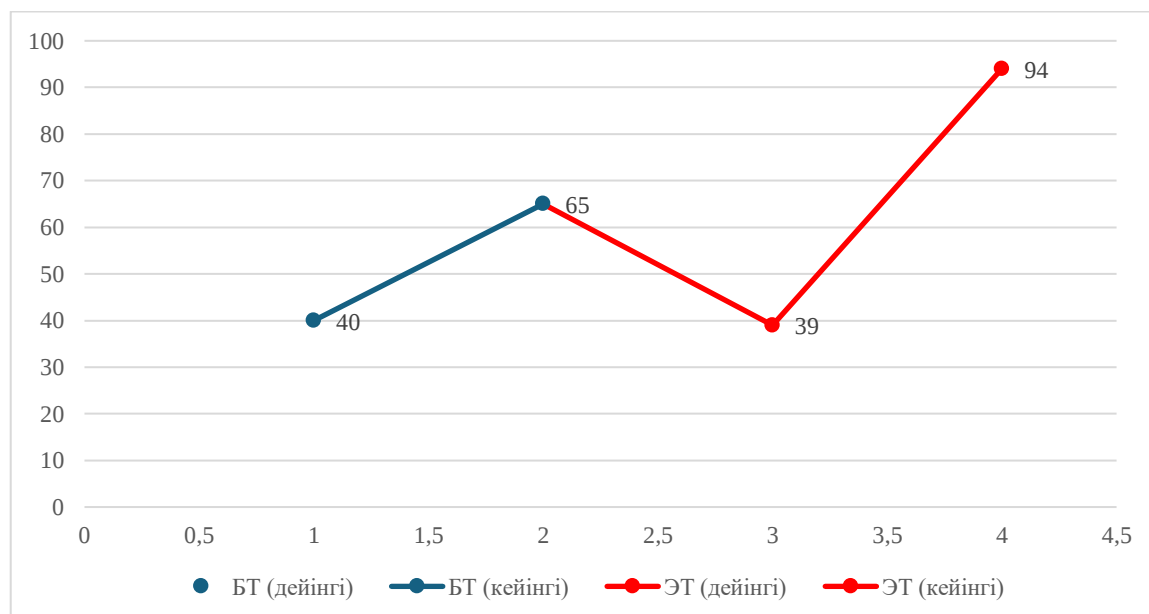
$n=30$ – эксперименттік топтағы студенттер саны.

Формулаға сәйкес,

$$\tau = \frac{390 - 55}{\frac{1}{2} \cdot 30 \cdot 29} = \frac{335}{435} \approx 0.770$$

Алынған τ коэффициенті = 0.770 цифрлық фитопатологиялық диагностика әдісін қолдану мен студенттердің зерттеушілік дағдыларының дамуы арасында жоғары оң корреляцияның бар екенін көрсетеді. Бұл көрсеткіш аталмыш әдістің жоғары оқу орнының білім беру тәжірибесінде тиімді құрал ретінде қолдануға болатындығын статистикалық тұрғыда дәлелдейді.

Бакалавриат студенттерінің ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыруға бағытталған эксперимент аясында кейс-бағытталған экологиялық модельдеу әдісі қолданылды. Бұл әдіс қатысушыларға нақты экологиялық мәселелерді шешу процесіне еніп, талдау, модельдеу және болжау дағдыларын дамытуға мүмкіндік берді. Зерттеушілік дағдылар деңгейі тәжірибелік және бақылау топтарында әдістемені енгізуге дейін және кейін бағаланды. Көрнекілік үшін нәтижелер 100 балдық шкалаға ауыстырылды. Нәтижелер 3-суретте көрсетілген:

Сурет 3. Кейс-бағытталған экологиялық модельдеу әдісінің нәтижелері

3-суретке сәйкес, бақылау тобы студенттерінің зерттеушілік дағдыларының қалыптасу деңгейі бастапқы кезеңде 40 баллды құрады, ал дәстүрлі оқыту аяқталғаннан кейін бұл көрсеткіш 65 баллға дейін артты. Мұндай өсімді теориялық материалды меңгерумен және студенттердің жалпы академиялық ілгерілеуімен түсіндіруге болады. Алайда практикалық бағыттағы тапсырмалар мен зерттеу белсенділігінің болмауы неғұрлым қарқынды дамуға кедергі келтірді. Ал кейс-бағытталған экологиялық модельдеу әдісімен оқытылған тәжірибелік топ студенттері айтарлықтай жоғары нәтижелерге қол жеткізді — олардың орташа балы 39-дан 94-ке дейін өсті. Бұл көрсеткіштер кейс-әдістің білім беру тәжірибесіндегі жоғары тиімділігін растайды.

Groffman және әріптестері (2010) әзірлеген әдіс нақты экологиялық мәселелерге бағытталған оқу ортасын құруды көздейді. Тәжірибелік топтың студенттері қалалық ортада ағаштардың өміршеңдігі, адам әрекетінің жасыл екпелер денсаулығына әсері, агротехникалық қателіктердің салдары және басқа да жағдайларға қатысты кейстермен жұмыс істеді. Әрбір кейс бойынша жұмыс мәселені қою, эмпирикалық деректерді жинау және талдау, экологиялық салдарды модельдеу және нақты шешімдерді негіздеу кезеңдерінен тұрды.

Бұл әдіс студенттерде сыни және жүйелі ойлауын, ғылыми талдау, гипотеза ұсыну және оны тексеру, сондай-ақ экологиялық жауапкершілік пен топта жұмыс істеу қабілетін дамытуға ықпал етті. Осылайша, әдістеме студенттердің тек білімін тереңдетіп қана қоймай, зерттеушілік, жобалық және коммуникативтік құзыреттерін де қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Статистикалық деректердің мәні:

C=400 – сәйкес жұптар саны,

D=50 – сәйкес келмейтін жұптар саны,

n=30 – эксперименттік топтағы студенттер саны.

Формулаға сәйкес,

$$\tau = \frac{400 - 50}{\frac{1}{2} \cdot 30 \cdot 29} = \frac{350}{435} \approx 0.805$$

Алынған τ коэффициенті = 0.805 – өте жоғары оң корреляцияны білдіреді. Бұл кейс-бағытталған экологиялық модельдеу әдісін қолдану студенттердің зерттеушілік дағдыларын дамытуға айтарлықтай ықпал ететінін растайды. Аталған тәсілді болашақ биология және экология саласындағы мамандарды даярлауда тиімді құрал ретінде ұсынуға толық негіз бар.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу барысында бакалавриат деңгейіндегі студенттердің ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыруға бағытталған үш заманауи әдістің тиімділігі сараланды: геокеңістіктік фитосанитарлық мониторинг, цифрлық фитопатологиялық диагностика және кейс-бағытталған экологиялық модельдеу. Әр әдіс студенттерді нақты зерттеу әрекетіне тарту арқылы олардың теориялық білімдерін практикамен ұштастырып, экологиялық мәселелерді ғылыми тұрғыда талдауға, шешім қабылдауға және нәтижелерді дәлелдеуге мүмкіндік берді.

Эксперименттік топтағы студенттердің зерттеушілік дағдыларының айтарлықтай артқаны анықталды. Геокеңістіктік мониторингті қолдану кезінде $\tau = 0.724$, цифрлық диагностикада $\tau = 0.770$ және кейс-әдісте $\tau = 0.805$ коэффициенттері тіркелді. Бұл нәтижелер барлық әдістердің студенттердің зерттеушілік құзыреттіліктерін дамытуда жоғары тиімділікке ие екенін көрсетеді. Әсіресе, модельдеу мен дербес талдауға негізделген кейс-әдіс ең жоғары көрсеткішке қол жеткізді.

Жалпы, зерттеу көрсеткендей, зерттеушілік қызмет элементтерін оқу үдерісіне мақсатты енгізу бакалавр студенттерінің ғылыми-зерттеу дағдыларын, экологиялық жауапкершілігін және тұрақты уәждемесін тиімді дамытуға ықпал етеді. Мұндай тәсілдер болашақ мамандардың ғылыми мәдениетін қалыптастырып, оларды экологиялық сын-қатерлер жағдайында сындарлы шешімдер қабылдай алатын құзыретті тұлға ретінде дайындауға негіз болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Etkina E., Van Heuvelen A., White-Brahmia S. Investigative science learning environment – A science process approach to learning physics // Research-based reform of university physics. – 2007. – Т. 1. – № 1. – С. 1–48.
2. Wilkaniec A., Kosno-Jończyk I., Celmer B. et al. Biotic and abiotic factors causing the collapse of *Robinia pseudoacacia* L. veteran trees in urban environments // PLoS One. – 2021. – Т. 16. – № 1. – С. e0245398.
3. Liotta D., Ruggieri G., Inguaggiato S. et al. Fossil vs. active geothermal systems: A field and laboratory method to disclose the relationships between geothermal fluid flow and geological structures at depth // Energies. – 2021. – Т. 14. – № 4. – С. 933.
4. Shutaleva A. Ecological culture and critical thinking: building of a sustainable future // Sustainability. – 2023. – Т. 15. – № 18. – С. 13492.
5. Oliveira K. K. S., De Souza R. A. C. Digital transformation towards education 4.0 // Informatics in Education. – 2022. – Т. 21. – № 2. – С. 283–309.
6. Humbal A., Chaudhary N., Pathak B. Urbanization trends, climate change, and environmental sustainability // Climate Change and Urban Environment Sustainability. – Singapore : Springer Nature Singapore, 2023. – С. 151–166.
7. Allayarova S. N. The formation of research skills in students as an important indicator of higher education // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – № 5. – С. 1177–1187.
8. Vieno K., Rogers K. A., Campbell N. Broadening the definition of ‘research skills’ to enhance students’ competence across undergraduate and master’s programs // Education Sciences. – 2022. – Т. 12. – № 10. – С. 642.
9. Acosta Castellanos P. M., Queiruga-Dios A. From environmental education to education for sustainable development in higher education: a systematic review // International Journal of Sustainability in Higher Education. – 2022. – Т. 23. – № 3. – С. 622–644.
10. Sviridova L. L., Kondratieva A. S., Korabelnikov I. S. Phytosanitary manifestations of experimental soil samples (with economic analysis) // IZVESTIYA. – 2023. – № 4. – С. 54.
11. Singh M., Vermaa A., Kumar V. Geospatial technologies for the management of pest and disease in crops // Precision Agriculture. – Academic Press, 2023. – С. 37–54.
12. Simko I., Jimenez-Berni J. A., Sirault X. R. R. Phenomic approaches and tools for phytopathologists // Phytopathology. – 2017. – Т. 107. – № 1. – С. 6–17.
13. Uhrmacher A. M., Seitz A. Case-based simulation of ecological and biological systems // Systems Analysis Modelling Simulation. – 2000. – Т. 39. – № 2. – С. 215–234.
14. Abdi H. The Kendall rank correlation coefficient // Encyclopedia of Measurement and Statistics. – 2007. – Т. 2. – С. 508–510.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-115-119
ӘОЖ 371.01

ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІН КӘСІБИ-БАҒДАРЛЫ ОҚЫТУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ҚАЗІРГІ ТАЛАПТАР

ТЯЖИНА ЕЛЕНА БАЛТАБЕКОВНА

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің
аға оқытушысы, ф.ғ.к.
Астана, Қазақстан

Аннотация: Заманауи білім берудің алдында жаңа жоғары білікті және бәсекеге қабілетті маманды дамыту мен тәрбиелеу үшін жағдай жасауға байланысты міндеттер тұр. Жалпы әлемдік мәдени үдерістің толыққанды қатысушысы болу үшін, қазіргі жастардың әлеуметтік және кәсіптік ортасына ауыртпалықсыз ықпалдасуы үшін кәсіби шет тілін білу қажет. Кәсіби шетел тілін еркін меңгеру қоғамдық және ұлттық сана-сезімді дамытудың маңызды факторы болып табылады.

Түйін сөздер: кәсіби қызмет, заманауи білім беру, кәсіби бағытталған тіл, тілдік білім беруді дамыту

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОМУ ОБУЧЕНИЮ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Е.Б.ТЯЖИНА

кандидат филологических наук
Казахский агротехнический исследовательский университет имени С.Сейфуллина

Перед современным образованием стоят задачи, связанные с созданием условий для развития и воспитания нового высококвалифицированного и конкурентоспособного специалиста. Для того чтобы стать полноправными участниками общемирового культурного процесса, безболезненно интегрироваться в социальную и профессиональную среду современной молодежи необходимо владение профессиональным иностранным языком. Свободное владение профессиональным иностранным языком становится важным фактором развития общественного и национального самосознания.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, современное образование, профессионально-ориентированный язык, развитие языкового образования

CURRENT REQUIREMENTS FOR PROFESSIONALLY-ORIENTED TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES

TYAZHINA Y. B.

Candidate of Philological Sciences
S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University

Modern education faces the challenges of creating conditions for the development and education of a new highly qualified and competitive specialist. In order to become full participants in the global cultural process, it is necessary to be proficient in a professional foreign language to integrate painlessly into the social and professional environment of today's youth. Fluency in a professional foreign language becomes an important factor in the development of social and national consciousness.

Keywords: Professional activity, modern education, professionally-oriented language, development of language education

Қазіргі жағдайда шет тілінде қарым-қатынас бакалаврдың болашақ кәсіби қызметінің маңызды компоненті болып табылады, бұл техникалық университетте "Шет тілі" пәнін оқытудың маңыздылығын анықтайды.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында "Жоғары білім беру саясаты республика экономикасының барлық салалары үшін білікті және бәсекеге қабілетті мамандарды кәсіби даярлау жағдайларымен қамтамасыз ету, жоғары мектептің зияткерлік әлеуетін және практикалық-бағытталған қызметін күшейту, оны ғылыммен және өндіріспен біріктіру, халықаралық білім беру стандарттарына сәйкестендіру қажеттілігімен анықталады" [1].

Тілдік білім берудің қазіргі заманғы жүйесін дамыту экономикалық, саяси, әлеуметтік-мәдени үдерістермен айқындалады. Олардың жаһандану сипаты шет тілін оқытудың кәсіби-бағытталған жүйесін пайдалануға ықпал етеді.

Жаңа уақыт, жаңа шарттар жалпы әдіснаманы, сондай-ақ шет тілін оқытудың нақты әдістері мен тәсілдерін дереу және түпкілікті қайта қарауды талап етеді.

Жоғары білімнің мемлекеттік білім беру стандарты шетел тілін үйренуде кәсіби ерекшелікті, оның бакалаврлардың болашақ кәсіби қызметінің міндеттерін жүзеге асыруға бағытталуын есепке алуды талап етеді.

Техникалық университетте шет тілін оқытуға кәсіби-бағдарлы көзқарас бакалаврларда кәсіби ойлаудың ерекшеліктерін ескере отырып, нақты кәсіби, іскерлік, ғылыми салаларда өзге тілді қарым-қатынас жасау қабілетін қалыптастыруды көздейді.

Білім беру жағдайын талдау көрсеткендей, мемлекеттік деңгейдегі ұсынымдар мен әлеуметтік тапсырыс білім алушылардың кәсіби мүдделерін ескермей ұйымдастырылған шетел тілін оқытудың дәстүрлі педагогикалық практикасына қайшы келеді. Сондықтан педагогикалық қызметтің өзгеруі заңды болып табылады және шет тілін оқытудың сапалы жаңа кәсіби-бағдарлы жүйесіне қажеттілік туындайды.

Кәсіби-бағытталған оқыту студенттердің болашақ мамандық немесе мамандық ерекшеліктерімен талап етілетін шет тілін үйренуге деген сұраныстарын үйретуге негізделген. Ол кәсіптік-бағытталған шет тілін меңгеруді білім алушылардың жеке қасиеттерін дамытумен, оқытылатын тіл елінің мәдениетін білумен және кәсіби және лингвистикалық білімге негізделген арнайы дағдыларды меңгерумен ұштастыруды көздейді.

Шет тілін кәсіби-бағдарлы оқыту қазіргі уақытта білім беруді жаңартудағы басым бағыт болып табылады. Шет тілін үйрену мемлекет тарапынан міндетті қолдау табатыны сөзсіз. "Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік және басқа да тілдердің барлығы мемлекеттің қорғауында болады. Мемлекеттік органдар осы тілдердің қолданылуы мен дамуы үшін қажетті жағдайлар жасайды" [2; 76].

Әлемдік қоғамдастықтың әлеуметтік-экономикалық және мәдени-саяси өмірінің өсіп келе жатқан жаһандану жағдайында қазақстандық білім берудің ғылыми парадигмасы да өзгереді. Бүгінгі күні іс жүзінде қолданылатын кешенді дағдыларды, шеберлік пен білімді қалыптастыруға бағытталған білім беру процесінің құзыреттілік бағдары неғұрлым өзекті болып отыр. Қазіргі қоғамның тұлғаның үйлесімді дамуына қажеттілігі білім беру жүйесіне жаңа талаптар қояды. Қазіргі білім берудің міндеті - өз бетінше білім көк жиегін "ашуға" қабілетті азаматтарды тәрбиелеу, таңдау жағдайында дұрыс шешім таба алатын ақпарат ағымында жылдам бағдар беру. Бұл міндетті жүзеге асыру ЖОО студенттерін дайындауға сапалы жаңа көзқарасты талап етеді, деп есептейді П. Ж. Жұмабаева [3].

Шетел тілін меңгеру негізінде дағдыларды қалыптастырудың механикалық процесі бар. В. Риверс айтқандай, "Тілді оқытудың ең жақсы жолы туралы қандай да бір шешім қабылдағанға дейін тіл деген не екенін анықтау (қарастыру) жақсы болар еді" [4, 236.].

Гумбольдт бойынша әр тілдің өзінің "ішкі формасы", "халық рухының өзіндік ерекшелігімен" негізделген өзіндік құрылымы бар [5, 1586.]. В. Гумбольдттің бейнелі анықтамасы бойынша, «Тіл – ұлттың жаны, онда бүкіл "ұлттық сипат" бейнеленген».

Әлеуметтік-тарихи өнім бола отырып, тілді осы тілде сөйлейтін әр түрлі ұрпақ арасында да жүзеге асырады. Тіл өзінің табиғаты бойынша дискретті жүйе, ал шетел тілін оқыту әдістемесі оқыту үрдісінде оқытушы қолданатын оқыту бірлігін бөлуді көздейді. Мұндай бірлік сөз екендігі анық.

Шет тілін оқытудың негізгі мақсаттары:

1. Студенттердің коммуникативтік мәдениетін қалыптастыру және дамыту
 - тіл, сөйлеу және әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті қалыптастыру және дамыту, шет тілінде мәдениетаралық қарым-қатынас нормаларын оқыту.
 - ресми және бейресми қарым-қатынас жағдайында шет тілінде ауызша және жазбаша сөйлеу мәдениетін дамыту.
2. Оқушылардың әлеуметтік-мәдени дамуы (ана тілі мен өз мәдениеті мен шет тілдерін және басқа халықтардың мәдениетін оқыту, мәдениетаралық қарым-қатынас жағдайында өз елі мен мәдениетін ұсыну қабілетін дамыту).
3. Тілді оқытудың бір сатыдан екінші сатыға жылжуына қарай өзінің коммуникативтік дамуын өзін-өзі бақылау стратегиясымен таныстыру, бұл оларға тілді үйренуде өз міндеттерін қоюға және жетуге мүмкіндік береді.
4. Студенттердің басқа мәдениеттер мен халықтарға деген құрметін, іскерлік ынтымақтастық пен өзара іс-қимылға, жалпыадамзаттық мәселелерді бірлесіп шешуге дайындығын қалыптастыру.
5. Басқа шет тілдерін үйренуде жастардың өздігінен білім алу әлеуетін дамыту және заманауи көптілді және көпмәдениетті әлемнің көптүрлілігін дамыту.
6. Тілдер мен мәдениетті бірге оқыту процесінде оқушылардың зияткерлік және шығармашылық қабілеттерін дамыту.

Тілді оқыту мүмкіндіктерін түсіндіру үшін оның қарым-қатынас құралы ретіндегі сипаттамасы маңызды болып табылады. Бұл сипаттама тілдің (сөйлеудің) коммуникативтік қызметін жүзеге асырады. Тіл адам қарым-қатынасының маңызды құралы болып табылатыны жалпыға мәлім. Оқу қызметінің табыстылығы психологиялық және педагогикалық тәртіптің көптеген факторларына, нақты әлеуметтік – психологиялық және әлеуметтік-педагогикалық факторларға байланысты екені белгілі. Оқу іс-әрекетінің табыстылығына және мотивация күшіне және оның құрылымына әсер етеді [6, 185б.].

Тілді оқуға қызығушылықты арттыру – шет тілдерін оқыту әдістемесінің бір көкейтесті мәселелерінің бірі болып табылады. Танымдық қызығушылықтың, тілге деген сүйіспеншіліктің пайда болуының жалпы шарттарына тілді үйренудің жеткілікті уәждемесін қамтамасыз ету жатады.

Шет тілін және шет тілді мәдениетті меңгеруді ынталандыру мәдениетаралық қарым-қатынастың тұлғалық-маңызды уәждемесін өзектендіру есебінен қамтамасыз етіледі. Мотивациялық компонент қажет, өйткені оқуға деген ынтасыз оқу мүмкін емес. Мотивацияның дамуы, оның сипатының өзгеруі оқушының өз қызметіне тұлғалық-мағыналық көзқарасын білдіреді.

Тілдерді оқытудың қазіргі заманғы әдістемесі осы үрдістің жоғарыда көрсетілген ерекшелігін ескереді, психологияның деректеріне сүйенеді. Кез келген оқыту мақсатқа жету жолында білім алушы үшін қандай жағдайлар жасалатынына байланысты одан әрі және одан да аз табысты болуы мүмкін. Жас ұрпақтың санасын қалыптастыруда, оның мәдениетіне сіңуде маңызды рөл атқаратын дәстүрлі гуманитарлық пәндер арасында құндылықтар шкаласын, мәдениеттерді салыстыру және диалог арқылы өскелең ұрпақтың ментальды-дүниетанымдық ұстанымдарын қалыптастыру үшін неғұрлым қолайлы жағдай жасайтын шет тілін алады.

Тілді меңгеру барысында адам тілдік дағдыларды меңгеріп қана қоймай, тәрбиеленеді. Сондықтан тілді оқыту барлық тәрбие үрдісінің өзегін құрауы және адам тұлғасын тіл құралдарымен қалыптастыруға бағытталуы тиіс, - деп тұжырымдайды О. Ф. Больнов [7].

Бүгінгі таңда тілдерді білу әр түрлі және жан-жақты ақпарат алуға, интернетті пайдалануға, іскерлік байланыстар жасауға, тиімді шарттар жасауға, Қазақстанды қызметтің кез келген саласында әлемдік аренада лайықты танытуға көмектеседі.

Тілді меңгеру тіл туралы белгілі бір білім сомасын меңгеруді білдірмейді, коммуникативтік қызметті меңгеруді білдіреді. Оқу үдерісінің коммуникативтік бағыты қазіргі заманғы әдістемелік ғылымның басты беталысы болып табылады және бұл екінші тілді оқыту процесінің жетекші принципі белсенді коммуникация қағидаты болып табылады. Оқу үдерісінің тілдік бағыты - бұл оқу процесінің негізіне алынған тактикалық қағида, ол лексикалық, грамматикалық және фонетикалық дағдылар сөйлеу дағдыларымен және коммуникативтік дағдылармен қатар қалыптасатын оқытудың жолын көздейді. Бұл білім алушыларды тікелей қарым-қатынас актісіне қосуға мүмкіндік береді.

Оқытушының басты міндеті - сабақтың барлық кезеңдерінде білім алушының барынша ой белсенділігін қамтамасыз ету. Білім алушылар оқытушының ұсынған мысалдары мен жетекші сұрақтарының көмегімен қандай да бір ережелерді өздері шығаруы тиіс. Осылайша, ереже жақсы есте қалады, өйткені оқушылар қорытындыға логикалық тұрғыда келді.

Адамзат қоғамында шет тілдерін оқу қажеттілігі туындағаннан бері, осы мақсатқа қол жеткізудің тиімді жолдарын іздеу міндетіде алдыңғы қатарға шықты. Қазіргі уақытта бұл мәселе жаһандық сипатқа ие болды. Қазіргі заманғы әдістемені коммуникативтік категориядан тыс елестете алмайтын Е. И. Пассовтың пікірінше, коммуникативтік әдіс оқыту процесі коммуникацияның нақты процесінің үлгісі болып табылатындығына негізделген. Бұл ұқсастық немесе адекваттылық екі әдістемелік маңызды факторға негізделген – оқыту процесінде шынайы қарым-қатынас құбылыстарын көшіру және қарым-қатынасты оқыту нәтижесі тәуелді мотивацияның болуы [8, 81 б.].

Болашақ маманның кәсіби бағытын қалыптастыру құралы ретінде тілге ерекше көңіл аударатын Н.Д. Гальскова кәсіби бағытталған тілдік материалды оқу кезінде студенттің арнайы білім алуға ұмтылысы мен тілді меңгерудің табыстылығы арасындағы екі жақты байланыс орнатылғанын атап өтті [9, 46.]. Оның пікірінше, шет тілі техникалық университетте кәсіби және әлеуметтік бағдардың тиімді құралы болып табылады. Н. Д. Гальскова болашақ маманның кәсіби бағыттылығын қалыптастыру үшін бірқатар педагогикалық жағдайларды анықтайды:

- шет тілді сөйлеу қызметінің мақсаттарын нақты тұжырымдау;
- осы қызметтің әлеуметтік және кәсіби бағыты;
- жеке міндеттерді шешу кезінде оқушылардың қанағаттануы;
- білім алушылардың жеке тапсырмаларды шешуге шығармашылықпен келуді қалыптастыру;
- оқу ұжымындағы қолайлы психологиялық климат [9, 46.].

"Шет тілі" пәнін оқыту белгілі бір ерекшелікке ие, ол тіл құралы және оқыту мақсаты болып табылады. Шет тілін оқыту ерекше сипатқа ие, өйткені ол қоршаған әлем туралы ойларды қалыптастыру құралы болып табылады. Техникалық университетте бакалавриатты шет тіліне оқытудың кәсіптік бағдарлы жүйесінің міндеті шет тілін үйренуге пәндік сипат беру, яғни одан әрі кәсіби қызметте талап етілетін білімнің мазмұнын толтыру болып табылады. Осы тұрғыда жоғарыда аталған талаптарды шетел тілдерін кәсіби-бағдарлы оқытуда тиімді қолдану қажеттілігін алға тартады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. – Астана, 2010.
2. Закон Республики Казахстан «О языках в Республике Казахстан» от 11 июля 1997 года N 151-І (с изменениями, внесенными Законом РК от 20.12
3. Жумабаева П.Ж. Проблемы персонификации и социализации личности в современных условиях.// Білім-Образование. - 2007. - №2. - С.112.
4. Rivers W.M. The psychologist and the Foreign Language Teacher. – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1969.
5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. - 400 с.
6. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры. - Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры / СГУ. - М., 1999. - 36 с.
7. Больнов О.Ф. Философия экзистенциализма. - СПб.: Издательство «Лань», 1999. - 222 с.
8. Пассов Е.И. Коммуникативной метод обучения иностранному говорению. М.: Просвещение, 2004. - 278с.
9. Гальскова, Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика [Текст]: учеб. пособие / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – М.: Академия, 2004. – 336 с.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-120-123

BUILDING CRITICAL THINKERS: HOW EDUCATION SHAPEST TOMORROW'S LEADERS

OMIRZAKOVA MEREY QASYMKYZY

1st-year Master's student at Miras University
Shymkent, Kazakhstan

Abstract: *Oral proficiency is a fundamental aspect of language learning, crucial for effective communication in real-world settings. This article explores the role of dialogue in enhancing oral proficiency, emphasizing its significance in fostering both cognitive and affective development. Dialogue provides learners with opportunities to engage in authentic communication, where they can practice and refine their speaking, listening, and cognitive skills. The article examines various types of dialogue, including structured and spontaneous dialogues, and discusses how dialogue-based approaches, such as Task-Based Language Teaching (TBLT) and digital platforms, can be used to promote language acquisition. By integrating dialogue into language learning practices, learners can enhance their speaking fluency, boost confidence, and develop greater linguistic competence.*

Keywords: *Critical Thinking, Education, Leadership Development, Future Leaders, Pedagogy, Cognitive Skills, Problem-Solving, Analytical Reasoning, Curriculum Design, Teaching Methodologies*

In today's fast-changing world, the ability to think critically is one of the most crucial skills for future leaders. Leadership is no longer just about authority and decision-making; it requires problem-solving, adaptability, creativity, and logical reasoning. Education plays a foundational role in shaping individuals to become competent leaders who can address complex global challenges. This article delves into the importance of critical thinking in leadership and how education fosters this essential skill. The ability to think critically is essential for individuals who aspire to become effective leaders. Leadership today is not just about making decisions; it involves analyzing complex situations, evaluating multiple perspectives, and making informed, ethical choices. Education plays a crucial role in shaping students' ability to think independently and strategically. This article investigates the role of education in fostering critical thinking and leadership qualities, highlighting the importance of innovative teaching methods, interdisciplinary learning, and experiential education in preparing future leaders. Encouraging inquiry-based learning, where students explore questions and seek solutions rather than memorizing information and promoting active engagement in the learning process by fostering curiosity, critical thinking, and problem-solving skills through real-world applications and collaborative discussions. Developing students' ability to analyze information, evaluate different perspectives, and formulate well-reasoned arguments while nurturing creativity, adaptability, and independent thinking in various learning environments. Encouraging students to take ownership of their learning by formulating questions, conducting research, and drawing their own conclusions. This approach helps students become independent learners rather than passive recipients of knowledge. When students ask questions and seek answers through research, they develop curiosity, critical thinking, and problem-solving skills that prepare them for real-world challenges.

This research employs a qualitative and analytical approach, utilizing multiple methods to investigate the relationship between education and leadership development.

Providing opportunities for hands-on experiences, experiments, and real-world problem-solving to deepen understanding and critical thinking. Learning becomes more meaningful when students apply theoretical knowledge in practical situations. Activities such as science experiments, case studies, and real-world projects enable students to test hypotheses, analyze outcomes, and refine their reasoning abilities. Through hands-on learning, students develop problem-solving skills by facing challenges that require critical thinking and adaptability. Engaging in experiments and real-

world applications fosters a deeper understanding of concepts, as students actively participate rather than passively receiving information. This method also enhances creativity, as students explore multiple solutions and innovative approaches to solving problems. Furthermore, hands-on experiences improve retention and comprehension, as students learn through direct involvement and reflection. Ultimately, these opportunities prepare students for real-life situations, equipping them with the skills necessary for academic, professional, and personal success. Integrating interdisciplinary approaches that connect different subjects, allowing students to develop a broader perspective and apply knowledge in various contexts. Learning becomes more dynamic when students see the connections between subjects. For example, combining history with science or mathematics with economics allows students to apply knowledge holistically, making them more adaptable and innovative thinkers. Interdisciplinary learning encourages students to think beyond traditional subject boundaries, fostering a more comprehensive and interconnected understanding of the world. By integrating multiple disciplines, students develop problem-solving skills that enable them to approach challenges from different angles and consider diverse perspectives. This approach also enhances creativity and innovation, as students learn to draw insights from various fields to develop unique solutions. Additionally, applying knowledge across disciplines strengthens critical thinking, as students analyze complex issues that require a multifaceted approach. Ultimately, interdisciplinary education prepares students for real-world situations, where challenges often require knowledge from multiple domains to be effectively addressed.

Utilizing open-ended assessments, reflective writing, and self-evaluation techniques to help students refine their analytical and reasoning skills. Traditional memorization-based exams test short-term recall, but open-ended assessments and self-reflection exercises encourage deeper understanding. When students analyze their own learning processes, write reflective essays, and engage in critical self-assessment, they become more aware of their strengths and areas for improvement, fostering lifelong learning. These assessment methods promote independent thinking by requiring students to justify their reasoning and articulate their thought processes. Reflective writing encourages students to critically examine their learning experiences, identify challenges, and develop strategies for improvement. Self-evaluation fosters a growth mindset, helping students take responsibility for their learning and continuously refine their skills. Open-ended assessments, such as essays and project-based evaluations, allow for creativity and deeper engagement with the material, rather than relying on rote memorization. Ultimately, these techniques equip students with essential analytical and problem-solving abilities that are crucial for academic, professional, and personal development.

Structured Classroom Debates:

- Organizing debates where students research and present arguments based on evidence.
- Encouraging students to challenge ideas respectfully, fostering critical thinking and analytical skills.

Socratic Questioning:

- Using open-ended, thought-provoking questions to guide discussions.
- Encouraging students to explore different viewpoints and justify their reasoning.

Collaborative Projects and Group Work:

- Assigning team-based tasks where students must solve problems together.
- Promoting interdisciplinary collaboration to connect knowledge from different subjects.

Role-Playing and Simulations:

- Engaging students in real-world scenarios to apply theoretical concepts in practice.
- Encouraging active participation and problem-solving in a risk-free environment.

Peer Review and Feedback Sessions:

- Allowing students to evaluate each other's work and provide constructive feedback.
- Developing critical analysis skills by engaging with different perspectives.

Additionally by engaging in open-ended assessments and self-reflection, students develop metacognitive skills, which enable them to think about their own thinking and learning processes. This awareness helps them recognize effective study strategies, improve decision-making, and adapt

to new challenges more efficiently. Additionally, these assessment methods encourage students to express their ideas more clearly and confidently, enhancing their communication and reasoning abilities. They also foster a deeper sense of motivation and ownership over learning, as students set personal goals and track their progress over time. Ultimately, incorporating these techniques into education creates lifelong learners who are adaptable, self-aware, and capable of tackling complex real-world problems. Moreover, these approaches promote intellectual curiosity and a deeper engagement with the subject matter, as students are encouraged to explore ideas beyond standard curriculum requirements. They help bridge the gap between theoretical knowledge and practical application, ensuring that students can transfer their learning to real-life situations. Additionally, self-evaluation and reflective writing cultivate emotional intelligence by encouraging students to assess not only their academic progress but also their personal growth and mindset. Such methods also create a more inclusive learning environment, allowing students with different learning styles to showcase their understanding in diverse ways. Ultimately, these strategies nurture well-rounded individuals who are capable of independent thought, lifelong learning, and effective problem-solving in an ever-changing world.

To continue, integrating these assessment techniques into the learning process helps foster resilience and adaptability, as students learn to embrace challenges and view mistakes as opportunities for growth. Encouraging open-ended inquiry and self-reflection nurtures a sense of responsibility, allowing students to take charge of their own learning journeys. Furthermore, these methods promote collaboration and constructive feedback, as students engage in peer reviews and discussions to refine their ideas and perspectives. By shifting the focus from simply finding the “right” answer to developing a well-reasoned argument, students become more confident in their ability to think independently. In the long run, this approach ensures that learners are not just equipped with knowledge but also with the cognitive flexibility and critical thinking skills necessary for success in a rapidly evolving world. Moreover, creating such an interactive learning environment enhances students' communication skills, as they learn to articulate their thoughts clearly and persuasively. It also strengthens their ability to listen actively and consider multiple perspectives, fostering empathy and cultural awareness. Engaging in discussions and debates challenges students to defend their viewpoints with logical reasoning and evidence, improving their analytical and argumentation skills. Collaborative projects promote teamwork, leadership, and problem-solving abilities, preparing students for real-world professional and social interactions. Ultimately, these dynamic classroom experiences encourage intellectual curiosity and empower students to become confident, open-minded, and adaptable thinkers.

Collaborative projects and group work provide an ideal setting for students to develop leadership skills by requiring them to engage in decision-making, problem-solving, communication, and teamwork. It can develop encouraging decision-making and responsibility, especially: in group projects, students often take on different roles, including leadership positions, they make decisions regarding task delegation, problem-solving strategies, and time management, which are essential leadership qualities, taking responsibility for their role in the project helps build accountability and self-confidence. Education plays a crucial role in shaping future leaders by fostering critical thinking skills, intellectual independence, and problem-solving abilities. In a rapidly evolving world, leaders must not only possess knowledge but also be able to analyze complex situations, make informed decisions, and inspire others. This topic explores how education cultivates critical thinkers who are prepared to take on leadership roles in society. Education serves as the foundation for leadership by equipping individuals with the skills and knowledge needed to address challenges effectively. Leadership is not solely about authority; it requires the ability to think critically, communicate persuasively, and adapt to changing circumstances. Schools, universities, and lifelong learning programs contribute to leadership development in the following ways:

- **Encouraging intellectual curiosity** by promoting inquiry-based learning and research.
- **Developing analytical thinking** through debates, discussions, and problem-solving activities.

- **Fostering ethical decision-making** by integrating philosophy, history, and social sciences into the curriculum.

The power of education lies in its ability to cultivate critical thinkers who are equipped to become effective leaders. By fostering intellectual independence, ethical reasoning, and problem-solving skills, education prepares individuals to navigate complex challenges and drive positive change. As society continues to evolve, investing in education remains essential for developing the next generation of leaders who will shape the future. and its broader implications beyond individual growth, the transformative power of education extends to entire societies, influencing social, economic, and political progress. A well-educated population fosters innovation, strengthens democratic institutions, and promotes global cooperation. By equipping individuals with the ability to think critically, challenge biases, and seek solutions to pressing issues, education serves as the foundation for sustainable development and social justice.

Furthermore, education empowers individuals to adapt to a rapidly changing world, ensuring they remain resilient in the face of technological advancements, economic shifts, and global crises. It nurtures not only knowledge but also curiosity, emotional intelligence, and leadership qualities that drive meaningful progress. Ultimately, investing in education is an investment in a brighter, more just, and forward-thinking future, where empowered leaders can shape policies, inspire change, and create innovative solutions that benefit generations to come. As society faces unprecedented challenges - from climate change to economic shifts and social inequalities - the need for well-educated, critical-thinking leaders has never been greater. By continuously advancing education systems and fostering intellectual growth, we ensure that future generations are prepared not just to adapt to change, but to lead it.

Education is not just about knowledge; it is about empowerment, progress, and leadership. When we prioritize education, we invest in a world led by individuals who can think independently, act ethically, and inspire meaningful transformation.

In conclusion the study underscores the necessity of fostering critical thinking skills through innovative and adaptive educational methodologies. It highlights the long-term impact of education on leadership development and provides recommendations for enhancing curriculum designs and teaching approaches to better prepare future leaders for complex global challenges. The power of education lies in its ability to cultivate critical thinkers who are equipped to become effective leaders. By fostering intellectual independence, ethical reasoning, and problem-solving skills, education prepares individuals to navigate complex challenges and drive positive change. As society continues to evolve, investing in education remains essential for developing the next generation of leaders who will shape the future.

REFERENCES:

1. Bass, B. M. (1990). *From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision*. *Organizational Dynamics*, 18(3), 19-31. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(90\)90061-S](https://doi.org/10.1016/0090-2616(90)90061-S)
2. Brookfield, S. D. (2012). *Teaching for critical thinking: Tools and techniques to help students question their assumptions*. Jossey-Bass.
3. Dewey, J. (1933). *How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process*. D.C. Heath and Company.
4. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum. Goleman, D. (1998). *Working with emotional intelligence*. Bantam Books.
5. Mezirow, J. (1997). Transformative learning: Theory to practice. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 1997(74), 5-12. <https://doi.org/10.1002/ace.7401>
6. Paul, R., & Elder, L. (2014). *Critical thinking: Tools for taking charge of your learning and your life* (3rd ed.). Pearson.
7. Robinson, K. (2006). *Do schools kill creativity?* [TED Talk]. Retrieved from https://www.ted.com/talks/sir_ken_robinson_do_schools_kill_creativity

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-124-128

ХИМИЯДАҒЫ ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ӘДІСІ ЖӘНЕ ӨЗДІГІНЕН БІЛІМ АЛУ

НАЕТБЕК АЙНҰР РАШИДҚЫЗЫ

1 курс магистранты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қаласы, Қазақстан

АККАЗИН ЕРЖАН АСЕТОВИЧ

х.ғ.к., унив.қауым.профессор

Аңдатпа: Бұл мақалада химия пәнін оқытуда проблемалық оқыту әдісін қолданудың маңыздылығы қарастырылады. Проблемалық оқыту студенттердің белсенді танымдық іс-әрекетін ұйымдастыруға бағытталған, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытатын және білімді өз бетінше меңгеруін қамтамасыз ететін тиімді әдістердің бірі болып табылады. Мақалада проблемалық оқытудың кезеңдері, оның оқу үдерісіне әсері және студенттердің сыни ойлау қабілеттерін қалыптастырудағы рөлі талданады. Сонымен қатар, топтық және жеке жұмыстарды ұйымдастырудың маңызы, проблемалық оқытудың студенттердің мотивациясы мен химияға деген қызығушылығына ықпалы зерттеледі. Химиялық білім беруде проблемалық оқытуды енгізу тек теориялық білімді игеруді ғана емес, сонымен қатар оны тәжірибеде қолдану дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Бұл әдіс студенттердің ғылыми зерттеу қабілеттерін жетілдіріп, олардың кәсіби дайындығын арттыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: проблемалық оқыту, өздігінен білім алу, сыни ойлау, химиялық білім, мотивация, зерттеу дағдылары.

Проблемалық оқытуды жүзеге асыру проблемалық бағдарлаудан басталады. Проблемалық оқытуды бағдарлау әрекеттері химияның негізгі базасына байланысты күнделікті өмірде туындайтын әртүрлі құбылыстарды немесе есептерді ұсыну арқылы жүзеге асырылады. Бұл кезеңнің артықшылығы студенттерді белсене қатысуға дағдыландыру болып табылады, туындаған мәселені талдау және болжау олардың күнделікті тәжірибесі және ғылыми көзқарастары мен сыни ойлау дағдыларына оң әсер етеді. Студенттердің есептерді шешуге белсенді қатысуы олардың ынтасын, табандылығын және сабақтағы оқу мен практикалық жұмыс кезінде табандылық іс-шараларды жақсартуға, ғылыми көзқарастар, сыни тұрғыдан ойлау дағдылары, өңдеу дағдылары және академиялық жетістіктерінің жақсаруына оң әсер етеді (Villafane & Lewis, 2016).

Проблемалық оқытудың екінші және үшінші кезеңдері проблеманы анықтау және топтық зерттеу болып табылады. Проблеманы анықтау кезінде әрбір студент өзекті және химияның негізгі базасына қатысты сұрақтарды талдайды. Бұл кезең студенттердің қызығушылығын оятып және сәйкестендіру дағдыларын жетілдіру мақсатында, сондай-ақ проблеманың шешімін анықтау үшін логикалық және сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін жақсартады. Бұл тұжырым студенттердің проблемаларды шешу қабілеті олардың танымдық жетістіктерін арттыру үшін сыни ойлауына, ғылыми көзқарастарына және ғылыми өңдеу дағдыларына әсер ететінін дәлелдеген алдыңғы зерттеулерді растайды. (Dalgety, et al., 2003). Топтық зерттеуде студенттер мен олардың топ мүшелері тұжырымдалған есептерге жауап беру бойынша эксперименттік іс-әрекеттерді өткізу үшін студенттік жұмыс парағы негізінде эксперименттік жоба ұйымдастырады. Бұл кезең студенттер үшін тиімді, себебі ол олардың ғылыми түсініктері мен танымдық жетістіктерін дамыту мақсатында проблемаларды байқау, зерттеу айнымалыларын тұжырымдау және гипотезаларды дәлелдеу қабілетіне оң әсер ететін эксперименттерді құрастыруға және жүргізуге мүмкіндік береді. Қазіргі білім беру жүйесінің басты мақсаты – студенттердің танымдық белсенділігін арттырып, олардың өздігінен білім алу

дағдыларын дамыту. Бұл тұрғыда проблемалық оқыту әдісі маңызды рөл атқарады. Проблемалық оқыту – студенттердің белсенді танымдық іс-әрекетін ұйымдастыруға бағытталған, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытатын және білімді өз бетінше меңгеруін қамтамасыз ететін әдіс [1].

Проблемалық оқыту үлгісі студенттердің сыни тұрғыдан ойлауын дамыту мүмкіндігіне ие, өйткені студенттер күнделікті өмірде кездесетін мәселелерді ойластырған кезде ынталандырылады. Ұсынылып отырған мәселелер ашық болып табылады, проблемалық оқыту студенттерге мәселелерді шешу кезінде толық деректерді зерттеуге және жинауға мүмкіндік береді. Проблемалық оқыту үлгісімен оқу процесі шынайы мәселелерді анықтауға бағытталған және студенттердің мәселені түсініп қана қоймай, сонымен бірге мәселені шешу үшін бірлесіп жұмыс істей білуі талап етіледі, бұл студенттердің қабілеттерін, әсіресе сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын ынталандырады. Студенттердің сыни тұрғыдан ойлау қабілеттерін проблемалық оқыту моделінің оқу синтаксисін пайдалану арқылы оқу үдерісінде дамытуға болады.

Проблемалық оқыту синтаксисі:

1. проблемаларға бағытталған сұрақтар қою
2. студенттерді оқуға ұйымдастыру
3. жеке және топтық зерттеулерге жетекшілік ету
4. жұмысты әзірлеу және ұсыну
5. мәселені шешу процесін талдау және бағалау

Проблемалық оқыту үлгісімен студенттер дереккөзді зерттеу немесе талдау, сәйкес және маңызды емес дереккөздерді анықтау, болжамдарды анықтау және бағалау, шешім қабылдау үшін әртүрлі стратегияларды қолдануды үйренеді. Мұны студенттердің білімдері мен тәжірибелерін пайымдай алатын және сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамытатындай етіп қалыптастыратын Проблемалық оқыту моделінің қадамдарынан көруге болады [2].

Химия сабақтарында білім алушылардың сыни ойлауын қалыптастыру және дамыту идеяларын жүзеге асыратын оқу процесін ұйымдастырудың маңызды нысаны жеке-топтық жұмыс болып табылады. Жеке-топтық жұмыс - бұл білім беру процесінің табыстылығының құрамдас бөліктерінің бірі, бұл мұғалімнің тікелей қатысуынсыз білім алушылардың білімдері мен біліктерін белсенді және мақсатты қалыптастыру және дамыту тәсілі. Жеке-топтық жұмысты білім алушылардың өзіндік танымдық іс-әрекетке ену құралы ретінде қарастырады, ал нақты тұжырымдалған танымдық міндет білім алушылардың басқарылатын танымдық іс-әрекетке ену туралы айтуға мүмкіндік береді. Білім алушылардың топта немесе өз бетінше жұмыс істеуі де маңызды, өйткені мұнда білім алушылардың танымдылық белсенділігі көрінеді. Танымдылық белсенділігі – шығармашылық ойлауды қалыптастыру мен дамытудың қажетті шарты. Өздігінен білім алу – студенттердің үздіксіз дамуын қажет ететін өте маңызды қабілеттердің бірі. Бұл дағдының қалыптасуы үшін оқыту әдістері көмекші құрал ретінде маңызды рөл атқарады, ал проблемалық оқыту – оны дамытудың ең тиімді тәсілдерінің бірі.

Химия пәнінде проблемалық оқыту әдісі студенттерді теориялық білімді пайдаланып оны тәжірибемен ұштастыруға, ғылыми ойлау қабілетін жетілдіруге және дербес ізденуге итермелейді. Химиялық құбылыстарды түсіну көбінесе күрделі абстракцияны талап етеді, сондықтан студенттерге дайын ақпаратты жаттағаннан гөрі, оны өз бетімен зерттеп, тәжірибе жүзінде көзбен көріп меңгеру әлдеқайда тиімді. Мысалы, студенттерге «Қышқылдық-негіздік тепе-теңдіктің өзгеруі тірі организмдерге қалай әсер етеді?» деген тапсырма беріліп сұрақ қойылғанда, олар теориялық білімдерін зертханалық мәліметтермен салыстырып, қорытынды жасауға ұмтылады. Мұндай тәсіл оларды тек дайын ақпаратты қабылдауға емес, оны өздігінен ізденіп, теориялық білімдерін практикалық мәселелерді шешуге қолданып, талдауға үйретеді. Осылайша, химиядағы проблемалық оқыту әдісі студенттердің өздігінен білім алу қабілетін дамытудың тиімді оқу құралы болып табылады. Ол олардың ғылыми ізденіс жүргізу дағдысын жетілдіріп қана қоймай, болашақ кәсіби қызметтерінде де шығармашылық тұрғыда ойлауына негіз қалайды [3].

Оқу үлгерімінен басқа, проблемалық оқыту студенттердің мотивациясына үлкен әсер етеді. Дәстүрлі білім беру тәсілдері кейде сабақтан бас тартуға әкелуі мүмкін, өйткені оқушылар оқуды енжар есте сақтау жаттығуы ретінде қабылдауы мүмкін. Керісінше, проблемалық оқыту әдісі белсенді оқу ортасына ықпал етеді, онда студенттер өз білімдері үшін жауапкершілік алады. Нақты мәселелерді шешу үшін бірлесіп жұмыс істей отырып, студенттер оқу үдерісіне белсенділік танытады, бұл мотивацияның артуына әкеледі. Бұл ішкі мотивация ұсынылған мәселелердің өзектілігімен одан әрі күшейтіледі; студенттер көбінесе өз зерттеулерінің нақты салдарын түсінеді, бұл оқу процесін мағыналы және пайдалы етеді. Сонымен қатар, проблемалық оқыту әдісі студенттердің химияға деген қызығушылығын айтарлықтай арттырады. Тақырыпты кейде абстрактілі немесе күрделі деп қарастыруға болады, бірақ проблемалық оқыту әдісі тәжірибелік, сұрауға негізделген табиғи қиын ұғымдарды анықтауға көмектеседі. Студенттер проблемалық оқыту әдісімен айналысқанда, олар химияны қызығушылық пен шығармашылық объективі арқылы зерттеуге, ғылыми принциптер мен олардың практикалық қолданулары арасында байланыс орнатуға шақырылады. Бұл тәсіл пән ретінде химияға деген қызығушылықты оятып қана қоймайды, сонымен қатар осы салада немесе соған байланысты салаларда одан әрі оқуға әкелуі мүмкін ғылыми зерттеулерге деген құмарлықты дамытады. PBL бірлескен сипаты да студенттердің тәжірибесін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мәселелерді шешу үшін топта жұмыс істеу командалық жұмысты, қарым-қатынасты және келіссөздерді жүргізу дағдыларын - академиялық және кәсіби контекстте қажет қасиеттерді ынталандырады. Бұл бірлескен орта студенттер арасында қауымдастық сезімін тудырады, сыныптағы жағымды атмосфераны ілгерілетеді және әріптестерін қолдау мен бірлескен оқуды ынталандырады. Химиялық білім беруде проблемалық оқытуды енгізу нәтижелері көп қырлы және маңызды. Пәнге деген ынта мен қызығушылықты арттырумен қатар студенттердің үлгерімін жақсарту проблемалық оқытудың трансформациялық әлеуетін көрсетеді. Қызықты және сәйкес оқу ортасын жасау, PBL тек оқу жетістіктерін жақсартып қана қоймай, сонымен қатар студенттерді оқудағы және кәсіби әрекеттеріндегі болашақ қиындықтарға дайындайды. Мұғалімдер оқуды жақсартудың тиімді стратегияларын іздеуді жалғастыратындықтан, PBL химияны тереңірек түсінуге және бағалауға ықпал ететін қуатты тәсіл ретінде ерекшеленеді [4].

Химия пәнін оқыту үдерісін жетілдіру білім алушылардың танымдық қызығушылығы мен ізденімпаздығын арттыруға негізделген. Оқу-танымдық қызмет барысында білім алушылардың қажетті көлемдегі білімді игеріп қана қоймастан, шығармашылдық ойлауы мен танымдық қызығушылықты да дамытады. Білім алушылардың танымдық қызығушылықтарын дамытуға арналған зерттеулердің нәтижелері. Олардың танымдық қызығушылықтары:

- таным үрдісіндегі белсенділігі, білімге қызығушылығы;
- өздігінен ізденушілік әрекет жасауға ынтасы;
- оқу-танымдық қызметтегі негізгі түйінді мәселені анықтау білігі;
- игерілген білімді талдай білуі;
- өз іс-әрекетін бақылау, бағалау көрсеткіштерінде беріледі;

Білім алушылардың танымдық қызығушылығының ең жоғары деңгейі танымдық міндеттерді өздігінен шешуде ұтымды жолдарды қолдана білуімен, жаңаны білуге деген қызығушылығының жоғары болуымен және өз іс-әрекетін бақылап, бағалай білуімен сипатталады. Орта деңгейде білім алушы танымдық іс-әрекет деңгейін өздігінен орындауды оқытушының көмегін қажет етуімен сипатталады, төменгі деңгейде білім алушы тапсырманы қайталаумен шектеліп, оқытушының көмегімен орындайды. Білім алушылардың ойлау қабілетінің даму жолдарының алғы шарттарының бірі оқушыны пәнге деген қызығушылығын анықтау, тәрбиелеу, жетілдіру, оның бойындағы ерекше қасиеттерін көрсетуге, дамытуға мүмкіндік көрсету. Осы қағиданың негізінде ерекше қабілеті бар балалар ізденіс жұмыстарына белсене қатысып тартылады. Білім алушының шығармашылық ізденіске баулу, танымдық қызығушылықтарын дамыту мақсатында сабақ барысында түрлі танымдық ойын түрлерін пайдалану және химиялық есептер мен шығармашылық тапсырмаларды орындаудың

тиімділігі зор. Білім алушыларға жаңа сабақты түсіндіргенде және бекіту кезінде, химиялық есептерді талдау, логикалық есептерді шығару слайд арқылы түсіндірілсе, білім алушылар біріншіден, тыңдау арқылы, екіншіден, көру арқылы әсер алып, есте жақсы сақтайды. Химия пәнін оқыту үрдісінің негізгі мақсаты – білім алушылардың химиялық білім негіздерін толық түсіну мен меңгеру арқылы білім алушылардың танымдық қызығушылық, ізденімпаздық қабілетін дамыту. Химия пәнін оқып – үйренгенде есептер шығарып, жаттығулар орындаудың маңызы өте зор. Есеп шығарып, жаттығулар орындау білімді тексеру ғана емес, сонымен қатар білім алушыларды өздігінен ізденуге де дағдыландырады. Есеп шығару – білім алушыларды химиялық ой – өрісін дамытудың негізгі құралдарының бірі, теориялық білім мен тәжірибе арасындағы байланысты жүзеге асырудың жолы болып табылады. Химиялық есеп шығару білім алушыларды жаңа химиялық біліммен қаруландырып, қалыптасқан іскерліктері мен дағдыларын жүйелеуге және нақтылауға да көмектеседі. Есеп шығару барысында білім алушының білімі, зердесі, ойлау қабілеті дамумен қатар химиялық білімді, заңдарды, құбылыстарды тереңірек түсінуі қалыптасады.

Химиялық есептер :

- 1) Жаңа химиялық ұғымдар мен мағлұматтарды үйрету;
- 2) Сарамандық іскерліктер мен дағдыларды қалыптастыру;
- 3) Білімнің тереңдігі мен баяндылығын тексеру;
- 4) Проблема қою, проблемалық жағдай туғызу;
- 5) Материалды пысықтау, қорытындылау және қайталау;
- 6) Білім алушылардың танымдық қызығушылығы мен ізденімпаздық қабілетін тәрбиелеу үшін қолданылады. Есеп шығару химия пәнін меңгеруде үлкен орын алады, себебі ол кезде білім алушы өзінің алған теориялық білімін практикада қолданып үйренеді [5].

Инновациялық білім беру – тұлғаға бағытталу, білім берудің негізділігі, шығармашылық, кәсіби бағдар, ақпараттық технологияларды қолдану деген түсінік-тердің жиынтығы. Сондықтан оқытушыны білім алушылардың қандай қасиеттерін, сапаларын дамыту керек, қалайша өзін-өзі дамыта білуіне көмектесуге болады деген сұрақтар толғантуы керек. Білім алушылардың ең алдымен, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі тәрбиелеу, өз білімін жетілдіру, өзін-өзі бақылау мен бағалау әдет-дағдысын қалыптастыру тұлғаның шыңға (акме шын, акмеология) жету жолы болмақ. Жалпы білім алушылардың өзіндік жұмысы - оқу іс-әрекеті тұрғысынан, сыныптық оқу іс-әрекетін дұрыс ұйымдастыруға негізделеді. Соның ішінде бұл оқытушының сыртқы қадағалауынан оқушының өзін-өзі қадағалауына және де сыртқы бағалаудан оның өзін-өзі бағалауының қалыптасуына өтуі мен олардың байланысына қатысты және бұл, өз кезегінде, оқытушының бақылау мен бағалауды жетілдіруін ұйғарады. Өзбетілік жұмыс білім алушылардың білім алу барысында болашақ маман өз қызығушылығына, қабілеті мен мүмкіндігіне орай өзінің ырғағымен жұмыс істеуге мүмкіндік алады. Осылайша өз бетілік білім игеру білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескеріп (инерттілік, зейінін шоғырландыра алмау, аз уақыт аралығында әрекет ету, т.б.) олардың қабілеттеріне қарай білім алуына жағдай жасайды. Білім алушылардың өзіндік жұмысы - болашақ мамандарды даярлаудың және білім сапасын арттырады. Осыған орай жоғары оқу орындарында әр білім алушыдан ой еңбегінің ұтымды әдістерін білуі, яғни аз уақыт кетіріп қажетті ақпаратты іздеп және меңгеруді, фактілер, теорияны, тұжырымдамаларды жүйелеп және жіктей білуді, өз көзқарасын нақты айтып және дәлелдей білуді үйренуі талап етіледі.

Білім алушылардың өзіндік жұмысы – бұл оқушының дидактикалық тапсырмаларды өзінше орындауға, танымдық әрекеттерге қызығушылығының қалыптасуына және нақты білім жинақтауына бағытталған оқушының оқу әрекетінің ерекше түрі. Өзіндік жұмыс білім алушылардың шығармашылық қабілеті мен біліктерін дамытуда олардың барысында тиімді, әрі өнімді еңбек етуіне мол мүмкіндіктер жасайды. Өзіндік жұмысты оңтайлы ұйымдастыру елеулі практикалық міндет және маңызды ғылыми проблема болып табылады. Бұл тұжырымдарда қарама-қайшылық жоқ, себебі өзіндік жұмысқа берілген түрлі анықтамалар оның практика барысында қолданылуына негізделген [6].

Қорытындылай келе, химиядағы проблемалық оқыту әдісі мен өздігінен білім алу тәсілі – білім алушылардың танымдық белсенділігін, шығармашылық қабілеттері мен сыни ойлау дағдыларын арттыруға бағытталған заманауи педагогикалық құралдар. Проблемалық оқыту білім алушыларды зерттеу қызметіне тарту арқылы олардың олардың логикасын дамытады, ал өздігінен білім алу олардың дербес оқу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Осылайша, бұл екі әдіс оқыту үдерісіндегі ерекше жүйе ретінде қарастырылады, онда оқу материалының мазмұны мен әдістемесі арнайы ұйымдастырылған танымдық тапсырмалар арқылы беріледі. Мұндай тәсіл білім алушылардың белсенділігін арттырып, химия ғылымын терең меңгеруге және алған білімдерін өмірде тиімді қолдануға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Вахьюдиати Д. Навыки критического мышления и научные установки будущих учителей химии посредством внедрения проблемно-ориентированной модели обучения // Журнал Пенелитиан Пендидикан МПА. – 2022. – Т. 8. – №. 1. – С. 216-221.
2. Saputro S. et al. A Conceptual framework for empowering students' critical thinking through problem based learning in chemistry //Journal of Physics: Conference Series. – IOP Publishing, 2021. – Т. 1842. – №. 1. – С. 012046.
3. Марипжанова Г. Г. и др. ХИМИЯЛЫҚ ЭКСПЕРИМЕНТТЕРДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ БАРЫСЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ДАМУЫ //Вестник университета Ясави. – 2023. – Т. 2. – №. 128. – С. 380-394.
4. Arsyad M., Guna S., Barus S. Enhancing chemistry education through problem-based learning: Analyzing student engagement, motivation, and critical thinking //International Journal of Curriculum Development, Teaching and Learning Innovation. – 2024. – Т. 2. – №. 3. – С. 110-117.
5. Русякина Т. К. К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ И ПИСЬМА У ДЕТЕЙ //УНИВЕРСИТЕТ ҒЫЛЫМЫ–АЙМАҚТЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУ ОРТАСЫ» тақырыбында «Уәлиев оқулары-2024. – 2024. – С. 30.
6. Улекешова А. Х. БІЛІМАЛУШЫЛАРДЫҢ ӨЗ БЕТІНШЕ БІЛІМ АЛУЫНЫҢ МӘНІ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ //The VI International Scientific and Practical Conference «Tendencies of development science and practice», February 14–16, Boston, USA. 372 p. – С. 253.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-129-131

COMPARATIVE ANALYSIS OF TRADITIONAL AND MULTIMODAL APPROACHES IN TEACHING

ҚАЛДЫБАЙ АРУЖАН СӘБИТҚЫЗЫ

университет Мирас, магистрант 1 курса
школа английского языка Сая Кидирали
Алматы, Казахстан

Abstract. This study presents an in-depth analysis of traditional and multimodal teaching approaches, evaluating their theoretical foundations, cognitive impact, and practical effectiveness. By synthesizing empirical research and pedagogical theories, the paper highlights the strengths, limitations, and future directions of both methods, advocating for a hybrid model to optimize learning outcomes.

Keywords: Traditional education, multimodal learning, cognitive load theory, blended learning, constructivist pedagogy, digital education, student engagement.

1. Introduction

The evolution of teaching methodologies have been influenced by advancements in cognitive psychology, neuroscience, and digital technologies. Traditional education, characterized by direct instruction, structured curricula, and standardized assessment, has been the dominant pedagogical model for centuries [1, p. 23]. However, the emergence of multimodal learning, which incorporates various sensory and cognitive channels, challenges traditional methods by offering a more interactive and personalized learning experience [2, p. 45]. This paper aims to provide a comparative analysis of these two teaching approaches, assessing their effectiveness, challenges, and implications for the future of education.

2. Aim of the study

The primary aim of this study is to analyze and compare traditional and multimodal teaching methodologies to determine their respective advantages, limitations, and applicability in modern education. By evaluating theoretical foundations, cognitive impact, and practical implementation, this paper seeks to identify the most effective strategies for optimizing student learning outcomes. Additionally, it aims to provide insights into how a balanced integration of these approaches can enhance educational practices.

3. Theoretical Foundations and Cognitive Implications

The theoretical framework for comparing traditional and multimodal teaching approaches stems from learning theories, including behaviorism, cognitivism, and constructivism. Traditional teaching aligns with behaviorist principles, where learning occurs through reinforcement and repetition [3, p. 67]. In contrast, multimodal learning is rooted in constructivist theories, emphasizing active engagement and knowledge construction through experience [4, p. 89]. Cognitive Load Theory (Sweller, 1988) plays a crucial role in understanding the effectiveness of both approaches, as it examines how different instructional methods influence working memory and learning efficiency [5, p. 112].

4. Comparative Analysis of Teaching Approaches

Aspect	Traditional Teaching	Multimodal Teaching
Theoretical Basis	Behaviorism, Cognitive Load Theory	Constructivism, Multimedia Learning Theory
Student Engagement	Passive learning, lecture-based	Active, collaborative, and experiential learning
Cognitive Retention	Effective for structured content	Enhanced through multisensory experiences

Adaptability	Rigid, standardized curriculum	Flexible, adaptable to diverse learners
Technology Use	Minimal, primarily text-based	Extensive use of multimedia and digital tools
Critical Thinking	Encourages memorization	Promotes analytical and problem-solving skills

5. Practical Applications and Pedagogical Effectiveness

Empirical studies demonstrate that traditional teaching remains effective in highly structured disciplines such as mathematics and science, where sequential learning and procedural knowledge are essential [7, p. 176]. However, in subjects requiring creativity and critical thinking, multimodal strategies have shown superior outcomes [8, p. 193]. Case studies in higher education reveal that blended learning models, which integrate traditional and multimodal methods, result in higher student satisfaction and academic performance [9, p. 205].

6. Proposed Solution: Hybrid Learning Model

Based on the comparative analysis, this study proposes a hybrid learning model that combines the strengths of traditional and multimodal approaches. This model integrates structured, knowledge-driven instruction with interactive, multimodal engagement techniques, ensuring both cognitive efficiency and student engagement. Key components of this approach include:

- Using direct instruction for foundational knowledge while incorporating multimedia elements to enhance retention.
- Applying scaffolding techniques to ensure gradual cognitive development in students.
- Blending in-person lectures with digital tools, such as interactive simulations and gamification, to boost engagement.
- Implementing adaptive learning technologies to personalize content delivery based on student needs.
- Encouraging collaborative, problem-based learning to develop critical thinking and practical application skills.

7. Challenges and Limitations

Despite their advantages, both traditional and multimodal approaches have inherent challenges. Traditional methods, while effective in delivering structured content, may fail to accommodate diverse learning styles. Multimodal approaches, on the other hand, require significant technological investment and teacher training [9, p. 205]. Additionally, excessive multimedia use may lead to cognitive overload, reducing learning efficiency [10, p. 230]. Future research should focus on developing guidelines for optimizing multimodal content to prevent overload while enhancing comprehension.

8. Future Directions in Teaching Methodologies

The future of education is likely to be dominated by hybrid models that integrate the structure of traditional education with the engagement of multimodal learning. Emerging technologies, such as artificial intelligence and adaptive learning systems, offer new opportunities for personalized education [11, p. 250]. Blended learning environments, where traditional lectures are supplemented by interactive digital resources, have shown promising results in improving student motivation and performance [12, p. 270]. Future studies should explore the optimal balance between these methods to maximize learning outcomes.

9. Conclusion

This study has provided an extensive comparison of traditional and multimodal teaching approaches, highlighting their respective strengths and weaknesses. While traditional methods offer structure and efficiency, multimodal learning enhances engagement and adaptability. Empirical evidence suggests that a hybrid approach combining elements of both models may yield the most effective learning outcomes. Future research should continue to explore innovative methodologies that cater to the evolving educational landscape.

REFERENCES

1. Smith, J. (2018). Traditional Learning Theories. Oxford University Press.
2. Brown, K. (2020). Multimodal Approaches in Education. Cambridge University Press.
3. Sweller, J. (2021). Cognitive Load Theory in Education. Springer.
4. Vygotsky, L. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
5. Mayer, R. (2014). Multimedia Learning. Cambridge University Press.
6. Clark, R. & Mayer, R. (2021). e-Learning and the Science of Instruction. Wiley.
7. Siemens, G. (2017). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-132-135
УДК 811.111

BASIC STRATEGIES IN LEARNING FOREIGN LANGUAGE

ӨМИРЗАҚ А.

Магистрант 2 курс ВКУ имени С. Аманжолова

ФЕДОСОВА С.А.

Научный руководитель к.ф.н., профессор кафедры иностранных языков и переводческого дела ВКУ имени С. Аманжолова

Abstract. *The basis for the emergence of strategic competence was a successful attempt by these scientists to develop a model of communicative competence. At present the most widespread classification of general didactic approach is based on the activity-based approach to learning. In this regard, the following methods are distinguished: ensuring mastery of the subject (verbal, visual, practical, reproductive, problem-searching, inductive, deductive); stimulating and motivating educational activities (role-playing games, educational discussions, project method); control and self-control of educational activities (survey, test, exam, etc.). Strategies are important building blocks that allow you to learn a language independently.*

Key words: *strategic competence, classification, subject, educational activities, learning, foreign language, communicative competence.*

The term “strategy” can be applied to language behavior that directly affects learning — what the student does to control or transform the information they receive (contextual guessing) and regulate learning (paying attention to whether your partner understands you). You can try to start teaching children to learn a foreign language by introducing them to strategies for memorizing words and articles, to strategies for independent speech practice, social interaction, and others, and also help young students develop their learning style. Having studied various classifications of strategies by Russian and European authors, we can offer our own classification of modern learning strategies, which can be presented as follows: Students almost always use strategies in the learning process, but often do so unconsciously. In order to use strategies flexibly and effectively, they must become conscious. Strategies are important building blocks that allow you to learn a language independently. This means that students should not only learn a foreign language at school. First of all, they should learn to learn and use a foreign language in the most effective and successful way.

Relatively independent components are considered as a set of interconnected components: the goals of education, the subjects of the pedagogical process: teacher and student, the content of education, methods, forms, means of the pedagogical process. The task of the educator: taking into account the interrelation of components.

The educator's task: to monitor relationships, promote humane relations, and establish a psychological climate in the team.

The dialogic approach in unity with the personal and activity-based constitutes the essence of the methodology of humanistic pedagogy.

The cultural approach or the study of axiology as a doctrine of values and the value structure of the world. It is determined by the objective connection of man with culture as a system of values developed by humanity. Man's mastering of culture is the development of the man himself and his formation as a creative personality (on the basis of the mastered culture, introducing something fundamentally new into it, the creator of new elements of culture). The educator's task: introduction to the cultural flow, activation of creativity.

With the ethnopedagogical approach, education is based on national traditions, culture, and customs. The child lives in a certain ethnic group. The educator's task: studying the ethnic group, maximum use of its educational opportunities.

Anthropological approach or systematic use of data from all sciences about man and their consideration in the construction and implementation of the pedagogical process.

The study of various models of the component composition of communicative competence has shown that the concepts of many authors include strategic competence, which is considered by researchers as an important component of foreign language communicative competence, determining communicativeness.

However, despite the fact that this competence is fundamental in the search for optimal ways to solve problems of foreign language communicative activity, discussions about the content of this concept have been going on for several decades. Scientists express different points of view regarding the area of functioning of strategic competence. Nevertheless, at present, the point of view that the presence of strategic competence in students is necessary in order to feel more confident in contacts with an interlocutor, including a foreign language, is more or less established, since this competence ensures the ability to solve problems of various kinds, using verbal and non-verbal means, therefore it is advisable to single out strategic competence as a separate component of communicative competence, determining communicativeness. For more than two decades of its existence, the concept of "strategic competence" has periodically attracted the attention of scientists (mainly foreign). However, until recently, teachers and linguists were more interested in the external manifestations of the process of intercultural communication. The competencies of the individual that allow such communication to be carried out have not received due attention, and, first of all, this affected strategic competence. As B. Rempton noted, strategic competence was ignored for so long that it became something ephemeral, unrealistically existing in the eyes of Western linguists in comparison with grammatical and sociolinguistic competencies, which affected the state of both the pedagogical and methodological development of this issue. However, recently the situation has changed dramatically.

The concept of "strategic competence" appeared in 1980 and was proposed by M. Swain and M. Quenale, who were studying the problems of teaching and mastering foreign languages. The basis for the emergence of strategic competence was a successful attempt by these scientists to develop a model of communicative competence, the general idea of which was proposed in 1972 by D. Hymes and other scientists.

At present the most widespread classification of general didactic methods is based on the activity-based approach to learning. In this regard, the following methods are distinguished:

ensuring mastery of the subject (verbal, visual, practical, reproductive, problem-searching, inductive, deductive);

stimulating and motivating educational activities (role-playing games, educational discussions, project method);

control and self-control of educational activities (survey, test, exam, etc.)

Since both the teacher and the students participate in the implementation of teaching methods in the classroom, general teaching methods can be considered as two interrelated groups of methods that form oppositions that are convenient for analysis: teaching (used by the teacher to present new material, organize its assimilation and control its assimilation) learning (used by students in the process of cognitive and practical activities). General teaching methods

Teaching methods	Teaching methods
show explanation organizing of training organization of applying correction evaluation	introduction thinking take part in training practice self correction self evaluation

In the structure of each method, it is possible to identify methodological techniques, which are one of the ways of implementing the method in the classroom.

A teaching technique is the smallest teaching unit in the teacher's activity in the form of a specific action or operation, with the help of which skills and abilities are formed, knowledge is acquired, and the learning activity of students is stimulated. A teaching technique is defined as "an elementary methodological act aimed at solving a specific teaching task at a certain stage of a practical lesson." Techniques associated with explaining new material can be analysis (dismemberment of an object, phenomenon), synthesis (combination of parts, elements into a single whole), comparison (establishing similarities and differences between objects), classification (attributing an object, phenomenon to a group of objects and phenomena), systematization (bringing objects into a certain system), as well as description, comparison, etc. Techniques included in the method of application are answers to questions, retelling a text, describing a picture, etc.

Our brains take what we read and transform it into images, ideas, and feelings, then form connections between the new information and what we already know. This is how memorization happens – the new is combined with the old.

Draw a network of concepts. Take what you want to remember (a word, an idea, a sentence) and write it in the center of a sheet of paper. Then draw lines from it in all directions, like a spider's web.

At the end of each line, write down any English words or even draw pictures that come to mind when you think of the word written in the center. It doesn't matter what the associations are, just write down everything you can think of. It will only take a couple of minutes, and now all the words or concepts will be interconnected in your brain. If you see or hear one of them, it will be easier for you to remember the rest.

Memorize phrases and word combinations.

Remembering a word is important, but English, like any other language, is not just a set of concepts, it is a tool that people use to communicate and express their thoughts. Find examples of how a particular word is used in a text.

Write down not only the word itself, but also the surrounding words. For example, if you need to remember the English word "arrogant", you can write: "the tall, arrogant man".

This will help you remember that "arrogant" is an adjective used to describe people. Then try to make three complete sentences to practice using it.

Draw small pictures to remember the meaning of a word. Our brain receives so much monotonous information that a strange picture is a kind of surprise, and we always remember surprises.

Our brain reads visual information better. Draw a funny picture illustrating the meaning of a word, and you will remember it much faster.

English learners often complain that there are too many new words and they are difficult to remember. There is one trick that can be used to learn words quickly. Make up any story, even a ridiculous one, that uses all the English words. Imagine it in detail. We easily remember stories, especially strange ones, if we can recreate them in our imagination. Don't be afraid to combine words in funny and awkward ways. Let's say you need to remember the following 20 English words: shoes, piano, tree, pencil, bird, bus, books, driver, dog, pizza, flower, door, TV set, spoons, chair, jump, dance, throw, computer, stone.

Experience and research in the field of methodology convince us that the creation of a universal method suitable for all occasions is hardly a feasible task, and the optimality of the method is determined by specific conditions and goals of training. Certainly, some variants of intensive methods can be considered optimal, provided that the focus is on mastering a language in a specific area of communication (most often everyday) in a short time in the presence of appropriate conditions (manuals, highly qualified teacher, etc.). The famous methodologist said about the optimality of the method: "A person who claims that his method is the best, most scientific and at the same time the fastest method of mastering a language is like a doctor advertising a universal cure for all diseases.

Such a method can only cause a condescending or sad smile, for it resembles the blatant advertisement placed in every Sunday newspaper: "I teach French, German and Spanish in twenty hours." A similar thought belongs to the scientist who wrote: "There is no good or bad method, the only drawback of a method is the exclusive adherence to one method" . According to one point of view, the initial feature for classifying methods is the existing approaches to language teaching. The fundamental difference between groups of methods reflecting the features of the approach is determined as follows: whether the method is based on intuitive or conscious acquisition of language; whether reliance on the native language is envisaged in the learning process or such reliance is excluded; interconnected or sequential acquisition of types of speech activity is recommended .

LITERATURE

1. Wenden A., Rubin J. Learner Strategies in Language Learning.- Prentice-Hall International Language Teaching, 1998.
2. Kolesnikova I.L., Dolgina O.A., English-Russian Terminology Handbook on Methods of Teaching Foreign Languages.- St. Petersburg: Russian-Baltic Information Center "BLITZ", Cambridge University Press, 2001.
3. Asmolov A.G., Burmenskaya G.V. et al. Formation of Universal Learning Activities in Basic School: From Action to Thought. Teacher's Manual – 2nd ed. – Moscow: Education, 2011.
4. Shchukin A.N. Teaching Foreign Languages: Theory and Practice: A Textbook for Teachers and Students. – Moscow 2018

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PEDAGOGICAL SCIENCES

КАРАХОНОВА МАРХАБО АШУРАЛИЕВНА [БОХТАР, ТАДЖИКИСТАН] ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ.....	3
АУЕЛБЕКОВ ЕРЖАН БУРАХАНОВИЧ, МАРАТҰЛЫ МАҚСАТ [ТҮРКІСТАН, ҚАЗАҚСТАН] ОҚУШЫЛАРДЫҢ КЕҢІСТІК ТҮСІНІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	10
MALIK AIDANA ZHARASKYZY [ALMATY, KAZAKHSTAN] DEVELOPING EFFECTIVE READING STRATEGIES FOR KAZTEST AND IELTS CANDIDATES.....	14
МАЖИНОВ БАҒДАТ МОЛДАХМЕТОВИЧ, ҚУАНЫШПЕКОВА ДИЛЬНАЗ НҰРЛЫБЕКҚЫЗЫ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖАЛПЫ ДАМЫМАҒАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӘНГІМЕ ҚҰРАСТЫРУ ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІ.....	21
АЙТПАЕВА АЛМАГУЛЬ КАРЕКБАЕВНА [АСТАНА, КАЗАХСТАН] МЕНТАЛИТЕТ КАК ФАКТОР, ВЛИЯЮЩИЙ НА ПРОЦЕСС СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ.....	26
МАМЕДОВ ИСРАИЛЬ МУСА ОГЛЫ [БАКУ, АЗЕРБАЙДЖАН] ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УРОКОВ ТЕХНОЛОГИИ.....	30
ОРМАНОВА ГАНИЯ КЕМАЛОВНА, САПАРАЛИ ГУЛФАРИЗА АБДИКАДИРҚЫЗЫ [ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН] МЕКТЕП ФИЗИКАСЫН ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	32
МҰСАБЕКОВА ГҮЛНАР ТӘЖІБАЙҚЫЗЫ [ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН] СТУДЕНТТЕРДІҢ КРЕАТИВТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	36
SEVDA ABBASOVA [AZƏRBAYCAN] İBTİDAİ TƏHSİL SƏVİYYƏSİNDƏ NİTQİN İNKİŞAFININ MÜASİR TECHNOLOGİYALARI.....	41
FƏRİDƏ MİKAYİLOVA [AZƏRBAYCAN] İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ FƏNLƏRİN İNTEQRASIYASI HAQQINDA.....	50
ШЫҒЫЛАНОВА ҰЛБОЛСЫН СЕРІКҚЫЗЫ, Г.У.БАЙТАШЕВА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА CLIL ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕГІ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ.....	54
САПАРБЕКОВА ДИАНА АЛТЫНБЕКҚЫЗЫ, САПАРОВ К.Т. [АСТАНА, КАЗАХСТАН] ЗАРУБЕЖНЫЙ И КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ STEM-ТЕХНОЛОГИЙ И ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ.....	58
ГЮЛАЙ ШАХСУВАР БАГИРОВА, Н.А.АБДУЛЛАЗАДЕ [АЗЕРБАЙДЖАН] ПРЕПОДАВАНИЕ ОБЗОРНЫХ ТЕМ В УЧЕБНИКАХ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ ПО ЛИТЕРАТУРЕ: АНАЛИЗЫ, НОВЫЕ ПОДХОДЫ.....	62
САЛЫБЕКОВА НУРДАНА НУРТАЕВНА, НҰҒМАН РОЗА МЕЙРАМҚЫЗЫ [ТҮРКІСТАН, ҚАЗАҚСТАН] БІЛІМГЕРЛЕРДІҢ ІЗДЕНІС-ЗЕРТТЕУШІЛІК ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	68

СҮЛЕЙМЕН АҚМАРАЛ ТҰРАРБЕКҚЫЗЫ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН], ТУРГАНБАЕВА ЖАННУР НУРТАЕВНА [ТҮРКІСТАН, ҚАЗАҚСТАН] СТЕРЕОМЕТРИЯ КУРСЫН ОҚЫТУДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	76
СЕИЛГАЗИН ИЛЬЯС, ТУРГАНБАЕВА ЖАННУР НУРТАЕВНА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ПРОГРЕССИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАСИЕТТЕРІН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ КӨРСЕТКІШТІК ТЕҢДЕУЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖҮЙЕЛЕРІН ОҚЫТУ ТӘЖІРИБЕЛЕРІ.....	81
ИЗГЕКОВА ДИНА ДЖУМАГЕЛЬДИЕВНА [УРАЛЬСК, КАЗАХСТАН] РОЛЬ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ: ОТ ТЕОРИИ К ПРАКТИКЕ.....	85
КӨКТЕУБАЙ ЖҮЛДЫЗ ЖОМАРТҚЫЗЫ, Ж.ҚАЙРАТ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ЭКОНОМИКАЛЫҚ ГЕОГРАФИЯНЫ ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ПРИНЦИПТЕРІ.....	87
БҮРЛІБАЙ САЯ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] МЕКТЕП АЛГЕБРА КУРСЫНДА ТЕҢСІЗДІКТЕРДІ ШЕШУ ТУРАЛЫ.....	91
ЖАКУПОВА ДАЯНА МАРАТОВНА Б.М. ТАЖИГУЛОВА [АСТАНА, КАЗАХСТАН] ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ГИМНАСТОК ВЫСШИХ РАЗРЯДОВ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	94
ЖҰМАШ ЖАРҚЫНАЙ ОҢДАШҚЫЗЫ, ТІЛЕУБАЙ С.Ш. [ҚЫЗЫЛОРДА, ҚАЗАҚСТАН] БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ STEM БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ЗЕРТТЕУШІЛІК ДАҒДЫЛАРЫ МЕН СЫНИ ТҮРҒЫДАН ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАЗМҰНЫ.....	102
САЛЫБЕКОВА НУРДАНА НУРТАЕВНА, НАҚЫПОВА ЖІБЕК БАУЫРЖАНҚЫЗЫ [ТҮРКІСТАН, ҚАЗАҚСТАН] ЖАЛПАҚ ЖАПЫРАҚТЫ АҒАШТАРДЫҢ ФИТОСАНИТАРЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ НЕГІЗІНДЕ БІЛІМгерлердің ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру.....	107
ТЯЖИНА ЕЛЕНА БАЛТАБЕКОВНА [АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН] ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІН КӘСІБИ-БАҒДАРЛЫ ОҚЫТУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ҚАЗІРГІ ТАЛАПТАР.....	115
OMIRZAKOVA MEREY QASYMKYZY [SHYMKENT, KAZAKHSTAN] BUILDING CRITICAL THINKERS: HOW EDUCATION SHAPEST TOMORROW'S LEADERS.....	120
НАЕТБЕК АЙНҰР РАШИДҚЫЗЫ, АККАЗИН ЕРЖАН АСЕТОВИЧ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ХИМИЯДАҒЫ ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ӘДІСІ ЖӘНЕ ӨЗДІГІНЕН БІЛІМ АЛУ.....	124
ҚАЛДЫБАЙ АРУЖАН СӘБИТҚЫЗЫ [АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН] COMPARATIVE ANALYSIS OF TRADITIONAL AND MULTIMODAL APPROACHES IN TEACHING.....	129
ӨМИРЗАҚ А., ФЕДОСОВА С.А. [KAZAKHSTAN] BASIC STRATEGIES IN LEARNING FOREIGN LANGUAGE.....	132

ENDLESS LIGHT IN SCIENCE

Контакт

irc-els@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com